

SEKSTEN Å **2002**
SEXTON R **2018**

16 ÉVES AZ EÖTVÖS COLLEGIUM SKANDINAVISZTIKA MŰHELYE

SEKSTEN/SEXTON ÅR

SEKSTEN/SEXTON ÅR

TIZENHAT ÉVES AZ EÖTVÖS COLLEGIUM
SKANDINAVISZTIKA MŰHELYE

Az Eötvös Collegium Skandinavisztika Műhelyének kiadványa

Budapest, 2018

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKÉZELŐ

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

 Nemzeti
Tehetség Program

A kiadvány „Az Oktatási Hivatal által nyilvántartott szakkollégiumok támogatása” című pályázat keretében (NTP-SZKOLL-17-0025) valósult meg.

A szerkesztő munkáját a Budapest Főváros XVI. kerületének Önkormányzata támogatta a “Tehetséges fiatalok támogatása” (65/2017. (II.15.) Kt.) határozata alapján.

ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2018

Felelős kiadó: Dr. Horváth László,
az ELTE Eötvös József Collegium igazgatója

Copyright © A szerzők, Eötvös Collegium, 2018

Minden jog fenntartva!

ISBN 978-615-5897-00-9

A nyomdai munkákat a Pátria Nyomda Zrt. végezte
1117 Budapest, Hunyadi János út 7.

Felelős vezető: Orgován Katalin

Tartalomjegyzék

Előszó	7
Az Eötvös Collegium Skandinavisztika Műhelyének munkája 2002 és 2018 között	9

Tanulmányok

IRODALOM

BANGÓ Adrienn Lídia Az iparosodó Svédország társadalmának problémái Lars Gustafsson regényeiben	17
PINEZITS Regina Dorina A 19–20. századi család problémái Tove Ditlevsen regényein keresztül	30
CSÚR Gábor Attila Irodalmi díjak Skandináviában és Magyarországon	41
NÉMETH Viola Szülői szerepek a kortárs norvég irodalomban	54
TEPLÁN Ágnes Emanuel Swedenborg modernsége mint a világirodalom provokációja	69

FILM

- SZABÓ Adrienn
Úrutazás Jesper W. Nielsen *Der kommer en dag* című filmjében 83

NYELVÉSZET

- KATÓ Áron
A dán és magyar nyelvpolitika összehasonlítása 99
- MERTL Tímea
A számi helyzet változása Norvégiában 132

NÉPRAJZ

- BJÖRNSSON, Árni
Mi a néphit? (Rácza Kata fordítása) 151
- Szerzőinkről 181

Előszó

Tizenhat éve alakult meg az Eötvös Collegium Skandinavisztika Műhelye. 2002-es indulásakor az ELTE 1992 óta aktív Skandináv Nyelvek és Irodalmak Tanszékének köszönhetően már komoly méretekben beszélhetünk skandinavisztikai képzésről, mely a három fő skandináv nyelv (dán, norvég és svéd) és irodalom értő és érdeklődő közönségét is fokozatosan megteremtette. Idő kérdése volt csupán, hogy a báró Eötvös József által alapított Collegium hagyományokban gazdag, ugyanakkor innovatív rendszerében mikor létesül skandinavisztika műhely. Így sem volt könnyű a kezdés, de a lelkesedés és az érdeklődés sohasem ismer lehetetlent. Manapság már „kamaszkorban” van a Műhely – sokfelé nyitott és kíváncsi, puhatolózó és elszánt.

Az alábbi kötet egyfajta helyzetfelmérő állomás. Beszámolunk egyrészt az eddig elvégzett munkáról, oktatókról és hallgatókról, azaz az elmúlt tizenhat évről – ezért is lett a kötet címe sexton/seksten år, vagyis tizenhat év. Másrészt viszont a jelenlegi kapacitást is bemutatva tanulmányokat közlünk a mostani és egykori műhelytagok tollából. Az írások széles körű érdeklődésről tanúskodnak: mindhárom fő irodalom/nyelv, sőt egy izlandi szövegfordítás kapcsán még egy negyedik is képviselve van. Tematikailag is szerteágazó a felmutatott körkép, melyet betekintőnek szánunk az északi régió világába. A tanulmányok a svéd Lars Gustafsson, a dán Tove

Ditlevsen és a norvég Hanne Ørstavik és Tore Renberg regényeiben elsősorban az irodalom társadalmi beágyazottságára irányítják a figyelmet, azaz az itteni irodalom különösen erős affinitására a nem csupán északnak mondható tematikák iránt. A család, a szülő vs. gyermeki szerepek, az elidegenedés és a szociáldemokrácia egyenlősítő aspektusát megkérdőjelező egyéni sorsok felmutatása a tárgyalt regényekben viszont jól kirajzolódó, legkésőbb August Strindberg és Henrik Ibsen óta világirodalmi szinten is folyamatos irodalmi súlypontok Északon. Még korábbi időket idéz tanulmányával műhelyünk egyik alapító oktatója, melyben a nagy svéd misztikus, Emanuel Swedenborg világirodalmi hatását méltatja – mely vonulat Strindbergig, és utána is jól követhető. Egy következő szöveg a magyar és az északi irodalmi díjak eltérő státuszával foglalkozik; majd komparatív elemzés veti össze a magyar és dán nyelvpolitikát is. Ugyanígy egy komparatív elemzés veti össze a magyar és dán nyelvpolitikát. A számi/lapp nyelvi kérdés és identitáskeresés hosszas útjáról is tudósít egy tanulmány, mely a finnugor nyelvi rokonság okán szélesebb érdeklődésre tarthat számot. Szélesebb látószöveget jelez és a filológia határain túlmutat egy kortárs dán filmet elemző tanulmány; a kötet méltó zárásaként pedig egy izlandi folklorista írását olvashatjuk a néphitről.

Köszönettel tartozom a kötet szerzőinek, a szerkesztőnek, Annus Ildikónak és az elmúlt tizenhat év közreműködőinek. Talán nem elbizakodottság, ha azt gondoljuk: így tovább a még magasabb – északi – csúcok meghódítása felé.

Masát András
a Skandinavisztika Műhely vezetője

Az Eötvös Collegium Skandinavisztika Műhelyének munkája 2002 és 2018 között

Az Eötvös collegiumi skandinavisztika műhelyt hallgatói felkérésre 2002-ben alapította Szöllősi Adrienne. Az első pár évben a Wilhelm Droste által vezetett német műhely “altagozataként” működött, de 2006-ban már önálló státuszt kapott. A szoros viszony azonban megmaradt, hiszen a két műhely óráinak hivatalos helyszíne máig a collegium 012-es terme. Teplán Ágnes 2004-ben csatlakozott a műhelymunkába társvezetőként. A szemináriumok 2010-ig svéd bevándorlóirodalom, fordításelmélet és -gyakorlat, skandináv irodalom- és filmtörténet, összehasonlító irodalomelmélet témák köré szerveződtek: „Test és szexualitás a skandináv irodalomban”, „Hamsun és a 19–20. század” (Szöllősi Adrienne), „Az északi kultúra és a szexualitás Ingmar Bergman életművében” (Vég András), „Skandináv drámák”, „Bergman és az irodalom”, „Huszedik századi skandináv regények” (Teplán Ágnes). A műhely kiemelkedő teljesítménye volt a Magyar

Lettre Internationale 2004-es őszi és 2005-ös téli számának svéd (*Svédcsavar*) és norvég (*Norvégminta*) irodalmi összeállítása. 2006-ban a műhely meghívására ellátogatott Budapestre Roy Andersson világhírű svéd rendező magyar operatőre, Borbás István, hogy előadást tartson többek között a svéd társadalom tabutémáiról. 2007-ben Lars von Trier dán rendező egykori tanára, Peter Schepelern kétnapos workshopot tartott tanítványa méltán híres *Idióták* című filmjéről a Műcsarnokban, ugyancsak a műhely felkérésére. 2010-ben ünnepélyes keretek között a Collegiumba látogatott az akkori dán, svéd és norvég nagykövet. Az rendezvények finanszírozását gyakran a nagykövetségek és magyarországi érdekelttségű észak-európai cégek biztosították.

A műhely vezetője 2010-től kezdve Masát András, a műhelytitkári feladatokat 2011-ben Rácz Kata vette át, aki a 2011-es tavaszi félévben izlandi filmklubot szervezett. Az ekkorra már jelentős méretűre duzzadt műhelykönyvtár polcain a skandináv irodalmi kánon és a kortárs irodalom példányai sorakoztak, amelyeknek katalógizálásra 2012-ben került sor. A műhely akkori doktorandái és doktoranduszai, Nagy Emese, Ásó Zsófia és Tési Áron filmelméleti, tanulmányíró, nyelvészeti és műfordítói kurzusokat szerveztek. 2013-ban Henning Dochweiler dán lektor Franz Kafka és Villy Sørensen irodalmi abszurditásáról rendezett kerekasztal-beszélgetést. Vég András 2014-ben Søren Aabye Kierkegaard 19. századi dán filozófus Andrej Tarkovszkijra gyakorolt hatásáról tartott előadásorozatot az *Áldozathozatal* című film példáján keresztül. 2014-ben Nagy András, a Pannon Egyetem docense, Kierkegaard filozófiájáról adott elő 19-20. századi európai irodalom és filmművészet tükrében. 2014-ben Soós Anita és Zsámbékiné Domsa Zsófi vezetésével kortárs műfordító szeminárium indult.

2015-től Csűr Gábor látja el a műhelytitkári teendőket. 2014-es műfordító szeminárium keretében megkezdett munka eredményeként 2016-ban megjelent a *Csak írók, ez minden* címet viselő,

dán-norvég regényrészletekből és skandinavisztikai tanulmányokból álló antológia. 2017-ben Gergye László és Annus Ildikó új kurzusokat hirdettek meg. Az elsőévesek alapozóelőadása, „A dán aranykor és a modern áttörés”, a 19. század legfontosabb dániai klasszikusait tekinti át (Gergye László), a felsőbbévesek skandináv tanulmányíró szeminárium címen futó kurzusa pedig jelen tanulmánykötet előmunkálatait foglalta magába (Annus Ildikó, Csúr Gábor).

A 2006 óta eltelt tanévek azt mutatták, hogy igen nehéz felépíteni a műhely oktatói gárdáját, ami érthető, tekintve, hogy a magyarországi skandinavisztika mindössze néhány tanárt, kutatót és fordítót számlál. Éppen ezért több, a tartalmas időtöltést és kapcsolatépítést szolgáló, informális kezdeményezés is indult a műhelyben, amely vagy a szakmai előmenetelt, vagy a tartalmas időtöltést és a kapcsolatépítést szolgálta. A műhely szoros viszonyt ápol a Skandináv Ház alapítvánnyal, így jöhetett létre 2017 októberében a Nordic Content előadássorozat, amely az elsősorban skandinavisztikai kutatást végző PhD- és MA-hallgatók szabadegyeteme. Így az alsóbbéves collegisták is látják, hogy saját érdeklődési területüket lesz lehetőségük később a nagyközönség elé tárni, kezdetben tét nélkül, hiszen az Országos Idegennyelvű Könyvtárban zajló rendezvénysorozat közönsége főleg laikusokból tevődik össze.

A Skandinavisztika Műhely tagjai az Eötvös, illetve Eötvözet Konferencia és az OTDK rendszeres előadói. A Kutatók Éjszakájához fordítói villámszemináriummal, vikingkori rúnafeladványokkal és tematikus, ismeretterjesztő kvízzel járulnak hozzá, érdeklődés esetén pedig irodalmi, történelmi, nyelvi és országismereti előadást tartanak a Tehetségtábor résztvevőinek.

Szerzők:

Szöllősi Adrienne, Teplán Ágnes,
Vég András, Rácz Kata, Csúr Gábor Attila

TANULMÁNYOK

IRODALOM

Az iparosodó Svédország társadalmának problémái Lars Gustafsson regényeiben

Bevezetés

Lars Gustafsson (1936–2016) svéd író és filozófus a kortárs svéd irodalom meghatározó alakja. Az ötvenes évektől egészen haláláig alkotott és publikált, szépirodalmi munkássága huszonhat verseskötetből, huszonhárom regényből és öt novellagyűjteményből áll.¹ Esszéit, melyek főként filozófiai, politikai és irodalmi témákat dolgoznak fel, szintén több tucat kötetben gyűjtötték össze, és mindezek felül fordítóként, tanárként és szerkesztőként is dolgozott. A legtermékenyebb és legsikeresebb azonban az 1970-es és '80-as években volt. Jelen tanulmány is ezzel a korszakával foglalkozik, a szerző hatalmas életművének egy kicsi, de annál fontosabb szeletével: a *Sprickorna i muren* (Rések a falon)² című, öt kötetből álló regénysorozatának két alkotásával.

A sorozat részei egymástól függetlenül is értelmezhetőek, a fő kapcsolódási pont közöttük a főszereplő személye, akit minden kötetben Larsnak hívnak (ötből két esetben a vezetékneve Gustafsson) és 1936.

¹ <http://runeberg.org/authors/gustlars.html> Utolsó megtekintés: 2018. 03. 30.

² Fordítás tőlem: B. A.

május 17-én született, akár maga az író. Ennek a játéknak köszönhetően adja magát az önéletrajzi olvasat, és a regények valóban rendkívül személyes hangvételűek, sok ponton önéletrajzi ihletésűek. A könyvek személyességét hangsúlyozza az első kötet elejére választott mottó, Henry David Thoreau Waldenjének egy sora: „A legtöbb könyvből az én-t, vagyis első személyt, kihagyják; ebben megmarad”.³

Ezen kívül éppen ezzel a sorozattal került a társadalomkritika, a jelen politikai és gazdasági eseményeinek elemzése Gustafsson munkásságának középpontjába, így a személyes nehézségeken, egyéni küzdelmeken keresztül bemutatott általános társadalmi problémák egy komplex képet adnak az egyén és a társadalom viszonyáról a hetvenes évek Svédországában. Jelen tanulmány keretein belül nincsen lehetőség a teljes sorozat bemutatására és elemzésére, így az értekezés két kötetre szorítkozik: az *Yllet* (Gyapjú) és a *Familjefesten* (Családi ünnep)⁴ központi problémáit kidomborítva vizsgálja a hetvenes évek svéd társadalmát, különös tekintettel az addig főként mezőgazdasággal foglalkozó ország rohamos iparosodására és az ebből fakadó sajátos problémákra, amelyek mindkét regényben fontos szerepet játszanak. Ugyanakkor a sorozat társadalomkritikáját nem csak történelmi perspektívából lehet szemlélni, sőt, a mai svéd közönség kifejezetten szívesen vonatkoztatja a jelenkori viszonyokra őket. Példának okáért a *Kvartal* című, társadalmi kérdésekkel foglalkozó svéd folyóirat 2016-ban az alábbi alcímmel közölt cikket a sorozatról: „Lars Gustafsson társadalomkritikus regényei az 1970-es évekből fényt vetnek a mi időnkre”.⁵ Ezért jelen tanulmány összeveti a tárgyalt jelenségeket a jelenkori Svédország társadalmi kihívásaival, így láthatjuk majd, nagyjából negyven évvel megírásuk után is tényleg aktuális kérdéseket vetnek-e fel Gustafsson művei az olvasóknak.

³ „In most books, the I, or first person, is omitted; in this it will be retained”, Gustafsson 2016, 4. Fordítás tőlem: B. A.

⁴ Fordítások tőlem: B. A.

⁵ Forrás: <https://kvartal.se/artiklar/sprickorna-i-muren>. Utolsó megtekintés: 2018. 03. 30, fordítás tőlem: B. A.

A téma különösen releváns, ha figyelembe vesszük, hogy a magyar olvasóközönség az utóbbi években nagy érdeklődést tanúsít a skandináv társadalomkritikák iránt, elsősorban a népszerű skandináv krimiknek köszönhetően. Úgy tűnik, az embereket érdekli, milyen „belülről” a jólétről és liberalizmusról elhíresült Skandinávia, milyen problémákkal küszködnek ezek a társadalmak. Így azok az – akár szórakoztató, akár szépirodalmi – művek, amelyekben felfedezhető társadalomkritikai vonal, nem csak az adott országban élő olvasók számára lehetnek relevánsak, hanem a külföldiek is érdeklődve veszik a kezükbe őket.

Yllet (Gyapjú)

Az 1973-ban megjelent második kötet középpontjában egy Lars Herdin nevű matematikatanár áll, aki úgy érzi, csupán pazarolja az életét az eldugott, gazdaságilag lemaradt kisvárosi iskolában, ahol folyton erőteljes gyapjúság terjeng a diákok ruhái miatt. Ez fontos szimbólum a műben, nem véletlenül jelenik már meg a címben is a gyapjú: a helyszínen szolgáló kisváros az iparosodás vesztese. Az ott élők számára biztos megélhetést és családi hagyományt jelentő mezőgazdaságból lassan már csak az idejétmúlt gyapjúpulóverek maradnak, miközben az emberek több-kevesebb sikerrel próbálnak alkalmazkodni a világ változásaihoz és igyekeznek a kevés vidéki gyár valamelyikébe elszegődni – vagy éppen ellenkezőleg, makacsul kitartanak a földművelés mellett.

A cselekmény középpontjában az iskola és az oktatási rendszer átalakulása áll. A kiábrándult, cinikus tanár az egyik osztályában különleges tehetségre bukkan: hatalmas lehetőségeket lát a tizenhét éves Lars Carlssonban:

Ha időben segítséget kap, kiszabadul a társadalmi környezetéből (...) könnyűszerrel matematikaprofesszorrá válhat és néhány év múlva átkerülhet valamelyik amerikai egyetemre.

(...) sőt az is lehetséges, hogy valamelyest előre mozdíthatja a matematikát.⁶

Lars fiatalkori önmagát látja a fiúban és felébred benne a remény, hogy ha ő nem is futott be nagy karriert, egy tanítványán át átélheti a sikert. Nem véletlen, hogy ugyanazt a keresztnévet viselik, kettejük hasonlósága és életük párhuzamai adják a regény fő dinamikáját.

Lars örömmel segítené tanítványának kibontakozni, azonban ez egyáltalán nem könnyű. Az első akadályt az igazgató jelenti, aki a leg-
határozottabban elutasítja a tehetséggondozás megszervezését, a plusz órák kifizetését, mert ő Carlsson kiemelkedő képességeiben csupán a többi diákot fenyegető veszélyt látja:

Egy tehetséges tanulónak alkalmazkodnia kell az osztály normális munkájához, különben zavaró elemmé válik. A többiekben azt a benyomást keltheti, hogy a munka nem fizetődik ki.⁷

Noha ez a gondolkodás elsőre meghökkentően kifacsartnak tűnhet, valójában egy olyan problémát tükröz, amellyel a skandináv társadalmak évtizedek óta küszködnek, és rendre előkerül különféle szociológiai munkákban, ideológiai vitákban és irodalmi művekben is. Ez a probléma nem más, mint a híres és sok szempontból példaértékű skandináv egyenlőséggel sokak szerint óhatatlanul együtt járó kényszeres egyformaság. Megszámlálhatatlanul sok író, filozófus, szociológus hívta már fel a maga módján a figyelmet arra, hogy a tökéletes egyenlőségre törekvés veszélyezteti a társadalom diverzitását, elnyomhatja a kiemelkedő tehetségeket és megakadályozhatja az egyéni törekvéseket,

⁶ „Om han får hjälp i tid, kommer loss ur sin sociala miljö (...) kan han med lätthet bli professor i matematik och plockas över till något amerikanskt universitet efter ett par år. (...) är det till och med möjligt att han kan föra matematiken en liten bit framåt.” Gustafsson 2016, 222. Fordítás tőlem: B. A.

⁷ „En begåvad elev måste inordnas i klassens normala arbete, annars blir han ett störande element. De andra kan få intrycket av att arbete inte lönar sig.” Gustafsson 2016, 238. Fordítás tőlem: B. A.

sőt eleve az egyéniség kialakulását is. Åke Daun így foglalja össze a jelenséget: „Az egyformaságnak ítélt nagy érték minden személyes sikert problematikussá tesz.”⁸ Ennek a mentalitásnak a leghíresebb irodalmi megjelenése Aksel Sandemose dán–norvég író *Janteloven*-je, az egyén elnyomásának nyomasztó Tízparancsolata, amely például ilyen törvényeket tartalmaz:

3. Ne hidd, hogy okosabb vagy *nálunk*.
4. Ne képzeld, hogy jobb vagy *nálunk*.
5. Ne hidd, hogy többet tudsz *nálunk*.⁹

Ugyanakkor a probléma, amit Gustafsson vázol, Lars Carlsson életének tragédiája sokkal több ennél. A fiú el sem jut odáig, hogy kiemelkedő teljesítménye miatt elnyomják és erőszakkal visszarángassák az osztálytársadalmi középszerűségbe, ugyanis más tényezők is akadályozzák a kibontakozásban – legfőképpen a környezet, ahonnan jön. A családja szegény, a gyerekek is kénytelenek dolgozni, szülei pedig érdektelennek vagy jobban mondva értetlennek bizonyulnak, amikor a tanár felkeresi őket. Nem látják át a dolog jelentőségét, az ő szemükben bőven elég, hogy a fiúnak lehetősége van továbbtanulni, ha esetleg ahhoz támadna kedve, holott szinte közismert tény, hogy egy diák társadalmi helyzete erősen befolyásolhatja az esélyeit az oktatásban és viszonylag elenyésző az esély arra, hogy valaki kitörjön abból a társadalmi csoportból, amelybe született (Ekerwald 1993 [1988], 504).

Az igazgató ellenállása és a hátrányos családi helyzet mellett pedig ott van harmadik akadályként maga az iskola. Az 1960-as és ’70-es években a svéd iskolarendszer számtalan reformon esett át, hogy korszerűbbé váljon és jobban megfeleljen az átalakuló társadalom igényeinek. Az oktatás szerepe és társadalmi felelőssége folyamatos diskurzus

⁸ „The high value awarded to sameness makes all personal success problematic.” Daun 1996 [1989], 107. Fordítás tőlem: B. A.

⁹ „3. Du skal ikke tro du er klokere enn oss. 4. Du skal ikke inbille deg du er bedre enn oss. 5. Du skall ikke tro du vet mer enn oss.” Forrás: <https://snl.no/Janteloven>. Utolsó megtekintés: 2017. 11. 04. Fordítás tőlem: B. A.

tárgya volt (Ekerwald 1993 [1988], 490), az újítások pedig statisztikailag nézve többnyire sikeresnek bizonyultak: a hetvenes évek végére jelentősen meghosszabbodott az oktatási rendszerben töltött idő, egyre magasabb lett a pályakezdők átlagéletkora, a tinédzserkorú kenyérkeresők száma pedig egyetlen évtized alatt közel felére csökkent (Bjurström, Fornäs 1993 [1988], 446–447). A regény idején ezek a reformok azonban még frissek, kísérletiek, éppen zajlik az átállás, és Lars Herdin tetszését a legkevésbé sem nyeri el „az új iskola”:

Hogy az iskola a tanulókért lenne, ebben sosem hitt. Azért van, hogy alacsonyan tartsa a munkanélküliek számát és félretegye a fiatalokat egy időre, hogy a hatóságok elfogadható statisztikát tarthassanak az ország foglalkoztatottságáról.¹⁰

Ezzel a társadalom és a gazdaság összességében véve jól jár, az egyén viszont nem feltétlenül. Az igazgató *Janteloven*-en alapuló szemlélete, az oktatási rendszer hibái, a Carlsson család társadalmi helyzete és a város elszigeteltsége együtt pedig túl soknak bizonyulnak: Lars Carlsson nem tud kitörni.

1973 óta természetesen nemcsak hogy megszilárdultak az akkortájt bevezetett reformok, hanem az iskolák még újabb és újabb változásokon estek át, és az oktatás továbbra is a legfontosabb kérdések egyike. Évről évre vitát kavart a PISA-felmérés, amelyen kezdetben Svédország a legjobbak között volt, de napjainkra visszacsúszott a középmezőnybe, jóval a másik két központi skandináv ország (Dánia és Norvégia) és Finnország mögé.¹¹ Ezen kívül a diákok közti egyenlőtlenségek is erősen megmutatkoznak, például a csak alapfokú végzettséggel rendelkező szülők gyermekei közül 43,8% szintén nem megy gimnáziumba.

¹⁰ „Att skolan är till för elevernas skull har han ändå aldrig trott på. Den är till för att hålla nere arbetslöshetssiffrorna och stuva undan ungdomen så pass länge att myndigheterna kan hålla en dräglig statistik över sysselsättningen i landet.” Gustafsson 2016, 219. Fordítás tőlem: B. A.

¹¹ Forrás: <https://www.ekonomifakta.se/Fakta/Utbildning-och-forskning/Provresultat/Resultat-PISA/> Utolsó megtekintés: 2017. 11. 06.

ziumba¹² – tehát még mindig nem sikerül az iskolának ellensúlyozni a családi háttérrel. Ráadásul a különbség a legjobban és leggyengébben teljesítő tanulók között már a nemzetközi átlag felett van, a társadalmi és gazdasági különbségek pedig egyre inkább megmutatkoznak a diákok teljesítményében.¹³ Külön kiemelendő, hogy ezek az eredmények nem magyarázhatóak kizárólag a bevándorló vagy bevándorló háttérű tanulók magas számával: Tue Halgreen, az OECD elemzője szerint nem annyira nagy az ilyen diákok aránya Svédországban, hogy ennyire el tudják torzítani a statisztikát, így az egyetlen logikus következtetés, hogy a svéd származású diákok számára sem sikerül esélyegyenlőséget biztosítani. Halgreen arra is felhívja a figyelmet, hogy Svédország kevésbé fejlett területein az iskolák gyakran az erőforrások hiányára panaszkodnak.¹⁴

Mindent egybevetve az *Yllet* története negyvennégy év távlatából is fájdalmasan aktuálisnak érződik, nagyon kevés elemét kellene megváltoztatni, ha a mai Svédországba akarnánk átültetni a történetet. Többek közt alighanem az aktualitásának is köszönhető, hogy 2003-ban *Sprickorna i muren* címmel megfilmesítették,¹⁵ ezzel pedig a sorozat legnépszerűbb és legismertebb darabja lett.

Familjefesten (Családi ünnep)

A *Sprickorna i muren* sorozat harmadik kötete, az 1975-ben napvilágot látott *Familjefesten* középpontjában Lars Troäng áll, egy állami hivatalnok, aki fiatalon még filozófiával és futurológiával foglalkozott,

¹² Forrás: <http://www.regeringen.se/regeringens-politik/regeringens-prioriteringar/merkenskap-och-okad-jamlikhet-i-skolan/jamlik-skola/> Utolsó megtekintés: 2017. 11. 06.

¹³ Forrás: <https://www.thelocal.se/20161206/what-swedens-improving-school-performance-tells-us-pisa> Utolsó megtekintés: 2018. 03. 04.

¹⁴ Forrás: <https://www.thelocal.se/20161206/what-swedens-improving-school-performance-tells-us-pisa> Utolsó megtekintés: 2018. 03. 04.

¹⁵ Jimmy Karlsson (rendező, 2003), Bjerking Produktion AB, Stockholm.

harmincas évei közepére viszont cinikus, magának való közgazdásszá vált egy rohamosan változó világban. A regény az 1960-as és '70-es évek fordulóján játszódik, és míg az előző kötetben az iparosodás csupán a háttérben jelent meg és csak közvetve, az iskolarendszer átalakulásain keresztül hatott a szereplők életére, addig itt szinte már főszerepet játszik. Lars egy vidéki, mezőgazdaságból élő családból származik, és a címadó családi ünnep során végig úgy érzi, hogy értelmiségiként távol került tőlük, egy vendég nyíltan ellenséges is vele ezért. Ez az élmény arra készíti, hogy végre szembenézzen önmagával. Mindent elmesél egy távoli rokonának állami alkalmazottként befutott karrierjéről és látványos bukásáról. A történet személyes és szubjektív hangvételű, de ahogyan Lars megpróbálja értelmezni az eseményeket és a saját szerepét, lassan kibontakozik a kép egy fiktív államapparátusról, ami az iparosodás jelentette kihívásokkal próbál megküzdeni.

Lars a Plandepartementet (Tervezési Minisztérium, fordítás tőlem, B. A.) munkatársa. A feladatuk elméletileg az lenne, hogy okos, átgondolt elemzésekkel utat mutassanak a kormánynak, hogyan kezelje az átalakulásokat és hogyan akadályozza meg a különféle társadalmi, gazdasági krízishelyzetek kialakulását. Gustafsson szatirikus jelene- teken keresztül mutatja be, mennyire tehetetlen és működésképtelen ez a minisztérium. Gyakorlatilag semmilyen munkát nem végeznek, mégis folyton maga alá temeti őket a papírmunka; nem csak azt nem tudják, hogyan oldják meg a problémákat, arról sincsen konkrét elkép- zelésük, hogy tulajdonképpen mivel kellene foglalkozniuk. Egy egész konferenciát szentelnek annak, hogy megpróbálják kitalálni, tulajdon- képpen miből is állna a gyakorlati munkakörük, de nem érnek el átütő eredményt. Egy kézzelfogható célok és kézzelfogható eredmények nél- küli minisztériumnak pedig nincsen jövője, ezt mindannyian érzik.

A cselekmény előrehaladtával egyre feszültebbé válik a helyzet. Tüntetések, sztrájkok és alkoholisták, munkanélküli epizód szereplők sora jelenik meg, felüti a fejét a korrupció és nő a bűnözés. A Terve- zési Minisztériumnak szembe kell néznie a ténnyel, hogy az irányítás kezd kicsúszni az állam kezéből. Az egyik szereplő így foglalja össze a helyzetet:

Hétévesek, akik ötéveseket rabolnak ki, gyerekek, aki szemmel tartják a szüleiket (...) Az iparosodás népmozgást jelent, vagy mozgékonytságot, ahogy mondják. A mozgékonytság azt jelenti, hogy igazán sok minden szétesik, hogy igazán sok gyereket magára hagynak.¹⁶

Minderre Lars csak annyit tud mondani: „konzervatívnak tűnik erre emlékeztetni”.¹⁷ Ezzel a rövid mondattal tökéletesen kifejezi, milyen kiélezett a politikai helyzet: egy baloldali nem is hajlandó reagálni azokra a nagyon is valós problémákra, amelyeket a konzervatívok szoktak felvetni, amikor a változásokat ellenzik. A végletes elhatárolódással ráadásul egy olyan párbeszédet vág el, amely az ország jövője és a Tervezési Minisztérium munkája szempontjából rendkívül fontos lenne. Különösen érdekes ez a jelenet mai szemmel olvasva, hiszen napjainkban a svédek kifejezetten büszkék arra, hogy a jobb- és baloldal a legfontosabb kérdésekben egyeztet és konszenzusos megoldásokra törekszik.

Larsot egy kecsegtető állásajánlat menti ki a „süllyedő hajóról”: kinevezik a Belügyminisztérium egy titkos részlegének élére, amely környezetvédelemmel, azon belül is környezeti katasztrófák megakadályozásával foglalkozik. Azonban a kezdeti lelkesedés után kénytelen rájönni, hogy új munkahelye sem különbözik sokban az előzőtől: szűkösek az erőforrások, korlátozott a mozgásterük. Az elsődleges céljuk, hogy megakadályozzák a pánikot és titokban tartsák saját létezésüket, ezzel pedig gyakorlatilag ellehetetlenítenek mindenféle mélyreható nyomozást. A Tervezési Minisztériumhoz hasonlóan csak találgatnak, hogy mi lesz a jövőben, és olyan stratégiákkal állnak elő, amelyekről csak egy esetleges katasztrófa idején derülhet ki, működnek-e; de valódi hatalom híján gyakorlati szerepet akkor sem fognak játszani.

¹⁶ „Sjuåringar som rånar femåringar, barn som håller reda på sina föräldrar... (...) Industrialiseringen betyder folkförflyttningar eller rörlighet som det heter. Rörlighet betyder att rätt mycket går sönder, att rätt många barn lämnas vind för våg.” Gustafsson 2016, 395. Fordítás tőlem: B. A.

¹⁷ „Det anses konservativt att päminna om det.” Gustafsson 2016, 396. Fordítás tőlem: B. A.

„Olyanok vagyunk, mint a hadsereg: békeidőben nincs különösebben sok beleszólásunk a dolgokba.”¹⁸

Azonban míg a Tervezési Minisztérium mindennapjait bemutató jelenetek inkább szatírára emlékeztetnek, az új munkahelyen sokkal nyomasztóbb, feszültebb légkört teremt a szerző. A regény néhány fejezet erejéig akár krimi is lehetne, Lars és kollégái ugyanis egy sor rejtélyes haláleset okát próbálják megtalálni. A feszültséget az is növeli, hogy egy már bukott, munkanélküli Lars Troäng kalauzolja végig az olvasót a nyomozáson.

A nehézségek ellenére a főszereplő kitart amellett, hogy a játékszabályok szerint játsszon, egészen addig, amíg végzetes hibát nem követ el: a szűkös anyagi erőforrásokra hivatkozva leállíttatja azt a lassan, kevés eredménnyel haladó ökológiai projektet, amelyet a már említett halálesetek miatt kezdeményeztek. A kutatást végző ökológus azzal fenyegetőzik, hogy nyilvánosságra hoz mindent, de a részleg még ekkor sem veszi komolyan az ügyet, abban bíznak, hogy senki sem fogja komolyan venni a nem különösebben neves kutató elképzeléseit. Az eset azonban végül több mint száz halálos áldozatot követelő járvánnyal végződik. Lars tudja, hogy őt fogják felelőssé tenni, ezért úgy dönt, ő is megtöri a titoktartási esküjét: merő bosszúból kitekergeti a részleg működésének titkait, hogy magával rántsón mindenkit. Az ő szivárogtatása tehát – ellentétben az ökológuséval – nem fogható fel önzetlen hőstettként, csak egy apró, jelentéktelen fogaskerék kicsinyes bosszúja a rendszeren.

A Familjefesten a maga ezerfelé futó szálaival, a hatalmi játszmákkal és a paranoiásan őrzött titkokkal egy olyan Svédország képét festi fel, amilyennel ritkán találkozunk. A skandináv országok a legtöbb külföldi tudatában úgy élnek, mint felesleges bürokrácia nélküli, átlátható működésű államok – bár a bürokráciát nem igazán lehet számokban mérni és állandó vita tárgya, hogy milyen mennyiségben van rá szükség. Általánosságban elmondható, hogy Svédországban elég magas az állami hivatalokban dolgozók, bürokraták, adminisztrátorok száma, és

¹⁸ „Vi är som militären: vi har inte särskilt mycket att säga till om i fredstid.” Gustafsson 2016, 459. Fordítás tőlem: B. A.

a Malmöi Egyetem társadalomtudósa szerint a jövőben tovább nőhet a számuk.¹⁹

A regény a bürokrácia legnagyobb hibáját azonban nem a létezésében látja. Gustafsson világában helye lenne a Tervezési Minisztériumnak és a környezeti katasztrófák megakadályozásán munkálkodó titkos részlegnek is, ha nem nyomná agyon mindkettőt az erőforrások, elsősorban a pénz hiánya: tragikus járvány talán soha nem tört volna ki, ha Lars nem kényszerül választani az ökológiai kutatás és az atombiztonsági program kidolgozása között. Ez ismételten egy olyan jelenség, amiről elsőként nem Skandinávia jut eszünkbe, de attól még nagyon is létező probléma. Az *Yllet* elemzésében már felmerült, hogy a vidéki iskoláknak nem jut elég pénz, és alig van a költségvetésnek olyan pontja, amelynek kapcsán ne merülne fel, hogy többre lenne szükség az adott területen. Csak néhány példa: a szélessávú internet teljes országban történő kiépítésére kitűzött 2020-as határidő az önkormányzatok nagy része szerint teljesíthetetlen,²⁰ a kultúrtájak megóvására szánt összeg még egy jelentős emelés után sem fedezi a kiadásokat,²¹ illetve a 2018-as költségvetési terv nyilvánosságra hozatala után tiltakoztak a HIV-prevencióval és -kezeléssel foglalkozó civil szervezetek, mivel szerintük Svédország képtelen lesz az ENSZ Fenntartható Fejlesztési Célok programjában kitűzött szintre visszaszorítani az AIDS-et 2030-ig abból az összegből, amit a költségvetés erre a feladatra biztosít.²² Mindezek arra utalnak, hogy a Gustafsson által bemutatott költségvetési problémák a mai napig nem oldódtak meg, és a jóléti államnak is komoly kihívásokkal és nehéz kérdésekkel kell szembenéznie, amikor összeállítja költségvetését.

¹⁹ Forrás: <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=83&artikel=6788188> Utolsó megtekintés: 2018. 03. 19.

²⁰ Forrás: <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=99&artikel=6652547> Utolsó megtekintés: 2018. 03. 20.

²¹ Forrás: <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/orebro/anslagna-pengar-till-var-d-av-kulturmiljoer-racker-inte> Utolsó megtekintés: 2018. 03. 20.

²² Forrás: <http://www.mynewsdesk.com/se/hiv-sverige/pressreleases/de-16-stoersta-hivorganisationerna-saeger-nej-till-regeringens-budget-foer-hivarbete-pengarna-racker-inte-2149865> Utolsó megtekintés: 2018. 03. 20.

Konklúzió

Az *Yllet* és a *Familjefesten* közös vonása, hogy egy nagyon személyes hangvételű, szubjektíven elmesélt történeten keresztül járják körül az iparosodó Svédország társadalmának kihívásait. A regényeket számtalan szempontból lehet vizsgálni, de talán nem véletlen, hogy leggyakrabban a társadalomkritikai vonal ragadja meg a figyelmet. Gustafsson nem csak a nevét, a születési idejét és az érdeklődési köreit kölcsönözte a főszereplőinek, a politikai és gazdasági helyzetről alkotott nézeteit is rendre kimondatja velük és olyan közegbe helyezi őket (iskolába, illetve minisztériumba), ahonnan az átlagosnál jobb rálátásuk nyílik a politikai és gazdasági helyzetre. Az 1960-as és '70-es évek Svédországával foglalkozó különféle szociológiai munkák megerősítik, hogy a regényekben ábrázolt jelenségek valóban a legjelentősebb és legégetőbb problémák közé tartoztak akkoriban, így kijelenthetjük, hogy Gustafsson fikciója nagyon pontos tükröt tart a valóság elé.

Azonban az is világos, hogy ezeket a regényeket nem csak történelmi távlatból lehet szemlélni. Rengeteg olyan jelenséget vesznek górcső alá, amelyek a mai napig központi kérdései a svéd társadalom diskurzusának. Noha Gustafssonnak nyilvánvalóan nem lehetett szándéka, hogy a regényeiben megjelenő társadalomkritika a negyven évvel későbbi svéd viszonyokra vonatkoztatva is megállja a helyét, láthatóan jó érzékkel rátapintott azokra a problémákra, amelyeket nem lehet egyik napról a másikra megoldani, mivel a gyökereik sokszor magában az emberi természetben vagy a társadalmi berendezkedésben rejlik. Így érdekes hármas rétegzettség alakult ki a fentebb vizsgált két kötetben: az alapvetően lélektani regényként megírt művekben az egyén személyes sikerein és kudarcain keresztül rajzolódik ki az éles, nem is teljesen szubjektív kritika az 1970-es évek társadalmáról, amelyben azonban a mai olvasó könnyen a jelenkor problémáira ismerhet.

Hivatkozások

- Gustafsson, Lars. *Sprickorna i muren*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 2016 [1984].
- Bjurström, Erling és Fornäs, Johan. „Ungdomskultur i Sverige”. In: *Sverige – vardag och struktur*. Szerk. Ulf Himmelstrand, Göran Svensson. Södertälje: Norstedts, 1993 [1988].
- Daun, Åke. *Swedish Mentality*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1996 [1989].
- Ekerwald, Hedvig. „Om utbildningens funktioner och fördelning i Sverige”. In: *Sverige – vardag och struktur*. Szerk. Ulf Himmelstrand, Göran Svensson. Södertälje: Norstedts, 1993 [1988].
- Sandemose, Aksel. *En flyktning krysser sitt spor*. Oslo: Aschehoug, 2017 [1933].

PINEZITS Regina Dorina

A 19–20. századi család problémái Tove Ditlevsen regényein keresztül

19–20. századi társadalmi változások

A társadalom egyik legfontosabb eleme a család (Girán és Ligeti 2000, 136). Nagy szerepet játszik az ember egész életében, hiszen nem csak hogy keretei között megy végbe a szocializáció első, mérvadó szakasza, de emellett annak a kapcsolati hálónak is az alapja, amely az egyén érzelmi stabilitásáért felel és minden körülmények között elsődleges támogatója. A történelem során bekövetkezett változásai így elválaszthatatlanok a társadalomban történtektől, egymásra mindig kölcsönösen hatnak. Ez a véget nem érő folyamat a 19-20. században élte egyik forradalmi időszakát, ekkor ment végbe a családok szerepének talán eddigi legmélyebb átalakulása a társadalmi élet több színterén.

A hagyományos háztartások¹ bomlása már korábban elkezdődött az ipari forradalom hatására, majd maguk a nagycsaládok is, mint termelési egységek, lassan feloszlottak, a távolabbi rokonokkal meggyengült

¹ Ahogy Girán és Ligeti állítják (2000, 139): „A család fogalma Európában még a 18. században is valami merőben mást jelent, mint később. A rendi társadalmakra az jellemző, hogy az úr, a mester vagy a gazda mint a birtok, a ház feje, atyai módon dirigálja és gyámolítja háza népét, feleségét, gyerekeit és cselédeit.”

a kapcsolat (ami nem csak társadalmi, de az egyén szintjén is súlyos lelki következményekkel járt). Ezzel párhuzamosan a szülők egyre kevesebb gyermeket vállaltak, így alakult ki fokozatosan a napjainkban is jellemző, nukleáris családszerkezet. A gyermeknevelésben is nagy változások mutatkoztak. Immáron nem kis felnőttként kezelték a gyerekeket, akik a felnőttek életében való részvétellel, közvetlenül tanultak, hanem éppen ennek bizonyos elemeit elrejtve, példát mutatva igyekeztek *formálni* a fejlődő személyiséget. Az idősebb generációk befolyása ugyanakkor csökkent, a párválasztásban például már elvesztették döntéshozatali jogukat. A később beinduló egyenlőségi mozgalmak változások újabb hadát indították útnak. A nők emancipációjával megváltozott mind a gazdaságban, mind a családban betöltött szerepük. Lehetővé vált, hogy önállósodjanak, hogy egyedül is helytálljanak. Ez és persze a születéskor várható élettartam növekedése is nagy mértékben hozzájárult a válások számának növekedéséhez Nyugaton. A házasságok ilyen jellegű bomlása azonban újabb problémákat vetett fel az egyszülős családok képében, illetve ezek fenntartásában, vagy akár a gyermeknevelésben is.

Mindezen folyamatok számos új problémát vetettek fel, illetve már korábban létezőkre hívták fel a figyelmet, amelyek megoldására nem voltak (és gyakran most sincsenek) bevett szokások, az egyénnek maguknak kellett ezeket kidolgozniuk, kitapasztalniuk. Az irodalomban számos példát találhatunk mind a nehézségek ábrázolására, mind arra, hogy az emberek hogyan vészeli/vészelték át őket. Tanulmányom során a családokat érintő két fő problémakörrel fogok foglalkozni: a generációs különbségek miatt felmerülővel (amelyek természetesen nem csak ebben az időszakban fordulnak elő) és a válások következtében létrejövő egyszülős családok gondjaival, illetve ezeknek irodalmi megjelenítésével. Erre a célra Tove Ditlevsen (1917–1976) dán író és költő két regényét választottam, melyekben a család központi szerepet játszik.

Röviden a szerzőről

Tove Ditlevsen terjedelmes munkásságának középpontjában elsősorban a gyermekek, illetve a felnőttek pszichológiai problémái állnak (Hansen 2018), ami mellett még fontos szerepet játszott a munkásosztály megjelenítése is. Fontos azonban megemlíteni, hogy ez utóbbit más kortárs írókkal ellentétben nem politikai céllal tette. Maga Ditlevsen is a munkásosztály keretein belül élte le életét (Hansen 2018), meghatározó szerepet játszott fejlődésében. Ezeket az élményeket használja fel műveiben, melyekben sokszor a főszereplők az író „alteregói”, s így Ditlevsen saját életének számos mozzanatával felruhazza őket. Karaktereinek háttere ily módon sokban megegyezik az íróéval, a munkásosztály ennek szinte melléktermékeként, minden politikai szemléletnyilvánítás nélkül jelenik meg. Mindez azt eredményezi, hogy regényei bár fikciók, a valósághoz rendkívül közel állnak, a szerzőnő valós életkörülményeiből erednek.

A következőkben először *Vi har kun hinanden* [Csak egymásra számíthatunk²] (1954) című regényével fogok foglalkozni, melyben megjelennek a generációk közötti különbségekből adódó összetűzések, valamint egy válás következtében létrejött egyszülős család is. Majd az utóbbinak részletesebb elemzésére a *For barnets skyld* [A gyermek érdekében³] (1946) felé fordulok, ahol már az újraraházasodás problémái is feltűnnek.

Generációs különbségek és válás okozta nehézségek a *Vi har kun hinanden* (1954) című regényben

Mivel maga Ditlevsen Magyarországon kevésbé ismert, műveit sem fordították le magyarra, ezért a tisztánlátás érdekében vázolom

² Saját fordítás, Pinezits Regina

³ Saját fordítás, Pinezits Regina

a cselekményt, majd utána áttérek a szereplő családokban felmerülő problémák ábrázolására.

A történet főszereplője egy szerelmes pár, a harmincéves ügyvédjelölt, Knud és a kilenc évvel fiatalabb irodista, Birthe, akik éppen házasodni készülnek. Maga az elbeszélő idő kifejezetten rövid, kevesebb mint egy teljes nap, amelynek során a főlegény első találkozását követhetjük végig jövődöbelije szüleivel. Azonban a szereplők szemén keresztül visszatekintések segítségével megismerjük a pár találkozásának teljes történetét, és hogy mindez milyen módon változtatta meg őket, illetve szemléletüket a körülöttük lévőkről. Ezen kívül betekintést nyerünk még a Knud és anyja között fennálló kapcsolatba, valamint megismerjük Birthe szüleinek házasságát fenntartó hazugságokat is.

Mint az mindezekből talán már kitűnik, a regény fókuszában az emberek közötti kapcsolatok állnak. Ennek megfigyelésére a narrátor minták meglehetősen széles választékát bocsátja rendelkezésünkre, mégpedig három különböző felépítésű családot: a jegyeseket, mint az éppen kialakuló családot, a Knud illetve édesanyja alkotta egyszülős családot (némi kitekintéssel apjára, illetve az ő „új” családjára), valamint Birthe, a menyasszony és a szülei által képviselt, sok éve fennálló, modern családot.

Először az utolsóként említett modern családot fogom elemezni, mert a már fentebb említett generációs különbségek itt figyelhetőek meg a legjobban. Ezek leginkább az egyén nézeteire vonatkoznak, elsősorban a társadalmi átalakulások tekintetében. Fontos megjegyezni, hogy maguk a generációs különbségek akárcsak mint sok más esetben, úgy a vizsgált helyzetben is nem csak a szereplő gyermek és szülők között állnak fenn, de akár a házastársak között is. Ezek az eltérések ugyanis nem csak magukból a változásokból és lefolyásuk időszakából adódnak, hanem az elfogadás mértékéből is, ami területenként, társadalmi csoportonként és igen, generációnként is eltérő.

Erre láthatunk példát Birthe szüleinél is, akik különböző háttérrel rendelkeznek. Az édesanyja hagyományos, nagycsaládos, falusi közegekből származik, ennek értékrendjével nőtt fel és eszerint nevelné lányát is. Az apa, Viggo azonban egy városi környezetben nőtt fel, ahol a már

korábban leírt társadalmi változások jóval elfogadottabbak voltak, és ő szintén ezt szeretné továbbadni gyermekének. Már ez a „származásbeli” különbség is számos konfliktust eredményez Birthe nevelésével kapcsolatban. Míg a hagyományos keretek között nevelkedett asszony folytatta volna szokásaikat és lányát a kötelező iskolák elvégzése után egyből házasságra készítette volna, addig apja modern nőként nevelte volna. Egymást meggyőzni nem tudták, így Birthe is, mint sokan mások, egy köztes útra kényszerült: dolgozhatott, de nem olyan szakmában, ahol igazi karriert futhatott volna be és itt is csak addig, amíg a házasság lehetősége fel nem merült.

Azt is fontos még megjegyezni, hogy az apa életszemlélete egyfajta kettősségét tükröz. Bár lányának az egyenjogúságot és az előmenetelt kívánja, feleségével mégis egy „visszamaradottabb”, hagyományosabb modellt követnek: míg a férfi megkeresi a napi betevőt, addig a nő intéz minden háztartással kapcsolatos teendőt. A két feladatkört nem keverik, nem folynak bele a másik munkájába. Itt szintén nem egyedi esetről beszélünk, sokszor észrevehetjük környezetünkben is, hogy egy ember, ha el is fogadja és támogatja a társadalmi változások következtében kialakult új rendszert, az nem feltétlenül jelenti azt, hogy aszerint is fog élni. Hiába érzi helyesnek az új rendszert, ő még a régiben nőtt fel, így az kényelmesebb számára. Ugyanakkor az is előfordulhat, hogy valaki megragad a két norma között és bizonyos aspektusait az újnak már el tudja fogadni, de másokat nem. Bár nem derül ki, melyik esetről van szó, de mindezt szintén megfigyelhetjük Birthe mindennapi életre való nevelésében, ugyanis az anya itt nem követi a hagyományos értékrendszert. Minden ház körüli munkát egyedül kíván végezni, lányát nem engedi segíteni, ezáltal nem tanítja, nem készíti fel igazán az önálló életre.

Összességében tehát Birthe családjáról elmondható, hogy bár még nem helyezkedtek el teljesen az új rendszerben, annak bizonyos aspektusait már elkezdtek befogadni. Tisztán láthatóak a generációs különbségek, hogy a változásokat a különböző szereplők milyen mértékben fogadták el és mennyire adaptálódtak hozzá. Az idősebb generáció még nem képes teljes mértékben elfogadni a változásokat, a hagyományok

tisztelete még gátló erőként hat ezekkel szemben, ugyanakkor bizonyos mértékben már törekednek arra, hogy a következő nemzedéket ne akadályozzák. A fiatalabb generáció tagjai így még egy átmeneti állapotba kényszerülnek, valaki a hagyományos, mások az új rendszer irányába húzva, akárcsak Birthe. A változások minden nemzedékkel tovább terjednek, bár abszolút érvényűek sohasem lesznek. A generációs különbségek azonban ezek után sem fognak eltűnni, ugyanis a társadalom folyamatosan átalakul.

A műben szereplő másik családnál a válás negatív aspektusai, illetve az annak következtében létrejött egyszülős család problémái kerülnek elemzésem középpontjába. Maga a válás egy igen komplex és rendkívül megterhelő folyamat. Az elvált feleknek az érzelmi terhek közepette kell kialakítaniuk egy teljesen új életet, gazdasági és társadalmi szinten is. Mindezt úgy, hogy a már megszokott kapcsolatrendszer egésze vagy egy jelentős része felbomlik, szintén újat kell kiépíteni, amit pedig tovább nehezít, ha egy gyermek is van a családban. Ebben az esetben a korábbi házásoknak nem csak arra kell figyelniük, hogy feldolgozzák a válással járó kudarc érzetét és visszanyerjék érzelmi stabilitásukat, hanem arra is, hogy a gyermek pszichéjében ne okozzon kárt a család felbomlása (Bognár és Telkes 1986).

A regényben kifejezetten hamar kiderül, hogy ez utóbbira egyáltalán nem figyeltek, sőt épp ellenkezőleg: „az édesanyja mindig bánatos, keserű asszony volt, aki fiát fegyverként használta férje ellen attól a pillanattól fogva, hogy az elhagyta őket”⁴ (Ditlevsen 2016). Tehát Knud anyja ahelyett, hogy fiának segítséget nyújtott volna a válás feldolgozásában, inkább kihasználta, hogy ily módon visszavágjon volt férjének. A ’keserű’ jelző arra is utalhat, hogy az asszony mindezt féltékenységből tette, ugyanis az apa a válást követően fel tudott építeni magának egy teljesen új, boldog életet új feleséggel és gyerekekkel, míg a nő erre képtelen volt. Gazdaságilag nem tudott (és talán nem is akart) elkülönülni férjétől, új társadalmi életet pedig nem tudott vagy nem kívánt kialakítani. Érzelmi szinten szintén nem volt képes teljes mértékben

⁴ „Hans mor var en sorgfuld og bitter kvinde, der altid havde brugt ham som et våben mod faderen fra det øjeblik han forlod dem.” Saját fordítás, Pinezits Regina.

elszakadni, és mindinkább egy negatív irányba mozdult el. Ez persze egyáltalán nem egyedi eset, napjainkban is találkozunk hasonlóval.

A volt házastársak közötti konfliktusok kezelése úgy, hogy a gyermek ne lássa ennek kárát, egyáltalán nem könnyű. Bognár Gábor és Telkes József *A válás lélektana* (1986) című könyvében például azt vallják, hogy a gyermeket minden esetben szükséges tájékoztatni és megerősíteni abban, hogy a szülei továbbra is szeretik és támogatják. Kitérnek az idézetben ábrázolt helyzetre is, mikor egy szülő szövetséget köt a gyermekkel a másik szülő ellen. Kifejezetten káros, hiszen így a „megtámadott” szülővel megromolhat a kapcsolata, akinek helyét ezután teljes mértékben a másik szülőnek kell átvennie. Knud kapcsolata is teljes mértékben megromlott apjával a válást követően. Részben azért, mert édesanyja támadásra használta, részben pedig, mert a fiú maga is dühös volt édesapjára, amiért elhagyta. Ezt az érzést erősítette tovább az apa új családjának feltűnése is, minek következtében még a korábbinál is kevesebb időt és figyelmet tudott fiának szentelni, ami végül az apa-fiú kapcsolat teljes szakadásához vezetett. Az apa tulajdonképpen ezzel kilépett a korábbi családból, a szerepe így Knud édesanyjára hárult. Ez persze átalakította a fiú édesanyjával való viszonyát is, teljes mértékben tőle függött, hogy a címet idézzem: csak ő volt számára.

Ez pedig a regényben nem csak Knudra volt káros hatással, de az anyára is, aki az apával ellentétben a válást követően nem épített ki új kapcsolatokat, hanem fiába kapaszkodott. Míg ennek önmagában negatív hatásai nem feltétlenül lennének, ő mégis oly mértékben és oly tartósan tette ezt, hogy megrontotta már az anya-fiú kapcsolatot is. Az ominózus „csak rád számíthatok” mondat olyan sokszor hangzott el az anya szájából, hogy Knud végül már csak menekülni kívánt tőle, illetve elvárásaitól, amire a lehetőséget Birthe nyújtja számára.

Ez a család tehát végül nem tudott megbirkózni a válás okozta nehézségekkel. A családtagok közötti kapcsolatok felbomlottak, illetve megromlottak, az érzelmi stabilitás megszűnt. Mindez nagymértékben hatással volt a gyermek szocializálódására is. Bizonytalanná vált ezáltal jövője mint családos ember, hogy képes lesz-e az apa és férj szerepét

betölteni. A következő könyv szintén ezzel a témakörrel foglalkozik, kissé tisztább képet ad a válás következményeiről, illetve az azt követő élet egy másik problémájával is foglalkozik, az új szülő színrelépésével.

Az egyszülős család nehézségei a *For barnets skyld* (1946) című regényben

Ditlevsen harmadik regényében egy éppen változófélben lévő család sorsát követhetjük nyomon a második világháború utolsó évében. A történet középpontjában Birgit, a 'gyermek' áll, akinek a szülei öt évvel korábban elváltak. Az anya, Merete újra férjhez menne, hogy anyagi stabilitást nyújtson gyermekének, de számos akadályba ütközik.

Ez a szituáció sajnos egyáltalán nem ritka, ma is sokszor találkozhatunk vele. Jelen esetben a címben is megjelenő szófordulat („A gyermek érdekében”) az, ami összefoglalhatja a helyzetet még inkább nehezítő körülményeket. Ez a kifejezés többször is felbukkan a regény során, a szülők szinte minden cselekedetüket ezzel igazolják. Elmondásuk szerint mindent Birgitért tesznek, holott többször inkább saját önös érdekük vezérli őket. Ezzel a tetteikkel ők is majdhogynem fegyverként használják gyermeküket, akárcsak Ditlevsen fentebb elemzett művében, ezzel is jelezve, hogy a helyzet korántsem egyedülálló. A következmények is jórészt megegyeznek a korábbi regényben látottakkal, a szülő-gyermek kapcsolatok, valamint a volt házastársak közötti viszony ugyanúgy megromlottak.

Maga az ok is megegyezik, ugyanis ezt a viselkedést az váltja ki, hogy Merete új partnert talál, nevezetesen Robertet. Ezzel az asszony egy új apa- és férj-figurát hozna be a családba, amit volt férje nem képes elviselni. Annak lehetősége, hogy esetleg megosszák a szerepet, fel sem merül benne, az pedig, hogy korábbi helyét átadja, még ennél is hevesebb ellenreakciót vált ki belőle. Ez különösen azért jelentős, mert Karsten, a volt férj korábban nem tartott igényt arra, hogy lányával tarthassa

a kapcsolatot, vagyis hogy az apa pozícióját betöltse. A vetélytárs megjelenése azonban mégis arra készíti, hogy a „fenyegetést” kiiktassa, ennek ellenére is, elhagyja később végleg családját, jelezve ezzel, hogy továbbra sem kíván a család szerves része lenni. Erre a féltékenységre találhatunk utalást Constance Ahrons *The Coparental Divorce* (1979) című írásában is, ahol olyan volt házastársak kapcsolatát vizsgálta, akik megosztott szülői felügyeletet vállaltak.

Néhány elvált szülő barátjának tekintette volt házastársát, és más barátságokhoz hasonlóan ezeket a barátságokat is széles skálájú intimitás jellemezte. Új partneréről azonban a legtöbb elvált házastárs mégsem beszélt a másikkal, mert ez féltékenységet váltott volna ki, és konfliktushoz vezetett volna. (Ahrons 1979, idézi: Bognár és Telkes 1986).

Tehát ha az elvált felek jó kapcsolatot is alakítanak ki házasság után, a féltékenység akkor is jelen van, nem beszélve arról, amikor épp ellenkező helyzet alakul ki.

Birgit, vagyis a gyermek számára sem jár kisebb nehézségekkel az új szülő elfogadása. Egyrészt egy új, szinte teljesen idegen embert kell elfogadnia a családban apaként. Ez azt jelenti, hogy innentől fogva a lánynak meg kell osztania édesanyja figyelmét egy másik személylyel, amit nem könnyít meg édesapja ellenállása. Ráadásul Karsten ezt az ellenszenvet egyáltalán nem titkolja el Birgit elől, sőt többször nevetségessé teszi Robertet a lány szemében. Másrészt, az, hogy anyja új partnert talált, azt is jelenti, hogy édesszülei immáron nem találhatnak újra egymásra, vagyis hogy a család nem lehet újra teljes. Sőt akár az az értelmezés is felmerülhet a gyermekben, hogy az új szülő elfogadása egyet jelent a biológiai szülő elutasításával (Bognár és Telkes 1986, 170). Mindez pedig némi ellenszenvet is kiválthat azzal a szülővel szemben is, aki az új személyt a családba hozta, vagyis itt Meretével szemben.

Maga Robert, az új partner számára sem könnyű alkalmazkodni az új helyzethez, hiszen az apa szerep számára teljesen ismeretlen. Mivel

nincs saját gyermeke, nincs tapasztalata velük és nem tudja, hogyan kellene Birgitet kezelnie, a nevelési problémákat miként tudná megoldani. Idővel persze mindezekre a kérdésekre nagy valószínűséggel választ találhatott volna, ugyanakkor már nem kapott esélyt erre, ugyanis meghal, amivel az újrakezdés lehetősége is elveszik a család számára.

Valójában ez összefoglalja a legfontosabb tényezőt, az időt, amire a legnagyobb szükség lett volna a regényben, de nem adatott meg. Ugyanis ezek a felsorolt problémák nem megoldhatatlanok, a családok képesek túlélni őket. Az, amire szükség van, az az idő és türelem. Ahogy *A válás lélektanában* is olvashatjuk, a felmérések azt mutatják, hogy a második házasság, és ezzel a második család, kiépítése szinte ugyanolyan lehetőségekkel indul, mint az első és csak az egyéneken múlik, hogy végül hogyan alakul.

Összefoglalás – társadalmi problémák Tova Ditlevsen munkásságában

Végezetül megállapíthatjuk, hogy Ditlevsen a regényeiben valóság-hűen ábrázolja az adott kor problémáit. Az író maga is mind átélte a leírt problémákat, az ő életét is megnehezítették, ezért is tudott ilyen realisztikus képet nyújtani róluk.

Napjainkban írásai újra több figyelmet kapnak, hiszen az általa leírt problémák közül sok ma is, ha nem is ugyanolyan mértékben vagy formában, de jelen van. A 19–20. században elkezdődött változások hatásait még most is érezzük és így sokan kutatják is. Mindez pedig azt mutatja, hogy továbbra sem találjuk a választ, a megoldást, de mindig közelebb kerülünk és egyre jobban adaptálódunk.

Hivatkozások

- Bognár Gábor s Telkes József. *A válás lélektana*. Budapest: Közgazdasági s Jogi Könyvkiadó, 1986.
- Boulding, Elise. *Women in the twentieth century world*. New York; London: John Wiley & Sons Ltd., 1977.
- Burquire, André [et al.] (szerk.). *A history of the family: Vol. 2., The impact of modernity*. Cambridge: Polity Press, 1996.
- Busk-Jensen, Lise. „Erindringens Labyrinth”. In: *The History of Nordic Women’s Literature* (2011.01.04.) URL: <https://nordicwomensliterature.net/da/2011/01/04/erindringens-labyrinth/> Utolsó megtekintés: 2018.03.28.
- Collatz, Liv. „Tove Ditlevsen: Arbejderklassens geniale narkoman”. In: *Costume* (2016.01.19) URL: <http://costume.dk/kultur/tove-ditlevsen-arbejderklassens-geniale-narkoman> Utolsó megtekintés: 2018.03.28.
- Ditlevsen, Tove. *Vi har kun hinanden*. Kopenhga: Gyldendal, 2016 (e-knyv).
- Ditlevsen, Tove. *For barnets skyld*. Kopenhga: Gyldendal, 2016 (e-knyv).
- Girn János s Ligeti Gyrgy. *Szociolgiai alapismeretek*. Pcs: Comenius Bt., 2000.
- Kertzer, David I. s Barbagli, Marzio (szerk.). *The history of the European family: Vol. 3., Family life in the twentieth century*. New Haven; London: Yale Univ. Press, 2001.
- Kofoed, Niels V. *Stil  Tema i Tove Ditlevsens forfatterskab*. Kopenhga: Lindhardt og Ringhof, 2016 (e-knyv).
- Pal Hansen, Amrit Maria. *Tove Ditlevsen*. In: Litteratursiden URL: <https://litteratursiden.dk/forfattere/tove-ditlevsen> Utolsó megtekintés: 2018.03.28.
- Svendsen, Erik. *Bekendelsen som autentisk blndvrk – Tove Ditlevsens sene forfatterskab*. In: *Den Store Danske* (2017.08.24.). URL: http://denstoredanske.dk/Dansk_litteratur_historie/Dansk_litteratur_historie_5/K%C3%B8nsroller_og_bekendelser/Bekendelsen_som_authentisk_bl%C3%A6ndv%C3%A6rk_-_Tove_Ditlevsens_sene_forfatterskab Utolsó megtekintés: 2018.03.28.
- Tomka Béla. *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Budapest: Osiris, 2009.

Irodalmi díjak Skandináviában és Magyarországon

Bevezető

Az irodalmi díjak mindig is fontos szerepet töltek be egy kulturálisan összetartozó közösség életében. Már az ókorban léteztek olyan kitüntetések, amelyek a kulturális közjót szolgálták, és amelyeket korunk művészeti elismeréseinek elődjeiként tarthatunk számon. Ahogy Judith S. Ulmer is megjegyzi, „az irodalmi kitüntetések a díjazottak, az adományozók és a közönség számára is fontos vonzerőt jelentettek már az ókor óta.”¹ A történelmi hagyományokon kívül még egy gondolatot szeretnénk rögtön az elején kiemelni az idézetből. A díjazás szociális rítusa egy többszereplős modellszituáció, amely majd a segítségünkre lesz a következőkben, amikor konkrét eseteket vizsgálunk.

Ha a jelenség gyakorlati oldalát vizsgáljuk, felismerhetjük, hogy a díjak egyfajta mecénási szerepet töltenek be az állam vagy egy szervezet személyében, valamint növelik a szerzők úgynevezett szocio-kulturális versenyképességét (Ulmer 2006, 29) útmutatóul szolgálnak éppúgy a laikus, mint a művelt *kultúrafogyasztóknak* (Habermas 1992) amikor a könyvpiacra szeretnének tájékozódni.

¹ „Die Auszeichnung von Autoren ist für Laureaten, Geber und Publikum seit der Antike attraktiv gewesen” (Ulmer 2006, 28). Ford. Cs.G.A.

A különböző típusú díjak más-más közönséget szólítanak meg. A közönségdíjak és a kiadók elismerései inkább a művészeti közízlést tükrözik, jóllehet ez függ az irodalmi közoktatás színvonalától vagy a kiadó profiljától. A szakmai bizottságok által elbírált művek elsősorban a magasabban iskolázott réteg érdeklődését ragadják meg. Az Északi Tanács Irodalmi Díja az utóbbi kategóriába tartozik. „Most people have heard of the Nordic Council Literature Prize” (Bergum Kinsten 2011, 7) – állítja egy, az Északi Miniszterek Tanácsa által megjelentetett füzet 2011-ből. Azonban semmi okunk azt feltételezni, hogy mindenkire érvényes ez a kijelentés: hazánkban szinte alig ismerik. A magyar díjak helyzete igen hasonló. Hiába tartanak számon hatvannál is több irodalmi díjat Magyarországon, „[a] sajtóban nincs elég nagy publicitása a művészeti díjnak” (Mezey és Thullner 2004, 69) – állapította meg Mezey Katalin író, költő és műfordító 2004-ben. A helyzet azóta sem változott számottevően.

Az összehasonlítás ellen joggal érvelhetnénk azzal, hogy Magyarország önmagában koránt sincs ugyanabban a helyzetben, mint a több területen is szoros kapcsolatot ápoló Svédország, Dánia, Norvégia, Izland és Finnország. Hiszen ezek a gazdaságilag rendkívül fejlett államok olyan anyagi fölényrel bírnak, amelyet egyenként sem említhetnénk egy lapon saját nemzeti gazdaságunkkal.² Viszont látni fogjuk, hogy ebben az esetben az Északi Tanács Irodalmi Díjának kigazdálkodása nem is olyan költséges, mint gondolnánk. További ellenvetésként hangozhatna el, hogy az egyik oldalon egy nemzetközi jelenség, a másik oldalon pedig egy adott nemzet országhatárokon belül mozgó ügyei állnak a középpontban. Az, hogy a következőkben egységként tekintek az Északi Együtműködés tagállamaira és külön Magyarországra, azzal indokolható, hogy előzőek kulturális nyilvánossága a közös nyelvi érthetőségnek köszönhetően rengeteg ponton gyakorlatilag teljesen összeforrt.³

A tanulmány megpróbál választ adni arra a kérdésre, honnan fakadnak az intézményi, mediális, nyilvánosságbeli különbségek és

² A témában áttekintést ad: Gallai 1998.

³ Betekintést ad a kérdésről: Bunch 2016.

hasonlóságok, és milyen célt szolgálnak a skandináviai irodalmi elismerések, különös tekintettel az Északi Tanács Irodalmi Díjára, és Magyarország díjai, kifejezetten a Kossuth-díj.

Intézményi háttér, jelölés, finanszírozás

Ebben a fejezetben az (1) intézményi hátteret, (2) a jelölés menetét és a lehetséges jelölteket, illetve (3) a finanszírozást vizsgáljuk.

(1)⁴ Az észak-európai országok közös fórumát jelentő, az északi együttműködést szabályozó Északi Tanácsot 1952-ben alapították Dánia, Svédország, Norvégia, Izland és Finnország részvételével. Jogi alapjait az 1962-es Helsinki Szerződés határozta meg. Az Északi Miniszterek Tanácsát, amely az öt tagország parlamentjei közötti közvetítő funkciót látja el, 1971-ben hozták létre az Északi Tanács kiegészítéseként. Az Északi Tanács 1962 óta ítéli oda minden évben a magas jutalommal járó és szakmai-társadalmi presztízzsel övezett kitüntetést, amely a legelső volt a Tanács egyéb kategóriákban alapított későbbi társai között és amelyet egy skandináv ország vagy nyelvi régió egyetlen képviselője kaphat egy adott alkotásért. Kezdetben Dánia, Norvégia, Svédország, Izland, a Feröer-szigetek (Dánia) és Finnország állíthattak jelöltet. 1985-től Grönland (Dánia), a számi nyelvterületek (Norvégia, Svédország, Finnország), majd 2011-től Åland (Finnország) is nevezhettek. Az Északi Tanács díjai a skandináviai művészkariert csúcspontját jelentik.

Magyarországon „az irodalmi díjaknak három szintjük van. Az első, a legmagasabb szintű állami kitüntetés, a Kossuth- és a Széchenyi-díj.” Ezt követik az úgynevezett „szakmai díjak” (például a József Attila-díj), míg „a harmadik terület változatos: ide tartoznak egyrészt a rendszerváltozás után létrejött minisztériumi díjak (...) Ilyen pl. a Márai-díj” vagy „a Soros Alapítvány különböző műfajokban odaitélt

⁴ Az északi országokat érintő adatok ellenőrizhetőek a következő honlapon: <https://www.norden.org/da/nordisk-ministerraad/ministerraad>. Utolsó megtekintés: 2018.03.26.

életműdíja,” a Magyar Irodalmi Díj, a Prima Primissima-díj, valamint a szakszervezeti, különböző alapítványi és egyéb forrásokból szponzorált díjak (Mezey és Thullner 2004, 66). Ha összehasonlítjuk őket az Északi Tanács Irodalmi Díjával, leginkább a Kossuth-díjjal fedezhetünk fel azonosságokat: magasrangú, közpénzből finanszírozott, széles társadalmi megbecsülésnek örvendő kitüntetés. Különbség lehet, hogy elsősorban életműdíj, nem pedig egyetlen alkotásért jár, és évente akár több szerző is elnyerheti. A Kossuth-díj intézményi kötődéséről és történetéről a következő idézetet közöljük:

A Kossuth-díj (és persze az Állami, majd Széchenyi-díj) története többé-kevésbé pontos fokmérőként tükrözi a 20. század második fele magyar történelmének hatalmi viszonyait, az „uralkodó elit” és az értelmiség között mindig eltérő intenzitással létező együttműködési kényszer elemeit (Bolvári-Takács 2009, 95).

Az állami díjat⁵ 1948-ban alapították, az elsődleges cél a közízlés és irodalmi élet központi szabályozása, átformálása volt. A politikai felhang 1989 után is megmaradt, ezt jelzi, hogy míg az Északi Tanács Irodalmi Díját eddig sosem, a Kossuth-díjat már többször is visszautasították, minden bizonnyal a politikai véleménynyilvánítás szándékával.

(2) Az Északi Tanács Irodalmi Díjának jelölőbizottsága tíz független szakértői tagot számlál. A 2016-ban megválasztott dániai jelölők például Elisabeth Friis egyetemi docens és Peter Stein Larsen egyetemi tanár, a www.litteratursiden.dk főszerkesztője voltak. A jelölés megjelent művekre és nem személyekre vagy életművekre vonatkozik. Az egyetlen formai feltétel, hogy a szövegek elérhetőek legyenek valamely központi skandináv nyelven (vagyis dánul, norvégül vagy svédül) és legfeljebb az utóbbi négy év irodalmi termésébe tartozzanak.⁶ Ezek

⁵ A bekezdés a következő szakirodalmak felhasználásával készült: Scheibner 2014; Gyuricza, Mórítz, és Szalay 2008.

⁶ „Vid bedömnigen beaktas verk som utgivits första gången under de två senaste åren, eller när det gäller verk på annat språk än danska, norska eller svenska, de senas-

alapján úgy tűnhet, a szerzőknek egyedül könyvük megjelentetésével kell igazán foglalkozniuk, s az utóbbi évek nyertesei is ezt a gyanút igazolják. Kirsten Thorup (2017, Dánia), Katarina Frostenson (2016, Svédország), Jon Fosse (2015, Norvégia), Kjell Westö (2014, Finnország) vagy Kim Leine (2013, Dánia) szabadfoglalkozású művészek.

A Kossuth- és Széchenyi-díjat szabályozó 271/2008. (XI. 18.) kormányrendelet a jelölés menetéből szinte teljesen kizárja az intézményi kötődés nélküli független szerzőket.

A művészeti díjak adományozására a művészeti élet területén működő jogi személyek – így különösen a művészeti intézmények, művészeti érdekképviseleti szervezetek, művészeti társadalmi szervezetek, művészeti intézményeket fenntartó önkormányzatok, könyvkiadók – jogosultak javaslatot tenni.⁷

Az eljárás tehát ajánlások, felterjesztések révén történik, a jelöltek listája legtöbbször nem nyilvános, a díjazottakat pedig postai úton értesítik. A kiosztón így már csak a nyertesek vesznek részt.

(3) Az Északi Tanács Irodalmi Díja 1995 óta 350 000 dán korona. Ez a Magyar Nemzeti Bank 2017. január tizenhatodikai árfolyamai szerint⁸ nagyjából 14 465 000 forintnak felel meg. Az északi együttműködés egyes állampolgárokra vonatkoztatott költségvonzata még magyar viszonyok között is igen alacsony. Az államközi kooperáció (tehát nem csak a díjak) egyes adózókra lebontott éves költsége mindössze körülbelül 1700 forint.⁹

te fyra åren.” Forrás: <http://www.norden.org/da/nordisk-raad/nordisk-raads-priser/nordisk-raads-litteraturpris/om-litteraturprisen/nomineringsprocessen>. Utolsó megtekintés: 2017.01.17. Ford. Cs.G.A.

⁷ Forrás: https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=a-0800271.kor. Utolsó megtekintés: 2017.01.17.

⁸ Forrás: <http://mnb.hu/arfolyamok>. Utolsó megtekintés: 2017.01.16.

⁹ Forrás: www.norden.org/da/om-samarbejdet-1/finansiering. Utolsó megtekintés: 2017.01.17.

A Széchenyi- és Kossuth-díjak az 1990. évi XII. törvény alapján egyfelől egy-egy aranyozott bronzszobor átadásával, másfelől pénzbeli jutatással járnak, amelynek mértéke a ...

... bérből és a fizetésből élők előző évi – a Központi Statisztikai Hivatal által számított – országos szintű nettó nominál átlagkereset hatszorosa, ötvenezer, illetőleg százezer forintra való felkerekítéssel. A nagydíjjal járó jutalom összege a díj összegének kétszerese.¹⁰

Ez a 2016-os béreket vizsgálva¹¹ a díj alacsonyabb fokozata esetében kerekítve 12 550 000 forint, a nagydíj fokozat 25 100 000 forint. A magyar törvénykezés tehát ebben az összehasonlításban igen bőkezűen bánik a Kossuth- és Széchenyi-díjazottakkal.

A nyilvánosság szerepe

Ha a mediális megjelenést vizsgáljuk, a következőket állapíthatjuk meg a (1) televíziós-rádiós tájékoztatás és sajtóvisszhang és (2) internetes tájékoztatást illetően. (1) A Kossuth- és Széchenyi-díjak átadóünnepségét nem követi televíziós vagy internetes közvetítés. Az állami tévé- és rádiócsatornák és a független sajtó ugyan mindig beszámolnak az elismerésben részesülőkről, hosszabb videófelvétel csak elvétve akad. A 2017-es Kossuth-díj tizenkettő kitüntetettjéből mindössze kettőt nevezett meg 2017.03.15-én az M1 Híradó című adása.¹² Az általános tájékoztatás hiánya a többi hazai díjra is érvényes: kis közönség előtt, zárt ajtók

¹⁰ Forrás: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99000012.tv. Utolsó megtekintés: 2017.01.17.

¹¹ Forrás: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/ker/ker1610.html>. Utolsó megtekintés: 2017.01.17.

¹² www.nava.hu/id/3119018. Utolsó megtekintés: 2017.11.06.

mögött zajlanak az átadók. Üdítő kivétel a magánfinanszírozású és széles szakmai támogatásnak örvendő, 2003-ban alapított Prima-, Prima Primi- és Junior Prima-díj. Az ünnepélyes átnyújtás helyszíne először a Nemzeti Színház volt, 2006-tól pedig a világhírű előadókat is bevonó Művészetek Palotájának nagyterme. A helyszínekről 2005 óta élő közvetítésben tudósítanak a közszolgálati tévécsatornán. Érdekes adat, hogy a Prima Primi-díj átadóját 2016-ban összesen 117 227 néző követte, ami a 2013-as adathoz (203 248) képest jelentős esést mutat, és elenyésző a fiatalabb (49 alatti) tévénézők száma.¹³ Nincs lehetőségünk a fokozódó népszerűtlenség okát feltárni, mindenesetre meglepő a három év alatti feleződés a nézőszámban.

Annak ellenére, hogy magaskultúrát általában a nyugati társadalmak tíz százaléka fogyaszt (Mandel 2005, 12), november elsején minden skandináv médiaforrás az Északi Tanács Irodalmi Díjának gálaeseményét követi. Bár 1962-től 2012-ig csak meghívott vendégek társaságában adták át, a napi sajtó sosem mulasztotta el kiemelt helyen feltüntetni a nyertesek kilétét. Ez egyfelől művészetpedagógiai szempontból a lakosság kulturális nevelését célozta, másfelől pedig visszatükrözi a skandináv állampolgárok nyomtatott médiától is megkövetelt, általános tájékozódási igényét. A legjelentősebb országos és regionális napilapok kivétel nélkül minden évben beszámolnak a nyertesekről. 2013-ban került először sor arra, hogy élő televíziós adásban közvetítsék az akkor már igen reprezentatív körülmények között zajló díjátadót. Az oslói operaház ugyan rendkívül alkalmas és reprezentatív helyszínnek tűnt, a túlzott közönséghajhászást bíráló hangok nem maradhattak el a kritikai oldalról.¹⁴ A műsor összetételét tekintve viszont számos helyen hasonlít a Prima Primi gálaestjére, hiszen zenés betétek, filmbejátszások és a kiosztás ceremóniájának fejezetei váltakoznak.

¹³ Az adatok az RTL Klub Sajtóklubjától származnak. Forrás: http://musorvizio.blog.hu/2013/12/15/magyar_nezettseg_49_het_jol_hoznak_a_dokureality-k és http://musorvizio.blog.hu/2016/12/05/magyar_nezettseg_48_het_hova_-tuntek_a_fialok. Utolsó megtekintés: 2018.04.27.

¹⁴ Lásd például: Hjort 2013.

Ugyan az Északi Tanács Irodalmi Díja szélesebb publicitást kap, ennek megvan a maga ára, és ezt sokan nehezményezik. Nem az újdonságtól való ódzkodás lehetett az egyedüli oka annak, hogy több helyütt elégedetlenkedésbe ütközött a kiosztó 2013-as új arculata. Sokan a szakmai színvonal esését jósolták, ahol a magasabb nézőszám érdeke irányítja majd a programtervezőket. Félelmük részben beigazolódott. A legutóbbi 2016-os alkalmon például már arra is odafigyeltek, hogy egy közismert dán–svéd énekesnő, Caroline Henderson legyen a konferanszié. Elenyésző műsoridőt jelentettek a díjazottakkal és műveikkel foglalkozó bejátszások, és sokkal több szerep jutott a nézőcsalogató elemeknek. Mindez kérdésessé teszi, mennyiben illeszkedik a műsor a díjkiosztó ünnepség eredeti céljához, amely a szerzők megismertetése és kitüntetése lenne.

A megkülönböztetett vendégek sorában viszont felfedezhetünk olyanokat is, akik sokéves kultúrdiplomáciai tevékenységük tükrében minden bizonnyal emelték a műsor szakmai ázsíóját. A nyilvános támogatottság egyre szélesedő horizontjának különleges eleme volt ugyanis 2016-ban, hogy a királyi család képviselőjében Frigyes dán koronaherceg és felesége is ellátogatott a díjkiosztó gála helyszínére, a Dán Rádió Koncerttermébe (DR Koncerthuset) Koppenhágában. Ezt megelőzően, 2016. október 28-án tette közzé a palota internetes hírügynöksége, hogy az ünnepség napján délben a királynő fogadást tart az esemény meghívott vendégeinek,¹⁵ ami szintén hozzájárult a díjazás reprezentatív összhatásához. Hasonlóra ezelőtt utoljára 2011-ben került sor, akkor viszont még nem volt televíziós közvetítés.

(2) Gyakorlatilag nincs olyan internetes oldal, ahol a magyar állami művészeti díjakról részletes, de mégsem jogi jellegű leírást kapnánk. Valószínűleg ez is az oka annak, hogy a magyarországi köztudatban nem honosodott meg a művészeti kitüntetések jelentősége az újabb, elsősorban az interneten tájékozódó nemzedékek körében sem. Az Északi Tanács Irodalmi Díjának honlapja¹⁶ ezzel szemben részletes és

¹⁵ Forrás: <http://kongehuset.dk/kalender/hm-dronningen-afholder-reception-for-del-tagere-i-nordisk-raads-68-session>. Utolsó meglátás: 2016.12.04.

¹⁶ www.norden.org.

interaktív tájékoztatót ad a jelöltekről, az intézményi hátterről, finanszírozásról és minden egyéb fontos kérdésről. A skandináv nyelveken túl minden adat angolul is olvasható.

Díjak a könyvpiacra és a paratextusban

A kitüntetések egyik fontos következménye és a nyilvánosságot is alakító tényező, hogy a megszerzés után hogyan nő a kiadások száma, az eladott kötetek példányszáma vagy a külföldi fordítások aránya. Beszédes lehet, hogy Katarina Frostenson verseskötete rögtön a 2016-os győzelmet követő napon piacra került elektronikus változatban is. A kiadók tehát már előre készültek, és egy határozott mozdulattal lecsaptak a közfigyelem teremtette lehetőségre. Ehhez képest a 2017-ben Kossuth-díjjal jutalmazott Fésűs Éva legutóbbi kötete 2016-ban jelent meg, a 2018-ban kitüntetett Farkas Árpád pedig utoljára 2017-ben adott ki egy rövid verseskötetet.

A kultúrák közvetítés paratextuális eszközei¹⁷ is igen eltérőek a két térségben. A frissen adományozott díjak elnevezését Skandináviában gyakran a könyvek előlapjára,¹⁸ védőborítójára vagy akár külön papírszalagra¹⁹ nyomtatják. Krasznahorkai László, Kossuth- (2004) és Nemzetközi Man Booker-díjas (2015) író hazai megjelenései között először 2017-ben találunk arra példát, hogy egy díj emblémája megjelenjen könyvének borítóján.²⁰ Korábbi köteteknek esetében itthoni és határainkon túli hírnevéről jó esetben a fülszövegben szerezhettünk tudomást. Úgy tűnik, Magyarországon a szépirodalom terjesztésénél

¹⁷ Az irodalmi alkotásokat nagyban befolyásoló tények közé tartozik a díjak borítón, fülszövegben történő feltüntetése: „Die Existenz dieser Fakten kann (...) der Öffentlichkeit durch eine Erwähnung (...) zur Kenntnis gebracht werden (...): (...) Erwähnung eines Preises auf der Bauchbinde” (Genette 1992, 15).

¹⁸ Példaként lásd a következő kiadást: Leine 2014.

¹⁹ Példaként lásd a következő kiadást: Knausgård 2004.

²⁰ Krasznahorkai 2016. A borítón látható az Aegon-díj és a Libri Irodalmi díjak 2017 logója.

a kiadók tájékozott közönségre számítanak, akik tisztában vannak azzal, hogy mit vásárolnak, avagy ahogy Antal Balázs állítja, „[a] szépirodalmat olvasók (...) hallgatnak a kritikarovatokra. És azokat nem olvassák, akiket nem azokban a lapokban recenzálnak” (Balázs 2007, 27).

Érthető tehát, hogy az átlag magyar közönség miért érzi annyira távol magától az irodalmi díjak világát. Olvasóként, műkedvelőként, laikus érdeklődőként nem kap elég tájékoztatást, és még szerzőként sincs túl sok esélye bekapcsolódni az elismerések által biztosított szakmai körforgásba, ha a megfelelő intézményi keretrendszerben nem tud otthonosan mozogni.

Konklúzió

Nem véletlen, hogy a skandináv országok és hazánk (egy köznyelvi fordulattal élve, az egykori keleti blokk alkotóeleme) eltérően használják a kulturális nyilvánosság színtereit, ahol a legtöbb különbséget tapasztaltuk. A kulturális érintkezésre használt közterek jellege és történelmi háttere megmagyarázza, miért alakult másként egy közép-európai, fiatal szabad állam, és a 20. században felívelő karrierű észak-európai alkotmányos királyságok és köztársaságok nyilvánossága. Skandináviában szinte közhelynek számít, hogyan alakították át például az 1970-es évek alulról szerveződő társadalmi mozgalmait a különböző rétegek és osztályok szerepét a teljes lakosság számára nyitott fórumokon, és hogyan alakult ki a máig jellemző kiegyensúlyozott többpártrendszer az utóbbi ötven évben (Loftager 2008, 78). Ilyen változások hazánkban már csak a rendszerváltás előtti történelmi körülmények miatt sem mehettek végbe, és könnyen belátható, miért élveznek lépéselőnyt a skandinávok, amikor megpróbáljuk összehasonlítani helyzetüket Magyarország kulturális intézményi légkörével. Érthető tehát, miért nem alakult ki itthon az irodalmi elismerések széleskörű propagálásának hagyománya.

John Barth úgy véli, hogy az irodalmi díjak története unalmas.²¹ Én mégis úgy gondolom, hogy az irodalmi díjaknak fontos kultúraformáló, nyilvánosságszervező és az irodalom intézményeit befolyásoló szerep jut az olvasóközönség, a kiadók, az állam és a szerzők mindennapjaiban. Mindezt elismerve megállapíthatjuk, hogy a magyar elismerések körüli információ-hozzáférés igen korlátozott, és ez változást sürget. Ugyanakkor a magyar rendszer sajátossága, hogy kifejezetten nagy hangsúlyt fektet az állam kultúrmeccénási funkciójára. Ennek azonban az a hátránya, hogy egy politikailag mindig is megosztott országban még a rendszerváltást követően sem „veszett ki a gyakorlatból” az „egyes irányzatokhoz kötődő tudósok, művészek »jutalmazása«” (Bolvári-Takács 2009, 97). Emiatt az Ulmer (2006) által meghatározott adományozó (Geber) háttére igen különböző a két régióban.

Ha viszont a szabad nyilvánosság és a kommunikációs eszközök egyenlő elosztása mellett igyekeznénk érvelni,²² az Északi Tanács Irodalmi Díját a megfelelően közvetített művészeti kitüntetések mintapéldájaként tarthatnánk számon: éves tévéközvetítés, önálló honlap és számtalan egyéb lehetőség segíti az érdeklődőket a tájékozódásban. Magyarországon párját ritkító kezdeményezés volna a Kossuth-díjat depolitizálni, és megadni neki a publicitást, amelyet egyes magánfinanszírozású díjak (például a már említett Prima Primissima díj) kapnak – ha egyáltalán lehetséges ilyesmiben reménykedni.

²¹ „...the unexciting history of literary awards” (Barth 1984, 67).

²² Amit joggal tehetünk, hiszen „[a] (tágon értelmezett) kommunikációs megosztottság a belátható történelem minden korszakában a társadalmi egyenlőtlenségek rendszerének súlyos összetevője volt.” (Szekfü 2007, 55).

Hivatkozások

- Antal Balázs. „Vitázó utókor”. In: *Korunk* III. folyam 18.4 (2007), 27–29.
- Barth, John. *The Literature of Exhaustion. In: Other Non-Fiction. The Friday Book: Essays and Other Non-Fiction*. London: Johns Hopkins University Press, 1984.
- Bergum Kinsten, Silje (szerk.). *7 Nordic Stories*. Nordic Council of Ministers, 2011.
- Bolvári-Takács Gábor. „Adattár a Kossuth-díj hat évtizedéről”. In: *Zempléni muzsa: társadalomtudományi és kulturális folyóirat* 9.2 (2009), 95–97.
- Bunch, Mads. „Millennium. Új irányvonalak az észak-európai irodalomban”. In: *Csak írok, ez minden. Válogatás kortas dán és norvég regényekből*. Ford. Csur Gábor Attila. Budapest: ELTE Eötvös József Collegium, Skandinavisztika Műhely, 2016, 11–16.
- Farkas Árpád és Cs. Nagy Ibolya (szerk.). *Farkas Árpád legszebb versei*. Budapest: AB-ART, 2017.
- Fesus Éva. *Az ezüst hegedu*. Budapest: Szent István Társulat, 2016.
- Gallai Sándor. *A skandináv modell*. Aula, 1998.
- Genette, Gérard. *Paratexte*. Frankfurt/Main: Campus Verlag, 1992.
- Gyuricza Péter, Moritz Rita, Szalay Antal (szerk.). *Kossuth-, Állami és Széchenyi-díjasok 1948–2008*. Vol. I–II. Budapest: Magyar Kozlony Lap- és Könyvkiadó, 2008.
- Habermas, Jürgen. *Strukturwandel der Öffentlichkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Suhrkamp, 1990 [1962].
- Hjort, Anders. „Kritik af Nordisk Råds prisfest: Der er gået for meget Oscar i den”. In: *Politiken* (okt. 30, 2013). URL: <https://politiken.dk/kultur/-boger/art5481119/Kritik-af-Nordisk-R%C3%A5ds-prisfest-Der-er-g%C3%A5et-for-meget-Oscar-i-den>. Utolsó megtekintés: 2018.03.26.
- Knausgård, Karl Ove. *En tid for alt*. Oslo: Oktober, 2004.
- Krasznahorkai László. *Baro Wenckheim hazater*. Budapest: Magveto, 2016.
- Leine, Kim. *Profeterne i Evighedsfjorden*. Kobenhavn: Gyldendal, 2012.
- Loftager, Jörn (szerk.). *Politisk offentlighed og demokrati i Danmark*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2004.
- Mandel, Birgit. „Kulturvermittlung. Zwischen kultureller Bildung und Kultur-Kulturvermittlung. Zwischen kultureller Bildung und Kulturmarketing: eine Profession mit Zukunft”. In: Birgit Mandel (szerk.). *Kulturvermittlung. Zwischen kultureller Bildung und Kultur-Kulturvermittlung. Zwischen kultureller Bildung und Kulturmarketing: eine Profession mit Zukunft*. Bielefeld: Transcript-Verlag, 2005, 12–21.

- Mezey Katalin és Thullner Zsuzsanna. „Díj és érdem: Mezey Katalinnal a magyarországi irodalmi díjakról Thullner Zsuzsanna beszélget”. In: *Szépirodalmi Figyelő* 3.2 (2004), 66–71.
- Scheibner Tamás. *A magyar irodalomtudomány szovjetizálása: a szocialista realista kritika és intézményei 1945-1953*. Budapest: Ráció, 2014.
- Szekfű András. *Kommunikáció, nyilvánosság, esélyegyenlőség Magyarországon. A távírótól a Web 2.0-ig*. Budapest: Gondolat, 2007.
- Ulmer, Judith S. *Geschichte des Georg-Büchner-Preises: Soziologie eines Rituals*. Berlin és New York: De Gruyter, 2006.

NÉMETH Viola

Szülői szerepek a kortárs norvég regényben

Bevezető: a család tematikája a kortárs norvég irodalomban

A kortárs norvég irodalom egyik legfőbb témáját, a családot és a családon belüli viszonyokat választottam – két családregény alapján – kutatási területül. A vizsgálódást főképpen az 1990-es évek, valamint a századforduló utáni irodalom sokrétű családtematikája indította, és az, hogy mi a háttere annak, hogy Ibsen országában a kortárs alkotók jelentős része olyan sokszínűen és részletgazdagon rögzíti a családhoz kötődő viszonyokat. A nukleáris család¹ szétesése és az elhidegülés egyre általánosabbá váló probléma, amely nem csupán az szerzőket, hanem természetesen korunk irodalmárait, szociológusait és pszichológusait is foglalkoztatja. Tehát az irodalmi téma izgalmas interdiszciplináris megközelítést tesz lehetővé.

Az olyan jóléti társadalmakban, mint Norvégia, az individualista érdekek előtérbe helyezése olykor képes meggátolni az emberek közötti értékes kapcsolatok létrejöttét, így a legszilárdabbnak és legalapvetőbbnek tekinthető családi kapcsolatokat is. A szülői szerep és

¹ Kapitány Balázs. „Család”. In: KSH Népegésztudományi Kutatóintézet.

felelősségérzet sokak szerint labilissá vált – vagy válik folyamatosan –, és a gyermekek egyes esetekben elhanyagolva nőnek fel olyan családokban, ahol minden feltétel (anyagi, környezeti körülmények) adott volna a biztos gyermekneveléshez. Nem lehet azonban kinyilvánítani, hogy a huszonegyedik századi szülőgeneráció tendenciaszerűen figyelmetlenebb, rosszabb, mint elődeik voltak. Épp ellenkezőleg, hiszen több szakember is rávilágít, hogy a modern apák és anyák képesek jóval megfontoltabban és jobban odafigyelve nevelni gyermekeiket – értve ezalatt a minél szélesebb körben való tájékozódást –, biztosítva ezzel számukra a stabil érzelmi háttérrel. Dr. Kristen Race² gyermek- és családpszichológus például *Mindful Parenting* című kötetében ad útmutatót az általa egyébként is sokat hangoztatott tudatossághoz, és meg lehet említeni Vekerdy Tamást is, aki nem csupán tanulmányai-ban, de még a talán kevésbé tudományosnak ható, ám Magyarországon nagy népszerűségnek örvendő „pszichológus válaszol” rovatában is ad támpontokat a felelős gyermekneveléshez.

Jørgen Lorentzen pedig értékes kutatásba vettette bele magát *Az apaszerep története Norvégiában 1850–2012* (2012) című kötetében, amelyben irodalmi példákat alapul véve arról ír, hogy hogyan változott szakaszosan az apai szerep az elmúlt bő másfél évszázadban. A norvég irodalomtörténész és genderkutató a tizenkilencedik század közepétől vizsgálja az apaság mibenlétét, jelentőségét és az apákról felkutatható ismereteket egészen napjainkig, – ahogyan ő fogalmaz – az „apaság forradalmáig”, a modern apák koráig Norvégiában.

A továbbiakban olyan társadalmi jelenségeket vizsgállok, amelyekkel két kortárs norvég regényben találkoztam, és az általam felhasznált források és szakirodalom segítségével – melyek körét még megérné bővíteni az átfogóbb kép érdekében – indultam el a részben szociológiai vizsgálódás útján.

Jelen munkában arra igyekszem rávilágítani, hogy a különböző társadalmi változások hogyan befolyásolták és befolyásolják folyamatosan

² Dr. Kristen Race, amerikai pszichológus, a *Mindful Life Workplace Wellness Program* és a *Mindful Life Schools Program* alapítója. Ezen programokat már világszerte egyre többen sajtóítják el.

a nukleáris család életét. Az általam későbbi fejezetekben bővebben vizsgált két regény, Hanne Ørstavik *Vágy* (2001 [*Kjærlighet* 1997]) valamint Tore Renberg *Mégis van apám* (2012 [*Kompani Orheim* 2005]) című művében különbözőképpen mutatkozik meg a modern társadalom hatása.

Ørstavik műve szinte magától értetődően került látótérbe, hiszen nem sokkal hazai megjelenése után a *Vágy* a norvég családiróladalom kikerülhetetlen regénye lett, a szerző pedig mind az olvasók, mind a kritikusok által elismert művész – ez jelentette számára az igazi áttörést. A kortárs alkotások közül az egyik legtöbbször elemzett regény család-, valamint szülő-gyerek tematikában.

Hanne Ørstavik 1997 és 2000 között megjelent három műve, melyek közül első a *Kjærlighet* (1997), a második a *Like sant som jeg er virkelig* (1999), az utolsó kötet pedig a *Tiden det tar* (2000) egy tematikus trilogia tagjai.

Mindhárom műben közeli családi kapcsolatok kerülnek középpontba, meggyengült szülőfigurákat ábrázol, egyben olyan személyeket, akik nehezen találják a megfelelő hangot egymással. Ezekben a minimalista szövegű regényekben a kommunikációhiány és az egyének magukba fordulása figyelhető meg.

A *Vágy* szerepel a Dagbladet norvég napilap által összeállított 25-ös listán³, melyet neves irodalomkritikusok, újságírók és irodalomtudósok – mint Per Thomas Andersen, az oslói egyetem északi irodalmak professzora, vagy Tore Rem irodalomtudós, író, egyetemi professzor – zsűriztek az 1981 és 2006 között megjelent legjobb regényeket rangsorolva. Így talán nem elrugaszkodott elképzelés, hogy a művet egyfajta irodalmi kánon részének tekintjük.

Tore Renberg *Kompani Orheim*⁴ című műve egy ötkötetes sorozat tagja. A kötetek mindegyike Jarle Klepp életét követi végig fiatal kamaszkorától felnőtté válásán át 38 éves koráig. Érdeemes megjegyezni,

³ „De 25 beste”. In: *Dagbladet*, 2006.09.12.

⁴ *Kompani Orheim* jelentése Orheim-társaság, mely a család vezetéknévéből jött létre. Magyar fordításban azonban a cím ettől eltér, *Mégis van apám*-ként jelentette meg a Scolar Kiadó

hogy az öt regény erősen autobiografikus, mint oly sok modern szerző műve az elmúlt egy-két évtized norvég irodalmában. Renberg a *Kompani Orheim* filmváltozatának megjelenése után a norvég közszolgálati televíziónak adott interjújában (Dybfest Dahl 2012) elmesélte, hogy sok epizód idézi saját fiatalkorát, alkoholista apjához fűződő viszonyát.

Míg Ørstavik esetében egy csonkacsalád, anya és fiú viszonyát követhetjük végig az egy délután és éjszaka alatt lezajló történetben, addig Renberg művében egy apa, anya és az ő egyke fiuk hagyományosnak mondható életét ismerjük meg a szülők házasságának kezdetétől az apa haláláig. Az apa halálhíre és temetése foglalja keretbe a történetet, azonban a legfőbb események a fiú kamaszkorát követik nyomon. Leginkább a szülő és gyerek közötti viszonyokra kiélezve a későbbiekben röviden ismertetem a két mű cselekményét, valamint bemutatom a szereplők általam legfontosabbnak ítélt jellemvonásait is.

Mielőtt azonban a két regénnyel foglalkoznék, fontosnak tartom, hogy egyes, irodalomtól talán távol eső tényezőt is felvázoljak, ahogyan teszi ezt a már említett Per Thomas Andersen az egyik legjelentősebb mai norvég irodalomtudós is esszékötetében. A rizikótársadalom leírása segít eligazodni a két elemzett műben. A modern társadalomban jelenlévő létbizonytalanság jól kivehető mind Renberg, mind Ørstavik szereplőinek ábrázolásában, és ez a bizonytalanság vezet majd tragikus következményekhez mind a két műben.

Kitérő: A rizikótársadalom

Andersen a fent említett *Tankevaser* (2003) című kötetében szociológiai és pszichológiai szempontból is vizsgálja az 1990-es évek norvég irodalmát élve korunk kedvelt interdiszciplináris olvasati lehetőségével. *Risiko* című esszéjében Ulrich Beck német filozófus napjainkra már elhíresült elméletét, a kockázattársadalom leírását hívja segítségül.

A mai embereknek talán nem több, de egészen másfajta kockázatok között kell élniük, mint akár száz évvel ezelőtt. Nem csupán a különféle szív- és érrendszeri betegségek, rák vagy éppen AIDS az, ami fenyeget. Az üvegházhatású gázok növekvő kibocsátása, a népességrobbanás, a terrorizmus egészen újfajta 'kockázati környezetet' idéznek elő – fejt ki Beck gondolatait tanulmányában Andersen is. A modern ember egykori biztos támaszai, mint a sors, gondviselés vagy istenfogalom meginogtak. Ezt a gyökértelenséget – hivatkozik Andersen (2003) Anthony Giddens *Modernity and Self-Identity* (1991) című művére – vagy beletörődve, vagy cinikus pesszimizmussal igyekszik átvészelni.

Márkus György (2003), magyar filozófus szintén feldolgozva Ulrich Beck kockázattársadalom- elméletét, a következő gondolatot is kiemeli a biztos támaszok és alapok elvesztésével kapcsolatban: „a tudomány térnyerése bizonytalanságot generál, a rizikók pluralizmusa a kockázatszámítások racionalitását kérdőjelezi meg.” (Márkus 2003, 253)

Ilyen biztos alapnak lehet tekinteni a családot magát is. A *Tankevaser Risiko* című fejezetében előkerül John Bowlby angol pszichológus neve, és az ő kötődésemélete is.

Andersen (2003) leírja, hogy három tipikus kötődési minta figyelhető meg a gyerek és szülő között, mely kihát a későbbiekben a barátságokra, párkapcsolatra és házasságra is. Az első, a *biztonságosan kötődő* csoport, akik számára a szülők hozzáférhetőek és mindig elérhetőek, és nehéz helyzetekben tudnak támogatást kapni tőlük. A második a *bizonytalan-elkerülő* csoport, mely nem biztos abban, hogy a szülei hozzáférhetőek és segítenének, ha szükségük lenne rájuk. A harmadik említett csoport pedig a *bizonytalan-ellenálló*, mely akkor alakul ki, ha az egyén nem hisz abban, hogy segítenek és támogatják, nem kap visszaigazolást és arra vár, hogy visszautasítsák. Ez utóbbi csoportra jellemző lehet felnőttkorban, hogy kerülik mások szeretetét és támogatását, gyakran ezért narcisztikusnak tűnhetnek. Valamint igyekeznek elfojtani saját érzelmeiket is, mégis látens és telhetetlen módon vágyanak a gondoskodásra. A kötődésemélet figyelembevételével a későbbiekben a *Vágy* anyafigurája is érdekes megvilágításba kerül. Az ő jellemvonásaihoz leginkább a harmadik csoport leírása illeszkedik majd.

Az eddigi pontokban néhány fontos kortárs kutatást igyekeztem ismertetni olyan kutatóktól, akiket foglalkoztat korunk norvég irodalmának tematikus megközelítése. A tőlük idézett tanulmányok alapja főleg a 1990-es és 2000-es években megjelent irodalmi művek, melyek szignifikáns hányadában előjön a társas kapcsolat, család és családi problémák témája. A következő fejezetben ezekre hozok néhány példát.

Irodalomtörténeti kontextus: családtörténetek a kortárs norvég regényekben

A mai norvég regények jelentős részéről elmondható, hogy nehéz őket pusztán műimmanens módon vizsgálni, csak az elbeszélés-technikájukkal foglalkozni. Ezen műveket át- meg átszövik a szerzők személyes élményei, saját életükből merített történeteik. Számos író tér vissza gyökereihez – esetleg próbálja előásni azokat –, ír szüleiről, nagyszüleiről, gyermekkoráról. Ezen szerzők egyike Linn Ullmann is, akiről itt fontos megjegyezni, hogy két világhíres művész, Ingmar Bergman svéd filmrendező és Liv Ullmann norvég színésznő lánya. Némely regényében, mint például a *Szemem fénye* (2012 [2011]), vagy a *Mielőtt elalszol* (2000 [1998]), fontos szerepet kap az anya és lánya közötti viszony, és mindkét műben többgenerációs családtörténetek olvashatóak.

Ügyszintén érdemes megemlíteni a családtematikájú regények szerzői közül Karl Ove Knausgårdot. Hatkötetes autofikciós regénye, a *Harcom* (2016 [2009]), élete történetét meséli el, s főként apjához fűződő viszonyát. A mű olykor rendkívül kitérő, és Knausgård már-már bántóan sokat elárul szeretteiről, barátairól, családtagjairól, ennek ellenére a *Harcom* nem pusztán autobiográfia. Jelentős mennyisége fikció, ezért olykor felettébb nehéz eldönteni, hogy a szerző a valóságot ábrázolja-e.

A családtematika azonban az idősebb szerzőket is foglalkoztatja. Edvard Hoem 2005-ben megjelent *Mors og fars historie* [*Anyám és apám*]

története] (2005) című féldokumentarista kötetében szülei 1945-ös összeismerkedését, apja prédikátori hivatását és anyja megbélyegzettségét mutatja be, miután fiatal szakácsnőként teherbe esett egy német katonától. Művéért megkapta az Északi Tanács Irodalmi Díját.

Ezek után a nevek után térnek rá a következő két pontra, melyek egy-egy regényben ábrázolt nukleáris család életét mutatják be. Hanne Ørstavik *Vágy* és Tore Renberg *Mégis van apám* című regényének szereplőit és történetét választottam ki arra a célra, hogy bemutassak egy-egy kiragadott szülői figurát. Habár ezek a művek önmagukban nem nyújthatnak átfogó képet az elmúlt tíz, húsz vagy akár harminc év Norvégiájának társadalmáról, alkalmasak lehetnek néhány probléma bemutatására. Olyan problémákéra, melyek a családokat, s főképpen a gyerekeket érintik.

Az anyaszerep változásának leképeződése Hanne Ørstavik *Vágy* (2001) című regényében

Hanne Ørstavik regénye egy korszak lenyomata. Egy olyan korszaké, ahol elhidegülés és elidegenülés tapasztalható egy olyan emberi kapcsolatban, ahol ennek nem lenne szabad megtörténnie.

Ørstavik regényében egy egyedülálló anya és fia közötti kapcsolat bontakozik ki. A történet szövege egy délután és éjjel eseményeit mondja el két szemszögből. A harmadik személyű elbeszélés az egyedülálló anyával, Vibekével és fiával, a kilencéves Jonnal történő élményeket írja le. Vibeke és Jon nemrégiben költöztek egy észak-norvégiai kisvárosba. Vibeke felelős szülői volta már a mű elején megkérdőjeleződik, míg Jon, a kilencéves kisfiú mutat egyfajta érett gondolkodást. Kapcsolatuk egy fonákjára fordult anya-gyerek viszonynak mondható.

„Megjelenik a „parentizált”, vagyis szülőszerepre emelt gyerek. Ez nagyon fontos fogalom, hiszen az egyedül maradt szülő általában nincs is tudatában, hogy felnőtt szerepeket ruház gyermekére. Nyilván

minél idősebb és mentálisan érettebb gyerekről van szó, ez a tudattalan folyamat annál inkább életbe lép.” (Karner 2011)

A mű fejezetein belül váltakoznak Jon és Vibeke jelenetei, egymástól el nem tagolva. A kisfiú délután otthon várja édesanyját, és mikor Vibeke hazaérkezik, az ő szemszögére vált az elbeszélés, alig gondol a fiára, inkább a munkahelyi hódítása és a kinézete foglalkoztatja. Leül olvasni, elmegy fürödni, de nem megy oda a fiához, amint hazaérkezett.

Még nem vette le a miniszoknyáját. Régi darab már, de olyan jó érzés, ahogy az anyag követi csípője és combja mozgását. (Ørstavik 2011, 13)

A fentihez hasonló, önmagára összpontosító gondolatokkal van tele a Vibekéhez tartozó jelenetek zöme. A szöveg minimalista, tömör nyelvvezetettel dolgozik, párbeszédnek alig vannak benne. Jon és Vibeke sem túl beszédesekek, a közöttük lévő kommunikáció pedig meglehetősen felszínes. Egy mozzanat figyelhető meg a könyvben, ahol úgy tűnik, az édesanya gyengéden fordul a fiához, de az idézett rész végére még ez a látszatgyöngédség is fonákjára fordul:

– Ha mindenki ilyen lenne, mint te, biztos más lenne a világ – mondja csendesen és megsimogatja a kisfiú fejét. – Találtál már barátokat?

Jonnak vékonyszál selymes haja van.

– Jon, kicsi Jon. – suttogja Vibeke és újra végigsimít a fiúcska fején. Pillantása a kezére téved és megállapítja magában, hogy a barackszínű körömlakk tényleg jól mutatna a kezén. (Ørstavik 2011, 20-21)

A történet voltaképpen akkor válik eseménydússá, amikor este Jon és Vibeke is elmegy otthonról. Míg Jon folyton anyjára gondol, és arra, hogy biztosan születésnapit tortát süt neki másnapra, addig Vibeke fejében csak egy röpké pillanatra fordult meg, hogy megnézzé, otthon van-e a fia, de aztán nem foglalkozik vele, és elmegy otthonról.

Később bemegy a pangó kisváros vidámparkjába, ahol egy ottani dolgozóval összeismerkedve a férfival tölti az éjszakáját. Unatkozik és inkább játékból, mint komolyabb ismerkedési szándékkal kezd ki az aznap megismert férfival.

Jon a hideg, téli városban járkal, de mikor hazaindul, anyját még nem találja otthon.

Otthon zárva találja a bejárati ajtót. Alig kap levegőt, sála átnedvesedett az izzadságtól. A kulcs után kotorászik nadragja elülső zsebében. Mindig oda szokta rakni, de úgy látzik, ez alkalommal elfelejtette. A többi zsebében sem találja.

Nem akarja fölbreszteni Vibekét. Ezek szerint bezárta az ajtót, mielőtt lefeküdt. Biztosan meguntta már, hogy órákig várjon rá. Hiszen egész este süttött neki. (Ørstavik 2011, 105)

Jon ismét a városban csatangol, mígnem egy vidámparki dolgozó idősebb hölgy fel nem veszi kocsijával. Hideg téli este van. Mikor Jon éjjel hazaér, a lakást zárva találja. Átfagyva fekszik hasra a küszöb elé, és várja Vibeke hazaérkeztét. Ezzel ér véget a mű.

A műben Vibeke egy tehetetlen alak. Felnőttsege teljes mértékben megkérdőjelezhető. Kilencéves fia korához mérten jóval felelősségteljesebben gondolkodik, mint anyja, aki saját magával foglalkozik mármár narcisztikus módon. Tehetetlen és elveszett, egy olyan ember, aki annak ellenére, hogy anya, még mindig inkább egy kislánynak érzi magát, aki kényeztetésre, odafigyelésre és szórakozásra vágyik.

Jon az ajtóban áll, és figyel. Hiába, nem tudja abbahagyni a pislogást. Szeretne kérni tőle valamit a születésnapjára. Holnap lesz kilenc éves. De ahogy megpillantja Vibekét, rájön, hogy várnia kell még a kéréssel. Nem akarja felébreszteni. Könyv fekszik az ölében. Jon már hozzászokott a látványhoz. Egy könyv, az állólámpa erős fénye. Olykor rágyújt egy cigarettára is, ilyenkor a kisfiú elnézi, ahogy a füst a mennyezet felé kígyózik. Hosszú, sötét hajából átnyúlik egy kevés a

karosszék peremén, a többi oldalt lóg lefelé. *Simogasd meg a hajam, Jon.* (Ørstavik 2001, 10–11)

Jon ellenben rengetegszer gondol anyjára, számára ő a mérce és origó. Vele álmodik, őt várja, hogy mikor érkezik haza munkából, az ő motoszkalását figyeli a házon belül és az ő intő szavaira vagy pillantásaira gondol.

Ørstavik művében egy gyenge, narcisztikus és egocentrikus anya figurája rajzolódik ki, aki képtelen kommunikálni saját gyermekével, s képtelen mást látni önmagán kívül. A szövegben végig ott van valami a kilencvenes évek „kulcsos gyerekeinek” életérzéséből is. Ahogyan Tom Egil Hverven fogalmaz: „képet kapunk egy kilencévesről, aki egyedül maradt a világban. A szülei elváltak. Munkában vannak. A testükkel foglalkoznak. Sok Jon létezik, a statisztikákon túl is.” (Hverven 1999, 63)

Vibeke énközpontúsága jó példája annak a világban bizonytalanul mozgó egyénnek, akinek egyetlen mentsvára a saját teste maradt. Viszszautalva a rizikótársadalom jelenségére, feltételezhető, hogy a külvilágban tapasztalt bizonytalanság és kockázatok leképeződnek a család szintjén is, ezzel megingatva mind a családot mint intézményt, mind az egyéneket, akik egymásra utaltan élnek együtt.

A gyenge apa figurája Tore Renberg *Mégis van apám* (2012) című regényében

Renberg ifjúsági regényének főszereplője Jarle Orheim, akit a *Mégis van apám*ban kamaszként ismerünk meg. A regény egy ötkötetes sorozat tagja, melynek kronologikusan az első, kiadás szerint a második kötete. A *Kompani Orheim*, magyarul az Orheim-társaság, Jarle és szülei életét mutatja be. A regény Terje Orheim, Jarle édesapjának halálhírével kezdődik 1996-ban és a temetéssel együtt foglalja keretbe Jarle visszaemlékezését kamaszkorára. Habár a művek főszereplője

a fiú, ebben a kötetben fontosnak tartom, hogy inkább az apa személyisége kerüljön előtérbe.

Terje Orheim az 1970-es évek elején alapította az Orheim-társaságot, vagyis ekkor vette el feleségül Sarát, és ekkor született egyetlen gyermekük, Jarle. Az apa konzervatív és hagyományos családot szeretett volna, és az ideális körülmények ki is tartottak Jarle kamaszkoráig. Sara háztartásbeliként otthon maradt, Terje pedig megbecsült szakiskolai tanfelügyelőként dolgozik, és neveli Jarlét odafigyelve és szeretettel. Különféle szabadidős tevékenységeket végeznek együtt, és Terje még történelmi és családi ismeretekkel is okítja a fiát. Azonban valahogy nem sikerül az ideák szerint élni, Terje kezdetben csak hétvégenként, majd egyre gyakrabban nyúl az alkoholhoz, agresszív és fenyegető lesz családtagjai számára. A szülők igyekeznek a problémát maguk között megoldani, Jarlét kihagyják, ő eközben keresi önmagát, ideológiákhoz közelít, radikalizálódik, feminista lesz, felszólal az egyenjogúsáért; lázong, akár egy átlagos tizenéves.

A lázadás és lázadni vágyás, mely legnagyobb valószínűséggel a családi problémákon alapszik, utat tör Jarléban, aki keresi saját identitását, és menekül otthonról. Terje határozott jellemével igyekszik uralkodni a családtagjai felett, de alkoholizmusa megingatja apaszerepében, családfő voltában és egzisztenciájában. Továbbra is szereti a fiát és feleségét, de nem képes megváltozni.

Egyik visszaemlékezésében Jarle 1986-ra, 13 éves korára tekint vissza, mikor apjánál még kezdeti stádiumban volt az alkoholizmus:

A sorházban lakik, ahol olyan csendben vannak anyával szombaton esténként, amennyire csak lehet, és ő azt hiszi, hogy mindenki más olyan, mint a többiek, de neki van egy titka, és más, mint a többiek.

Csss... Ősz van, 1986, és most jobban örülnek annak, hogy apa elaludt, mint bármikor máskor.

Kora délelőtt, amikor Terje még csak enyhén spicces volt, azt javasolta, hogy menjenek el biciklitúrára... (Renberg 2012, 78-79)

Renberg kitér arra, hogy mennyire rettegésben élt otthon Jarle és az édesanyja, mikor az apa ivott. Egy idealizált, tradicionális család szétesése az, ami lezajlik a regényben. Egy erős jellemű apa leépülését követi végig, aki kiforrott álmokkal és elképzelésekkel vágott neki az életnek, aztán az alkoholizmus útját állta a tökéletes élet létrejöttének. De vajon hogyan alakulhatott ki az alkoholizmus, amikor látszólag minden a legnagyobb rendben zajlott, biztos állás, szerető család és megfelelő környezet állt Terje rendelkezésére? Kilátástalannak érezte volna a középosztály szürke hétköznapjait és a jóléti állam langymelegét?

Habár sem az alkoholizmus, sem a családon belüli erőszak nem újkeletű probléma, a fenti kérdésekre megfelelően körültekintő válaszokat adva talán közelebb lehet kerülni az adott műben jelenlévő problémák kiváltó okához.

Terje még rendelkezett biztos alapokkal, olyan erősen tudatában volt felmenői cselekedeteinek – nagyapák, rokonok, akik részt vettek a háborúban –, hogy semmiképpen nem lehet feltételezni, hogy gyökértelensége miatt fordult volna az alkoholhoz. A *Kompani Orheim* első negyedében még ilyen gondolatok járnak fejében arról, miért is iszik:

Évek óta a szégyenérzete miatt ivott. Önmegtagadásból és önutálatból ivott. Örömeben, bizonytalanságában vagy bánatában. Depresszió miatt. Megszokásból, hogy elfelejtse ezt a nyomorult életet. Ám arra nem emlékszik, hogy valaha is gyűlöletből emelte volna a szájához az üveget. Nem tudja felidézni, hogy valaha is azért ivott volna, hogy emlékezzen... És milyen jó volt ez az érzés! Milyen jó volt ez a dühöngő alkohol! (Renberg 2012, 117)

Mindenesetre Terje nem válik fia szemében egy teljesen megveendő alakká. A regény végén, mikor édesanyja már elhagyja a házat, és válni készül Terjétől, Jarle bizonytalan, hogy vele menjen-e, vagy maradjon az apjával. Szereti, és mellette akar maradni, hogy támogassa. Viszont amikor Terje újra az alkoholhoz fordul, Jarle elhagyja szülőházát és az Orheim családnevet is lecseréli anyja vezetéknevére. Jarle

a történet végére azonban megbékél apja emlékével. A temetésen végül úgy fogalmaz: „Mégis van apám.”

A *Mégis van apám* apafigurája egy magára hagyott, kétségbeesett alak. A történet során ugyan rossz döntéseket hoz, bántalmazó lesz feleségével és olykor fiával szemben, végeredményben mégiscsak szárandó, elveszett ember. Idealizmusa kudarcot vallott: a felesége elhídegült tőle, a fia pedig nem törődik azokkal az értékekkel, amelyeket ő olyan erősen át szeretett volna adni neki. Egy megváltozott világ forog körülötte, és ő támaszként nyúl az alkoholhoz mint egyetlen konstans és megbízható elemhez az életben. Renberg érzékelteti az olvasóval, mennyire óvatosan szabad csak szemlélni egy alkoholista jellemét. Elítélés helyett empátiával, düh helyett odafigyeléssel érdemes viszonyulni hozzá.

Az egyéni érvényesülés és különféle igények azt eredményezik, hogy a háromfős család minden tagja más-más irányban, egymástól elszakadva folytatja életét.

Konklúzió: a családtematika irodalmi létjogosultsága

Az előzőekben bemutatott Ørstavik és Renberg-művekben megfigyelhető szülőszerepek és családi helyzetek eltérnek egymástól. A *Vágy* Vibekeje nem is felnőtt és nem is anya, fia pedig egy parentifikált gyermek. Ez a fajta zűrzavar, az önmagukat kereső, labilis szülők és magukra hagyott, elhanyagolt gyermekek képe egészen általános probléma korunk társadalmában. Párhuzamot vonva a két mű között, a *Mégis van apám* Sarája is hasonlóan útkereső és bizonytalan alak, mint Vibeke, viszont Sara anyaként megingathatatlan pozíciót tud magáénak, míg Vibeke sem anyaként, sem felnőtt emberként nem tud helytállni.

A *Vágyból* teljesen hiányzik az apa alakja, míg a *Mégis van apámban* egy kezdetben erős, patriarchális viszonyt ismerhetünk meg Orheiméknél, amely meglazul Terje szenvedélybetegsége és tekintélyvesztése

miatt. Melyik család tekinthető teljesnek és jól működőnek? A *Vágy*-ban ábrázolt családforma tökéletesen és boldogan működhetne, ha volna egy tényleges szülőfigura Jon életében, míg a másik regényben hiába tűnik kezdetben teljes és egészséges családmoddellnek Orheimék „társasága”, mégsem marad háborítatlanul a biztos családi fészek.

Érezhetően mind a férfi, mind a női szerepek instabilak, egyik történet szülei sem képesek irányítani saját életüket, nem találnak támpontot és segítő elemeket. Erre korunk létbizonytalansága és támaszvesztése magyarázatul szolgálhat, ezek egyben indukálják, hogy egyre több család szakad szét működésképtelenség és tehetetlenség miatt. A vizsgálódás során a regénybéli családi viszonyok és a tragikus következmények visszavezethetők a modern társadalomból eredő problémákra, s konklúzióként levonható, hogy alapok nélkül, mint semmilyen építmény, a család sem épülhet fel biztonságosan.

Hivatkozások

- Andersen, Per Thomas. „Risiko.” In: *Tankevaser. Om norsk 1990-tallslitteratur*. Szerk.: Per Thomas Andersen. Oslo: Universitetsforlaget 2003, 99–121.
- Andersen, Per Thomas. „Norske følelser? En affektiv reise gjennom norsk litteraturhistorie fra Håvamål til Harstad”. In: *Norsklæreren* 2 (2014), 16–26.
- Bowlby, John. *The Making and Breaking of Affectional Bonds*. London: Tavistock Publications, 1979.
- Giddens, Anthony. *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford: Stanford University Press, 1991.
- Hverven, Tom Egil. „Kjære familie, det finnes ingen familie”. In: *Å lese etter familien. Essays*. Szerk.: Tom Egil Hverven. Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1999, 55–79.
- Lorentzen, Jørgen. *Az apaszerep története Norvégiában 1850-2012*. Budapest: Pont Kiadó, 2014.

- Márkus György. „A modernitás rendszervltsa Ulrich Beck: A kockázat-társadalom. t egy másik modernitsba”. In: *Politikatudományi Szemle* 12.4 (2003), 249–259. http://epa.oszk.hu/02500/02565/00039/pdf/EPA02565_poltud_szemle_2003_4_249-259.pdf
- Renberg, Tore. *Mégis van apám*. Ford. Ambrus Orsolya Budapest: JAK-L’Harmattan Kiad, 2012.
- S. Molnr Edit. „A csald kialakulsa, a csaldformk történelmi vltozsai.” In: Kollega Tarsoly Istvn. *Magyarorszg a XX. szzadban. II.: Termszeti krnyezet, npessg s trsadalom, egyhzak s felekezetek, gazdasg*. Szekszrd: Babits Kiad, 1997, 187–188.
- Ørstavik, Hanne. *Vgy*. Ford. Szllsi Adrienne. Budapest: Scolar Kiad, 2001.

Internetes tartalmak

- Braseth, Sofie. „Ullmann (77) om datterens bok: - Noe er dikt, noe er løgn, masse er sannhet”. In: *Dagbladet* (2016. 02. 12.) URL: http://www.dagbladet.no/2016/02/12/kjendis/linn_ullmann/liv_ullmann/skavlan/fredrik_skavlan/43129452/. Utols megtekintés: 2018. 04. 10.
- „De 25 beste” In: *Dagbladet* (2006. 09. 12.) URL: <https://www.dagbladet.no/litteratur/de-25-beste/66251487>. Utols megtekintés: 2018. 04. 23.
- Dybfest Dahl, Ingvill. „Renberg utleverer sin døde far”. In: *VG* (2012. 02. 29.) URL: <https://www.vg.no/rampelys/film/norsk-film/renberg-utleverer-sin-doede-far/a/10052966/>. Utols megtekintés: 2018. 04. 10.
- Kapitny Balzs. „Csald”. In: *KSH Npegssgtudomnyi Kutatintzet*. (2015) URL: <http://demografia.hu/hu/tudastar/fogalomtar/81-csalad>. Utols megtekintés: 2018. 04. 10.
- Krner, Beta. „Vls a csaldban 3. rsz. „Elvlt szlk gyereke vagyok””. In: *Lurkvilg* (2011. 12. 08.) URL: <http://www.lurkovilag.hu/index.php?c=1132>. Utols megtekintés: 2018. 04. 10.
- Simionescu-Panait, Anrei. „Video-interviu cu scriitoarea norvegian Hanne Ørstavik”. In: *Hyperliteratura*. (2014. 06. 03.): URL: <https://hyperliteratura.ro/video-interviu-cu-scriitoarea-norvegiana-hanne-orstavik/>. Utols megtekintés: 2018. 04. 10.
- Stenersen, Tor. „Linn Ullmann har lett i minnene fra barndommen med mor og far. Det ble en roman om kjærlighet”. In: *Aftenposten* (2015. 11. 20.) URL: <http://www.aftenposten.no/kultur/Linn-Ullmann-har-lett-i-minnene-fra-barndommen-med-mor-og-far-Det-ble-en-roman-om-kjarlighet-60473b.html>. Utols megtekintés: 2018. 04. 10.

TEPLÁN Ágnes

Emanuel Swedenborg modernsége mint a világirodalom provokációja

A pokol tehát, amely valaha Danténál dimenzióival a fizika és az asztronómia határait súrolta, Swedenborgnál teljes egészében az ember bensőjévé tevődik át.

Czesław Miłosz

Emanuel Swedenborg (1688–1772) Carl von Linnével együtt a svéd felvilágosodás kultúrtörténetének legmeghatározóbb műveit hozta létre, noha egyikük sem az irodalom berkeiben alkotott, sokkal inkább annak peremvidékén. Mindketten jeles természettudósok voltak, s előbb Linné neve vált maradandóbbá, természetrajzai, megfigyelései termékenyen hatottak az irodalmi természetábrázolás nyelvezetére is, nemcsak Svédországban, hanem Angliában is. Swedenborg természettudósi pályáját elhagyva hozta létre azokat a műveit, amelyek nemcsak egyházalapításra ösztönözték követőit, hanem nagy hatást gyakoroltak az utókor világirodalmi törekvéseire is.

Belépése az európai irodalomtörténetbe a képzőművész, festő és költő William Blake recepcióján keresztül történt, később Balzac,

Emerson, Baudelaire, Yeats, Dosztojevszkij, Strindberg s Borges munkásságára is hatott.

E tanulmány áttekinti Swedenborg életművét, magyar nyelven olvasható kt alkotását és azok irodalomtörténeti vonatkozásait vizsgáló tanulmányokat, esszéket, amelyek segítségével rvilgthatunk az *lomnapl* (1743–45) valamint a *Menny s Pokol* (1758) című szövegek modernsgre, világirodalmi hatására, jraolvassnak, értelmezésének újabb lehetőségeire.

Swedenborg fiatalkorában humanista nevelésben részesült, elsősorban apjának, Jesper Svedbergnek köszönhetően, aki teolgusprofesszor, lutheránus püspök és neves himnuszklt volt. Később kezdett rdekldni a természettudományok és a műszaki tudományok iránt. Tanulmányait Európa nagyvárosaiban végezte. Megismerkedett Newton munkásságával, ertrvnyei mg Swedenborg látomásos korszakában született mveire is nagy hatást gyakoroltak.

Borges Swedenborgrl szl híres esszéjében megjegyzi, hogy praktikus és teljes mértékben racionális alkatából mg misztikus korszakában született irsai is táplálkoztak. Természettudományos munkái egyebek közt a biológia, a természetfilozófia és a geológia tárgykörében születtek. Bnyatancsos volt, valamint XII. Károly hadjárataiban hadmrnkknt is rszet vett. 1740-tl összegyűjtötte a korabeli, agryrl irrott tanulmányokat és megállapította, hogy az agykéreg az rzkels és a motoros működések központja. Ebben a korban pedig az agykrget érzéketlen héjnak tekintettk, amelynek sem mozgató-, sem rzkelfunkcija nincs.

Charles G. Gross *Agy, lts, emlekezet* (2003) című könyvében kiemeli, hogy Swedenborg mellőzöttsége a tudományos életben annak volt köszönhető, hogy nem kutatott, nem tanított. A 19. században már születtek recenziók, angol nyelvű fordítások. m csak akkor kapott igazi elismerést, amikor 1870-ben Gustav Theodor Fritsch s Eduard Hitzig felfedezte a motoros krget. Ezután ismét feledésbe merülnek Swedenborg tanai, majd 1901-ben a bcsi orvostrtnsz professzor, Max Neuberger lesz az, aki Swedenborg munkásságának először nagy nyilvánosságot biztosít.

Életpályájának fordulata összefüggésbe hozható valamiféle mentális vagy pszichológiai válsággal (Jaspers), amelynek következtében misztikus élményei hatására folytatta nem kevésbé kirobbanó kreativitással jellemezhető, hátralévő életének munkásságát. Ennek első irodalmi lecsapódásaként olvasható az *Álomnapló* című könyvecskéje, eredeti svéd címén *Drömboken*, amely először csak a 19. század közepén jelent meg nyomtatásban, magyar nyelven pedig a Pont Kiadó gondozásában 2005-ben, Benedek Szabolcs fordításában.

Swedenborg 56 éves korában tehát elhagyta a tudományos pályát, miután álmok, látomások és eksztázisok kerítették hatalmába, mint ahogy erről az *Álomnapló*ban is beszámolt. A könyv legérdekesebb vonása az az interpretatív, önreflexív viszonyulás, amely a freudi álomértelmezéseket évszázadokkal megelőzve döbbenetes nyíltsággal vall a szenzualitásról és az annak elfojtásából származó kínokról. Ezt a spirituális fordulatot Karl Jaspers (1883–1969) a skizofrénia vagy parafrénia tüneteként értelmezte, amelyre jellemzőek a misztikus élmények.

Az *Álomnaplóról* több pszichoanalitikus tárgyköri írás is született. Az egyik Sören Ekström: *Swedenborg individuációjának folyamata*¹ (1975). A válságot az individuáció folyamataként írja le, és a szöveget mint az apától való függetlenedés, és a tudattalanból feltáruló kísértések elleni küzdelemként mutatja be. A válság éveinek pontos dokumentációja nyomán fölmerül egy másik nagyon fontos pszichológiai fogalom, amely a további életműben is kulcsfontosságú:

A tisztátlanság az önszeretetből táplálkozik. Ha valaki nem kezdett el dicsérni, helyette én kezdtem dicsérni magam: „Ah bárcsak tudnád, hogy én ki vagyok, biztosan máshogy cselekednél!” Mindez tisztátalanság, és az önszeretetre ad alapot. Amint erre rájöttem, imádkoztam Istenhez a bocsánatáért (Swedenborg 2005, 22).

Az önszeretet témája később a *Menny és a Pokol* című művében alapvető, a mennyei/ felebaráti szeretettel ellentétes alaphajlam.

¹ Eredeti cím: *Swedenborg's Individuation Process* (Fordítás tőlem: T.Á.).

Swedenborg látomásai során a mennyeket és poklokat járta be, ahol kulnofele angyali és pokoli társaságokkal találkozott. Az invenciozuszus természettudós korát évszázadokkal megelőzve az agy kutatás jövő-jébe látott, habár eredetileg a lélek nyomába eredt. 1740-ben kiadta *Oeconomia regni animalis* című könyvét, amelynek fordítását angolul James John Garth Wilkinson londoni sebész készítette 1843-ban. *The Economy of the Animal Kingdom* vagyis *Az llatbirodalom ökonómiája* Gross (2003, 123) szerint hibás fordítás, mert a regni animalis alatt a lélek birodalmát értette, az oeconomia kifejezés alatt pedig szervező-dést értett Swedenborg.

Miután 1743-ban vallásos látomásai elkezdődnek, további életében már sosem tér vissza az agy kutatáshoz. Misztikus fordulata után azonban éppen a lélek tudományos leírásának szinte egzakt következtetés-ségének jegyeit viseli magán a *Menny s Pokol* című műve. Swedenborg fölfogásában a menny és a pokol közötti szellemi egyensúly a gondolat és az akarat szabadságában van, és az Ur mindkettőt kormányozza. A pokol Swedenborg szerint nem büntetés, hanem szabad választás eredménye. A pokol alaphajlamai közé sorolja az önszeretetet és a túlzott világi szeretetet. Az ember önmagában véve gonosz, és saját gonoszságának szerzője.

Lázár Viktória: *Egy tudós misztikája, Emanuel Swedenborg utazása a Misztika földjére* (2003) című tanulmánya alapos áttekintést tartalmaz Swedenborg egész pályájáról, és fontos kritikai észrevételeket *A Menny s Pokol* című mű irodalmi jelentőségéről. Ennek az írásnak a swedenborgi életművet áttekintő, összefoglaló jellegén túl van egy fontos megállapítása, miszerint Swedenborg tudós maradt akkor is, amikor látomásairól írt.

Swedenborg idegtudoskent észrevétlen maradt, az agykeregrol, valamint a hipofízisrol vallott nézetei ismeretlenek maradtak sokáig, és gyakorlatilag akkor kapott igazi nyilvánosagot, amikor már nem számított újdonságnak. Tudományos pályájanak lezárása után univerzális zsenije új kereteket szabott magának, és a tudósi gondosag, a gondolatok következtetés-sége a látomásos korszakában is segítségére volt. *A Menny s Pokol* leírása az emberi természetről, vagy az onszeretetrol

szóló részletes leírások a modern pszichológia nárcizmusfogalmát is megélelekezik. Az ember saját belső poklai tárulnak fel a modern lélektani regények oldalain, Dosztojevszkij, Strindberg, vagy később Stig Dagerman regényeiben.

A menny és a pokol között található a szellemvilág, és egy angyal és egy gonosz szellem kíséri útján az embert, ez a szabadság. Swedenborg fölfogása a jóról és a gonoszról, az emberi önszeretet fogalmán nyugszik, vagyis a jóval későbbi, Freud által kidolgozott nárcizmus elméletéből érthető. A szabadság pedig, amely a menny és a pokol között járó ember létét meghatározza, az egzisztencialisták kedvelt problémája lesz. Swedenborg, aki a lélek elhelyezkedését az agyban kereste, és írta le száz évvel megelőzve saját korát az idegtudományban, az ember pszichológiai működéséről is jövőbe látó nézeteket tett közzé a *Menny és Pokol* című művében. Swedenborg plasztikus és egzakt beszámolója a pokolról a modernista ábrázolásokat vetíti előre. Czesław Miłosz (1911–2004) Nobel-díjas lengyel költő és esszéista világít rá Swedenborg modernségére akár az Ulro országában (1977), vagy a Swedenborg és Dosztojevszkij (1975) című tanulmányában.

A következőkben áttekintem azokat a fontos világirodalmi alkotásokat, amelyek, bár különféle irodalomtörténeti korszakokban születtek, megmutatják Swedenborg irodalomra gyakorolt, korokon átívelő, még ma is érvényes hatását, modernségét.

Blake híres sorai a *Menny és Pokol Házasságában* (1790-1793) éppen Swedenborgot parodizálják. Swedenborg semmi újat nem mond, ugyanazt ismétli el csupán, amit mások előtte. Ám Swedenborgot nem az irodalmi alkotás, a költészet érdekelte, hanem a korrespondenciák tana, miközben angyalokkal és démonokkal társalgott. A korrespondenciák elmélete, amint ezt már Platón is megsejtette, azon alapul, hogy: „a spirituális valóság és a természeti valóság között rejtett megfelelés van (correspondance), s létrehozható egy olyan természeti nyelv, amely képes megjeleníteni az egyetemes igazságot.” (Péter 2017, 40). Ehhez kapcsolódik Swedenborg döntő jelentőségű észrevétele, miszerint a Biblia történetei nem szó szerint értendőek, hiszen minden fizikai dolog megfeleltethető szellemi vagy morális jelentésnek. Így

a teremtéstörténet sem a Föld teremtéséről, hanem az ember újjászületéséről szól. A Teremtés napjai pedig az ember szellemi stádiumait mutatják be. Swedenborg szerint ugyanakkor minden emberi testrész is megfeleltethető a menny valamennyi részének. A pokolba és a mennybe nem ítélet alapján kerülnek az emberek, hanem szabad akaratukból.

Blake-et és Swedenborgot a látomások távolléte inspirálta alkotásra vagy elmélkedésre. Blake azonban költő volt, festő és rézmetsző, Swedenborg pedig mindenekelőtt tudós, később misztikus és egyházalapító. Blake Jób könyvéhez készített illusztrációiról szóló kötetében Péter gnes (2017) kiemeli azt a nevezetes Swedenborg-konferenciát, amely 1789. prilis 13-n került megrendezésre Londonban. Ezen Swedenborg teológiája került megvitatásra, és a konferencia tételeit alrsukkal elfogadta William és felesége, Catherine Blake is: a hittételek közül alapvető volt, hogy Jzst tekintettk a Megváltónak és az egyetlen Istennek, akinek ember volta ugyanakkor isteni.

Ugyanezen a konferencián hangzik el egy másik fontos hittétel, miszerint az a hit, vagy vallási gyakorlat, amely nem Jézus Krisztus istenemberi voltában Isten felé irányul, hanem egy megfoghatatlan Isten felé, az aláássa az egyházat.

Ez a hittétel Blake Jób-illusztrciiban is fontos szerepet fog játszani, de mg korábban a *Menny s Pokol Házassága* című művében, ahol először kijelenti: „Swedenborg a srnl l angyal: az  irsai az összehajtott halotti gyolcsok” (Blake 1977, 136). Az *Egy emlékezetes ábránd* című rész után viszont elég kritikusan hamis eredetieskedssel vádolja. Ez a kettős viszonyulás élete végig meghatározta Blake Swedenborg-rl alkotott nézeteit, egyrészét nagy hatást gyakorolt mveire, msrszt fnntartsokkal viszonyult hozzá. Blake Jób-értelmezése éppen annyira emberközpontú, mint Swedenborg leírása a mennyrl.

Swedenborg teológiai és irodalmi hiányosságait kritizálta később Ralph Waldo Emerson (1803–1882) amerikai költő, esszir is *Az emberiség kpvseli* (1850) című kötetében. Az esszé *Swedenborg; vagy a misztikus* címmel szerepel a kötetben. Emerson először méltatja Swedenborg kiválóságát, mint aki száz évvel megelőzte korát

a természettudományos meglátásaival, és kiemeli a korrespondenciák tanát, vagyis hogy az élő test, és egyáltalán maga a fizikai világ jelképe a szellemi világnak.

Emerson megállapítja, hogy ez a költészet lényege is, amely minden fizikai dolog mögött szimbólumokat keres, amennyiben valamilyeni földi dolognak konkrét megfelelője van a spirituális dimenzióban. Swedenborg az álomképeket is effajta megfeleltetéseként értelmezte. Úgy vélte, álom közben csatorna képződik a szellem és a lélek között, mely kapcsolódást ébredés után értelmezni kell.

Emerson elmarasztalja azonban Swedenborgot mint teológust dogmatikussága miatt, irodalmi szempontból pedig szürkének és eredetienek tartja. Felrója továbbá, hogy holott Swedenborg a megfelelés nyelvvel foglalkozott, mégsem volt képes meghallani benne a zenét, a lendületet, de a humort sem. Azt a paradoxont mutatja fel Emerson esszéje, hogy Swedenborg bármennyire érzékletesen is írta le a lélek és az anyag megfeleléseit, nem volt képes költői nyelven írni.

A svéd irodalom legnevezetesebb betegségnarratíváját August Strindberg *Inférnója* (1896–1897) illetve az azt több, mint egy évszázaddal megelőző Emanuel Swedenborg által megírt *Álomnapló* képviseli. A két különböző korból származó nagyhatású, mondhatjuk így, zsenik által megélt alkotói és személyes válságok irodalmi nyomai több, a betegségmetafora iránt érdeklődő kutatás tárgyává váltak.

Így hát újra szembekerülünk a rossz és a jó problémájával, és Taine erkölcsi indifferentizmusa nem állhat meg az új következmények előtt.

Logikusan következnek ebből a démonok. Mik a démonok? Mihelyt elfogadjuk a halhatatlanságot, a halottakat is tovább élőknek kell tekintenünk, akik kapcsolatban maradnak továbbra is az élőkkel. A gonosz szellemek tehát nem rosszak, minthogy a céljuk jó, és helyesebb volna Swedenborg szavával fenyítő szellemeknek nevezni őket, hogy kiküszöböljük a félelmet és a kétségbeesést. (Strindberg 1920, 202).

Swedenborg s Strindberg betegségét is elemezte Karl Jaspers *Strindberg und Van Gogh* (1922) című könyve, elsősorban a skizofrénia és a muveszlet kapcsolatának szempontjából. Hasonló tárgykörben rt vizsgálódás Johan Cullberg *Alkotói válságok*² című kötete is. A szerző Jaspershez hasonlóan pszichiáter, és könyvében August Strindberg s Stig Dagerman alkotói válságát és az ebből eredő pszichés megbetegedeket és annak irodalmi lecsapodasait veszi gorcso alá. Stig Dagerman életműve és különösen az *Akik az üvegtengernel énekelnek* (2007)³ című regényé annyiban is kapcsolódik Swedenborghoz, mint a modern ember belső poklának egyedülálló költői erővel bíró ábrázolása a svéd irodalomban:

A *De domdas o* a lírikus fejezeteiben a leggazdagabb. A nyelv sasszarnyakon ropul, egy látomás fényre gyul. Az atombombahoz hasonlít: vakító fénye, határtalan pusztítása, gyilkos tisztasága. E rémképek, látomások a legborzalmasabbak és a legizzobbak, amelyeket valaha svéd nyelven írtak. Egyszerre magával ragadó prózaversek, végtelenül szépek, iszonyatosak, ugyanakkor tiszták. Akárha egy madarat látnánk átrepülni a pokol tüzén, a szárnya megeg, a szemei megpattannak, mégis repül tovább. (Lagercrantz 1985, 175).⁴

Strindberg *Inferno* című műve pedig az önéletrajzi ihletettségű *Egy lélek fejlődése* című regényfolyam egyik legizgalmasabb kötete, amelyben Strindberg mentális pokoljarasarol olvashatunk. A szöveget 1897-ben írta pár hónap alatt a svédországi Lundben, bár a regény cselekménye nagyrészt Párizsban játszódik. Strindberg tulajdonképpen Balzacon keresztül ismerte meg Swedenborgot:

² Eredeti cím: *Skaparkriser*. (Fordítás tőlem: T. Á.)

³ Eredeti cím és megjelenés: *De domdas o*, 1946.

⁴ Fordítás tőlem: T. Á.

Mikor olvasom Swedenborg álmait 1744-ből, ez volt az utolsó esztendő, mielőtt megkezdődött összekötése a láthatatlan világgal, – fölfedezem, hogy a próféta éppen olyan éjszakai gyötrelmeket szenvedett végig, mint én az utóbbi időben, és a szimptomák valóban oly tökéletesen egyezők, hogy nem férhet kétség hozzá, miféle betegség szakadt rám. Az Arcana Coelestia-ban megtalálom az utolsó két év rejtélyeinek a magyarázatát, mégpedig oly hatalmas részlethűséggel, hogy noha a XIX. század hírhedt második felének gyermeke vagyok, mégis azt a rendíthetetlen meggyőződést merítem belőle, hogy van pokol, csakhogy itt a földön, és hogy én magam is éppen mostanában vergődtem rajta keresztül. (Strindberg 1920, 198).

Karl Jaspers könyvének megállapításait, amelyben nemcsak Van Gogh, hanem Swedenborg és Strindberg pszichózisáról is értekezik, Czesław Miłosz is megerősíti az *Ulro országa* című művében. Swedenborgot a válság éveiben 1743–45-ben gyötörték jellemző tünetek, azonban élete további része nyugalomban telt. Strindbergen túl fontos még kiemelni Swedenborg Dosztojevszkijre gyakorolt hatását, éppen a belső poklok leírása kapcsán. Czesław Miłosz vonatkozó tanulmánya szerint Dosztojevszkij a *Bűn és bűnhődés* írása előtt olvasta Swedenborg Lipcsében oroszul kiadott műveit Akszakov fordításában. Raszkolnyikov és ördögi hasonmása, Szvidrigajlov térbeli és álombeli élményei Swedenborg poklát idézik. Szvidrigajlov látása sosem tisztul vagy igazul meg, de végül egyszer még szembenéz önmagával, mielőtt utolsó sétájára indul és öngyilkosságot követ el. Miłosz úgy látja, Dosztojevszkij éppen elkárhozott hőisével azonosult a legjobban, ezért lesz a szembenézése rendkívül drámai erejű. Szvidrigajlovot öngyilkosságát megelőzően lidérces álmok kínozzák korábbi büntetetei miatt.

Sűrű, tejfehér köd ülte meg a várost. A Kis Néva felé tartott a síkos, sáros faburkolaton. Képzletében látta az éjjel erősen megáradt folyót, a Petrovszkij-szigetet, a csatagos utakat, a

lucskos fvet, vizes fákat, bokrokat és végül – azt a bizonyos bokrot... Bosszsan nézegette a házakat, hogy másra gondoljon. Se járókelő, se kocsi, egy lékek se az egész úton. Sárga, piszkos, unalmas kis faházak néztek rá csukott zsaluikkal, a nyirkos hideg átjárta egész testét. (Dosztojevskij 1970, 514).

Swedenborgnal a természet, amely jelekből tevődik össze, vagy az rom, vagy a szenvedés megfelelőit hordozza magában. Amilyen az ember, olyannak látja a természetet. Swedenborg legfontosabb tanítása Milosz szerint, hogy az R ember, vagyis elhossa az Istenember fogalmát azzal is, hogy a mennyország ember formájú. Az ember ugyanakkor szabad, de önmagában mindenképpen gonosz maradna, és bármi jó Istenol jön.

Az ember csakis szabadságában üdvözülhet, meghossza gy, hogy össze van kötve szellemek által a mennyel és a pokollal is. A *Bűn és bűnhődés* is két világ, a külső, természeti valóság és a belső pokol dimenzióiban játszódik. Swedenborg fölfogásában az embert a szeretet inspirálja, ahogyan Raszkolnyikov Szonya által lesz képes a megigazult latásra, éppen az o szerelme és áldozata közvetíti a megváltást. Swedenborg látásmódja alapján Raszkolnyikovot egyik oldalán Szonya, az angyal, a mennyei szeretet megtestesítője, míg másik oldalán saját ördögi hasonmása, Szvidrigajlov kíséri.

Swedenborg irodalmi hatása az Istenember (Blake, Dosztojevskij), az önszeretet és az abból feltarlo poklok vegtelensegenek iszonyata (Strindberg, Dagerman), s ennek ellenerejet képező mennyei vagy felebaráti szeretetben foglalható össze. Az emberi lékek titkairól szolo racionális magyarázatai az irodalmi alkotások kiapadhatatlan forrásai, hiszen, ahogy ő fogalmaz, a poklok és a mennyek sama is végtelen. S még inkább feladja a leckét azzal, hogy az embert szabadságában saját szeretete a mennyei szeretet, a felebaráti szeretet vagy éppen az önszeretet felé vonzza. Az ember csakis önmaga szabadságában keresheti a megoldást, ha vállalja azt a súlyt, amelyet Raszkolnyikov a lelkiismeret elnemıtasaval próbált hordozni: az eltervezett gyilkosság utáni élet csakis az antropomorf mennyország fényében vált lehetetlenné.

Raszkolnyikov gőgjéből, önszeretetének poklából megalázkodva csak is önmaga emelkedhet fel a mennyei szeretet felé, hogy újjászülessen, ahogyan azt Szonya korábban tanította neki. Swedenborg műve tehát nem kevesebbet, mint a világirodalom legnagyobb alkotásainak fő tétjeit körvonalazza:

Hol látta Swedenborg ezeket a poklokat és ezeket a megnyországokat? Víziók, intuíciók, inspirációk ezek? Bajosan tudnám megmondani; de az ő poklának megegyezése Dante és a görög-római meg a germán mithológia poklával azt a hitet ébreszti bennem, hogy a hatalmak mindig csaknem ugyanazokat az eszközöket használták fel szándékaik megvalósítására. És mik ezek a szándékok? Az emberi típus tökéletesítése, az emberfölötti ember létrehozása, az Übermensch, akit Nietzsche emelt méltóságra, ez a korán elnyűtt és tűzre hajított Isten-ostora. (Strindberg 1920, 202).

Hivatkozások:

- Blake, William. *Menny és Pokol házassága*, Ford: Nagy László, Babits Mihály, Szenczi Miklós, In: William Blake versei, Lyra Mundi, Budapest: Európa Könyvkiadó, 1977.
- Borges, Jorge Luis. Emanuel Swedenborg, In: *Az ős kastély, Esszék*, Budapest: Európa Könyvkiadó, 1999.
- Cullberg, Johan. *Skaparkriser, Strindbergs inferno och Dagermans*, Natur och Kultur, 1992.
- Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics. *Bűn és bűnhődés*. Ford. Görög Imre, G. Beke Margit, Budapest: Magyar Helikon, 1970.
- Ekström, Sören. „Swedenborg’s Individuation Process”. In: *Studia Swedenborgiana* 01.04 (1975). URL: <http://www.baysidechurch.org/studia/default.asp?ArticleID=55&VolumeID=4-&AuthorID=13&detail=1>. Utolsó megtekintés: 2018.04.27.

- Emerson, Ralph Waldo. „Swedenborg vagy a misztikus”, In: *Az emberiség képviselői*. Ford. Dr Wildner ódon, Budapest: Franklin Társulat, 1923, 81–124.
- Gross, Charles G. „Emanuel Swedenborg: Egy idegtudós, aki megelőzte saját korát.” In: *Agy, látás, emlékezet*. Ford. admne Tick Gabriella, Gyorvary Borbála. Budapest: Typotex Kiadó, 2003, 119–132.
- Jaspers, Karl. *Van Gogh*. Ford. Kardos Péter, Budapest: Helikon Kiadó, 1986.
- Lagercrantz, Olof. *Stig Dagerman*, Norstedts Faktapocket, 1985.
- Lázár Viktória. „Egy tudós misztikája, Emanuel Swedenborg utazása a Misztika földjére.” In: *Credo* 09.1–2 (2003), 33–43.
- Milosz, Czeslaw. *Ulro ország*. Ford. Pálfalvi Lajos, Budapest: Európa Könyvkiadó, 2001
- Milosz, Czeslaw. „Swedenborg és Dosztojevszkij.” Ford. Pálfalvi Lajos. In: *Az Antikrisztus halála*, Budapest: Napkút Kiadó, 2004.
- Péter Ágnes. ...ezentúl egybeforr ég, föld s pokol... *William Blake illusztracio a Jób konyvehoz*, Budapest: L’Harmattan Kiadó, 2017.
- Strindberg Ágost. *Egy lelekek fejlődése El egymástól* ford. Mikes Lajos, Budapest Dick Manó Kiadása 1920.
- Swedenborg, Emanuel. *Menny és Pokol*, Debrecen: Kállai Kiadó, 1993.
- Swedenborg, Emanuel. *alomnaplo, 1743-1745*, Ford. Benedek Szabolcs, Pont Kiadó, 2005.

FILM

Úrutazás Jesper W. Nielsen *Der kommer en dag*¹ című filmjében

Bevezetés

Motívum vagy szimbólum? Tendencia vagy sajátosság? Sok olyan filmes és irodalmi toposzt, cselekményszálat, történelemet, sőt, az élet egyszerű tárgyait és élőlényeket lehetne felsorolni, melyek az idő során szimbólummá váltak. Ilyen a romantika kék virága, de a biblia galambja, a partmenti szomorúfüzek, a magas felhőkarcolók is. Tanulmányomban egy kortárs dán film, a *Der kommer en dag* (*Eljön az a nap*²) szerkezetében vizsgálom az úrutazást mint szimbólumot. Az úr mindig is népszerű motívum volt, a 20. században gyorsan fejlődő úrkutatás hatására pedig még nagyobb publicitásra tett szert, főleg a hírlapok, a közéleti és tudományos történések kapcsán, annak

¹ A *Der kommer en dag* az interneten három részes minisorozatként elérhető a Netflix forgalmazásában, a kritikai oldalak azonban általában filmként hivatkoznak rá. Tanulmányomban filmként fogom kezelni, azonban a történetet bevezető szövegnél fontos lehet, hogy a minisorozatban mindhárom rész elején megjelenítik. A film gyártója a Zentropa Entertainments, Magyarországon eddig még nem forgalmazták.

² Az *Eljön az a nap* a cím saját fordítása, amit a tükörfordítással szemben (*Eljön egy nap*) a jelentésbeli apró különbség miatt közelebbinek találtam az eredeti dán címhez.

ellenére, hogy a kizárólag space sci-fi műfajú regények publicitása csökkent és megjelent a hatvanas évektől a science fiction új hulláma.³

Számtalan művészeti ág dolgozta fel a holdra szállást,⁴ merített belőle ihletet, s köztük persze az irodalom, a film, a zene is nagyobb figyelmet szentelt neki, mint korábban. Olyan hírességek, mint David Bowie, építették témájára a karrierjüket (a Space Odditytól kezdve számos albumon át). A motívum népszerűsége egyre nőtt, a huszonegyedik századra azonban észrevehető, hogy az űrutazás, a holdra szállás a történet realitásán kívül szimbolikus jelleggel bír, és ez a szimbolika megváltoztatni látszik magának az űrmotívumnak a jelentésmezejét is. Ez a jelenség később a tanulmányban részletesen is kifejtésre kerül.

A *Der kommer en dag*-t az teszi alkalmassá ennek a jelenségnek a szemléltetésére, hogy alapvetően realitásalapú, megtörtént eseményeket feldolgozó cselekményét az űrutazást szimbólumként alkalmazó gondolati szál díszíti, teszi drámaibbá. Rövid elemzés után rátérek annak kérdésére, hogy miért szimbólum, és minek a szimbóluma itt a várva várt holdra lépés, a sok gyermek által álmodott asztronautalét, a Föld elhagyása.

Emellett érdemesnek látom hosszabban kitérni az 1950-es és 1960-as évek árvaházi, intézeti helyzetére, amely állandó viták tárgya Dániában (Larsen és Møller 2004, 364) és a filmben is központi helyet foglal el. Oka van a téma népszerűségének, hiszen mint sok más nyugati államban, a skandináv országokban is megfigyelhető a második világháború után a rendszer lassú korszerűsödése. A filmben ez a téma szoros kapcsolatban áll az űrmotívum kibontásával, annak jelentése csak a cselekményen keresztül értelmezhető. Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy a mai ember gyereknevelésről és oktatásról alkotott képe alapvetően más, mint az ötvenes-hatvanas évek emberéé, a most kegyetlennek tűnő testi fenytés is csak 1967-ben vált törvénytelené,

³ Gioia, Ted. *When science fiction grew up*. (2014.09.29.). URL: <http://conceptualfiction.com/-whenscifigrewup.html>. Utolsó megtekintés: 2018.04.11.

⁴ A holdra szállás vagy holdra lépés kapcsán többen vitatják, hogy valóban megtörtént-e. Mivel eddig minden ez ellen szóló elméletet sikerült megcáfolni, az esemény irodalmi és filmes hatását pedig nem befolyásolja a kérdés, tanulmányomban valós történésként fogom kezelni.

bár már egy sokkal korábbi jogszabály, az 1814-es Folkeskolveloven is megtiltotta azt, hogy az oktatók a tanulókat megpofozhassák, megüthessék.⁵ A *Der kommer en dag*-n (2016) kívül számos alkotás készült korábban hasonló témában, ilyen például a *Kongen av Bastøy*⁶ (*Ördög-sziget*) a norvég filmek közül, illetve az *Ondskan*⁷ (*Könyörtelenek*) című svéd könyv.

Godhavn és Gudbjerg

„Az *Eljön az a nap* egy Dávid és Góliát történet” – olvasható az ismertetőben.⁸ A filmnek alapot adó valós események a Godhavn árvaházban történtek, bár hasonló bántalmazások több helyen is előfordultak az országban az 1960-as években. A filmes változatban természetesen kicserélték a neveket, a Godhavn a vásznon Gudbjerg-é alakult át.

Érdeemesnek tartom röviden ismertetni a történetet, mielőtt áttérnék az űrszimbolikára. Erik és Elmer egyszerű dán fiúk, előbbi 13, utóbbi 10 éves a történet kezdetén. Az anyjukkal élnek, nem túl jó anyagi körülmények között, hiszen a filmben is elárulják, a múlt századi Dániában egyedülálló anyaként eltartani két gyereket nem egyszerű, a mai helyzethez viszonyítva sem, már csak a nők és férfiak fizetése közötti jelentős különbség miatt sem.

Elmer az űrutazás megszállottja, az álma, hogy egyszer asztronauta legyen, bár ez dongalába miatt lehetetlen. Mikor anyjuk belehal a rákba, a bátyjával a Gudbjergbe kerülnek, ahol rögtön az első nap kap egy nagy pofont az igazgatótól a jövőre vonatkozó irreális elképzelései

⁵ Vestergaard, Jørn. *Revselsesret*. (2017.08.24.). In: *Den Store Danske*. URL: http://denstoredanske.dk/-Samfund,_jura_og_politik/Jura/Kriminalret,_speciel/revselsesret Utolsó megtekintés: 2018.04.11.

⁶ A film 2010-ben jelent meg norvég nyelven, magyarul két évvel később, 2012-ben. A cím hivatalos magyar fordítása *Ördög-sziget*, tükörfordítása a Bastøy királya lenne.

⁷ Guillou, Jan. *Könyörtelenek*. Ford. Dobosi Beáta. Animus: Budapest. 2016.

⁸ <https://danskefilm.dk/film.php?id=2303> Utolsó megtekintés: 2018.04.11.

miatt; ez a fizikai bántalmazás első megjelenése a műben. Lassan kiderül, hogy az árvaház nem az a hely, amelynek kívülről tűnik. A számos bántalmazás mellett a gyerekek még egymást is terrorizálják, a tanárok egyáltalán nem segítenek a testi-lelki fejlődésben. Olyannyira rossz volt a helyzet a valóságban, hogy számos gyerek később alkoholistává, drogfüggővé, depresszióssá vált.⁹ A film lezárása nem így ábrázolja a helyzetet, a végződés a gyerekek jövője szempontjából inkább kedvezőnek, reménytelinek mondható.

Elmer és Erik, miután az intézetbe kerülnek, rögtön azt a tanácsot kapják, hogy láthatatlanná kell válniuk, minél inkább beleolvadni a közösségbe, megszűnni egyéniséggnek lenni. Elmer, aki a filmben a fantáziát, a reményt és az optimizmust leginkább kifejező szereplő, természetesen nem képes ehhez a világhoz igazodni, bátyja pedig támogató karakterként működik, mindenben az öccse mellett áll, figyelmen kívül hagyva saját érdekeit.

A két új gyerek mellett egy új tanárnő, Hammershøi kisasszony, is érkezik a Gudbjergbe, aki nehezen azonosul a testi fegyelmezés elvével, de sokáig nem lép fel az intézmény vezetése, a többi tanár ellen. Különösen kidolgozott szál a műben az ő kapcsolata a fiúkkal, az Elmerrel szemben felvett anyai, védelmező szerepe, amely lassan erősödik meg, de végül a tanárnő közbenjárása nagyban hozzájárul a cselekmény pozitív végkifejletéhez.

Elmert végig az úrutazásban való hit teszi képessé arra, hogy elviselje a kegyetlenkedést, de a film utolsó mélypontján már ezt a hitét is elveszíti. Nem követi többé az újságokat, az egyetlen úrkutatásról közvetítő médiumot, amelyhez hozzáfér, és ezzel egyszerre megadja magát a sorsának. Szellem lesz a Gudbjergben. A kedvező fordulat akkor következik be, mikor a gyerekek a tévében nézik a holdra szállás élő közvetítését.

⁹ Godhavnsundersøgelsen. (2009). URL: <http://www.lib.latrobe.edu.au/research/ageofinquiry/biogs/-E000162b.htm>. Utolsó megtekintés: 2018.04.11.

Az űrutazás motívumának részletes elemzése a filmben

Az űrutazás szála azonban már korábban megjelenik, végigfut a teljes cselekményen. Ezt jelöli a film bevezetője is, egy korabeli tévéhír, melyben nyilvánosságra hozzák a célt, hogy a következő egy évtizedben embert juttassanak a Holdra. A bevezetőben ezen kívül megszólal a narrátor is. A *Der kommer en dag* narrációja különleges abból a szempontból, hogy a történetnek olyan egyes szám első személyű elbeszélője van, aki nem végig tölti be a mesélő szerepét, csak időnként veszi magához a szót. Mikor nem ő a narrátor, az árvaház egyszerű lakójává válik, eggyé a sok közül. Ő utal először a film űrszimbolikájára a bevezetőben, mikor azt mondja, „azt hiszed, mindent tudsz a világról, de mielőtt észreveszed, egy teljesen másik bolygóra jutsz”.¹⁰ Ezzel rámutat saját önkéntelen űrutazására, amelyet a főszereplők mellett él át.

A titokzatos narrátort nem fedi rögtön fel a film, a tanulmányban később visszatérek az ő személyére. A következőkben Elmer és Erik árvaházat megelőző élete kerül bemutatásra. Ebben a jelenetsorban jelenik meg a mű egyik fontos jelenete, a fiúk az anyjukkal asztronautást játszanak. Minden megvan, a ruha, bukósisak, az Elmert a falakhoz erősítő kötelek, nevető szülő, megtörténik a kilövés. A képi világban a Hold itt jelenik meg először, egy sárga lampion képében, amelyre arcot rajzoltak. Erik segít az öccsének elemelkedni a földtől, azzal, hogy felhúzza őt a kötelek segítségével. Ez az első kilövés előrevetíti Erik karakterének fontos szerepét mint öccsének segítője.

Azért jelenhet meg ez a motívum, mert Elmer életének ebben a szakaszában boldog, ami alátámasztja az űrutazásnak, a kirepülésnek a problémákon való túljutással, a sikeres felnőtté válással rokon jelentését mint szimbólum. Mikor a fiúk útjába akadályok gördülnek, Elmer az űrutazás más-más szakaszaiban találja magát; minél

¹⁰ „Du tror du kender hele verden, men der sker ikke meget til før man havner på en anden planet”, In: *Der kommer en dag*. Jesper W. Nielsen. Netflix. 2016. 1:00; 12:58. URL: <http://www.netflix.com/watch/80124093?trackId=13752289&tctx=0%2C0%2C62c220c3-22f7-44fd-b6a5-0db487f90477-104193141%2C%2Cv> Utolsó megtekintés: 2018.03.31. Saját fordítás.

legyőzhetetlenebb az akadály, annál jobban eltávolodik a szimbolikus kilövéstől. Hasonló, boldogságot jelképező szimbólum a fiú teleszkópja is. A távolbalátás tulajdonsága ebben az esetben a jövőbelátás, a jó kilátások, akadálytalan életút valóságát jelenti. A Gudbjergbe a teleszkópot Elmer nem viheti magával, ugyanis beteg anyja levelében kiemelt pont, hogy az a nagybácsihoz került, akinél vélhetőleg jó kezekben van. Később, az árvaházban, a fiúnak nem lehet teleszkópja, s ezzel egyszerre veszti el a tárgyat a jövőre való rálátásával.

Az anya kórházba kerülése után a testvérek az árvaházban megtapasztalják az első igazságtalanságokat. Elmer életcélját az igazgató már első szavaival ellenzi, irreálisnak láttatja. Mikor azt kérdezi a fiútól, hogy mi szeretne lenni, mikor nagy lesz, reakciója a válaszra testi fenyegetés. A kezdeti boldog kép ezzel megtörik, s ezután a szimbólum megjelenésein keresztül követhetjük nyomon Elmer útját afelé, hogy újra teljessé váljon. Ezt a teljessé válást még jobban ellehetetleníti a fiú dongalába, amely a realitás világában lehetetlenné tenné számára az úrhajós karriert. Így az úrhajó kilövésének képe elnyeri a lehetetlen legyőzésének jelentését is.

Minél elviselhetetlenebb az árvaházi lét, annál erősebb a kitérés vágya Elmerben. Vele szembeállítható az a másik gudbjergi fiú, aki megszökik az intézetből. Bizonyos szempontból a főhős elődje, élete még a többi gyerekenél is nehezebb, hiszen ő az, aki a felügyelőtanár pedofiliájával először szembesül. Elmer és Erik segítenek neki elhagyni az intézetet, de mikor összefogásuk a fiú halálával végződik, úgy értelmezik, hogy a menekülés talán mégsem lehetséges számukra.

Fontos szerepet töltenek be a különböző újságcikkek, tévéhírek, amelyek a filmen belüli filmként jelennek meg. Az úrutazásban tett sikertelen kísérletek, például Lajka kutya halála, amelyet Elmer is említ az egyik dialógusban, párhuzamba vonhatóak a két testvér sikertelen szökési kísérleteivel. Eközben folytonosak a hírek az Apollo űrszondákról, ezeknek a tartalma többnyire semleges, nem számolnak be nagy áttörésről, de megelőlegezik annak lehetőségét. Elmer ebből merít erőt, egy jelenetben azt olvassa, az Apollo-5 egy hónap múlva leszáll a Holdon.

Az addig azonosítatlan narrátor, akiről megtudjuk, hogy Tøgernek hívják, a Gudbjergben jelenik meg először, s hamar a testvérek egyetlen barátjává válik. Tøger számára az árvaház világa a normális, a Föld. Az ő elbeszélői szemszögéből a történet valóban olyan, mint egy űrutazás. A hétköznapi szürkeségből, a családi melegség teljes hiányából emelkedik ki, egy reményteli, teljesebb élet felé. Ezt a tapasztalatot Elmer karakteréhez köti, aki számára a megtestesült fantáziával, a hideg realitástól való elszakadással azonos. Ezt az a jelenet szemlélteti legjobban, mikor otthonról kapott levelét Elmer nem úgy olvassa fel neki, ahogy azt megírták, hanem továbbkölti a szöveget. Az irodalom, a teremtő képzelet optimizmusa szemben áll a realitás pesszimizmusával.

A cselekmény következő fordulópontja az anya halála. Érdekes, hogy az anya sorsát Elmer rögtön az űrkutatásban meghalt állatok, a majmok és a kis kutya halálával köti össze, és így képes azt pozitívan értékelni. Nézőpontjából, mivel már ott voltak fenn, elég tovább emelkedniük, hogy elérjenek a Holdig, amelyet itt a karakter szövege összekapcsol a mennyországgal. A Hold az élet, halál és újjászületés ősi szimbóluma is (Cirlot 2001, 215–218), ezért is olyan izgalmas ennek a kijelentésnek az ambivalenciája, és összefüggésbe hozható azzal a jelenséggel, ahogy az űr, amely hagyományosan ürességet, bizonytalanságot, elveszetséget szimbolizál, itt pozitív jelentésmezőt kap. Ha azonban az űrutazás az élet és a halál is lehet, akkor ez a motívum is új jelentésréteget kap, a hajóúthoz hasonlóan az életút szimbólumává válik: itt elsősorban a boldog élet útjává. A képi szimbolikában ekkor megjelenik az árvaház víztározója, amely egy rakétát idéz, háttérben a Holddal.

Eddig Elmer életútja nagyjából párhuzamosan halad az űrkutatással, legalábbis azzal, amit a hozzá eljutó hírekből megtud. Először akkor lép föl feszültség a párhuzamban, mikor az Apollo-5 közeli fellövéséről értesül, ő és testvére helyzete ezzel szemben tovább romlik, a nagybátyjuk nem viszi őket magával, újabb szökési kísérletük lelepleződik.

A fiúk tanítónője, Hammershøi kisasszony, ekkor kezd segítő szerepben megjelenni. Tájékoztatja Elmert, hogy az Apollo kabinjában valamit kicseréltek, a kilövést pedig egy hét múlva közvetíti a tévé. A fiú válasza erre az, hogy az Apollóban nincs asztronauta, az árvaházban

pedig nincs tévé. Elmer elkeseredése az egész úrutazás meghiúsulását, a szimbolika felbomlását jelentené, kiteljesedik a feszültség a párhuzamban. Az anya halála, a nagybácsi árulása mind tekinthető oknak, hogy az űrnek mint szimbólumnak, miért ábrázolták inkább a negatív jelentéstartományát a filmnek ebben a részletében. Jól szemlélteti ezt a változást az a jelenet, amelyben Hammershøi kisasszony egy bakelitlemezt mutat Elmernek. A lemezt elindítva Kubrick híres filmjéből, a *2001: A Space Odyssey*-ből¹¹ (*2001: Űrodüsszeia*) származó betétezene csendül föl. Hammershøi kisasszony szerint ez szemlélteti annak hangulatát, milyen lehet az űrben. Elmer a hanggal szemben a csendet emeli ki mint a világűr legfontosabb tulajdonságát. A jelenet amiatt is érdekes, hogy a bakeliten játszott zene éppen abban az évben (1968) jelent meg, amikor a film cselekménye is játszódik.

A történet elérkezik a mélypontjához. Egy ideig teljesen szem elől veszítjük a szimbólumrendszert, a cselekmény anélkül halad tovább. Hammershøi kisasszony nem tudja elfogadni többé tanártársai fegyelmezési módszereit, ugyanakkor úgy érzi, hogy Elmer-n sem tud segíteni, ezért felmond, otthagyja az árvaházat. A gyerekeket testi fenytés-sel büntető igazgató megkapja jeles munkájáért a lovagkeresztet, annak átvételére készül. Az úrutazás motívuma később egy mellékszereplőnél, az árvaházba tartó ellenőr autójának rádiójában tűnik föl újra. A kérdéses szereplő számára az információ teljesen érdektelen: az Apollo-11 pár óra múlva, kilenckor leszáll a Holdon. A történet kedvező fordulatot sejtet, az árvaházba is új ellenőrök tartanak, hogy megvizsgálják a körülményeket.

Elmer személye közösségileg is meghatározó. Mikor elveszíti a változásban való hitet, a többi fiúval is ez történik. Az árvaház törvényes működését vizsgáló ellenőröknek az igazgató és a gyerekek is hazudnak a valódi történésekről, eltitkolják a testi fenytést, bántalmazást, így az ellen semmit nem is tehetnek a hivatalos szervek.

¹¹ A *2001: A Space Odyssey* című mű Stanley Kubrick filmrendező leghíresebb munkája, mely 1968-ban jelent meg, először az Uptown Theaterben, majd a Metro-Goldwyn-Mayer Studios Inc. forgalmazta. Magyar nyelven is forgalomba került, magyar címe *2001: Űrodüsszeia*.

Tøger narrációjában meghatározó történésként tűnik fel, hogy Elmer elfelejtette holdra szállásról szóló terveit. A film szövege úgy a háborúzó emberiségnek reményt nyújtó személyként definiálja az asztronautát. A hidegháborús időszak párhuzamba állítható tehát az árvaházi évekkkel, Elmer hitehagyottsága pedig egyenesen a vereséghez vezet. Be kell következnie a fordulatnak.

Ezt a fordulatot Erik idézi elő, aki mindeddig támogató karakterként szolgált az öccse mellett. Abban az időben, míg a többi gyerek a tévében nézi a holdra szállást, ő lázad fel az igazgató ellen, mikor annak fény derül egy hazugságára, miszerint nem igaz, hogy Elmerrel hamarosan nevelőszülőkhöz kerülhetnek. Az igazgatótól kapott verés miatt Erik elveszíti az eszméletét, napokon keresztül nem ébred föl, kórházba vinni pedig nem tervezik. Elmernek muszáj lépnie.

Az a jelenet, amely az ő űrutazását szimbolizálja, a filmben korábban megjelenő, szétszórt elemeket használja föl, az űrbéli zenét játszó lemezzel, alufólia asztronautaruhával és a víztározóval. A tanárok elől a toronyra menekülő fiú olyanná válik, mint egy asztronauta a kilövés után. Elmer elrugaskodik, elugrik az ég felé. Valójában ugyan nem képes repülni, víziójában azonban egyre közelebb kerül a Holdhoz, amelyben lassan feltűnik halott anyja arca. Ezzel a film csúcspontjához ér. A feloldás sem várat magára sokáig, a fiúk dolgai elrendeződnek, az intézetet bezárják. Ez legfőképp Elmer bátorságának, az ő „utazásának” köszönhető. A csak a fiú képzelgésében megjelenő kilövést egy valódi vonatút előzi meg, amely az előbb említett szimbolikus eseménnyel párhuzamba állítható. Elmer egy napra elhagyja az intézetet, amihez az igazgatótól hazugsággal szerez engedélyt. Azt állítja, most már postás szeretne lenni, nem asztronauta és egy ehhez kapcsolódó kiállítást fog megnézni. Amint a városba ér, megkeresi Hammershøi kisasszonyt, aki ott él, mióta a Gudbjergben fölmondott. Közösen értesítik a hivatalos szerveket Erik állapotáról, illetve a többi bántalmazásról. Ennek hatására újabb ellenőrzést tartanak az árvaházban, ahol Elmer útján fölbátorodva a gyerekek mind színt vallanak, elmondják az ellenőröknek azokat a részleteket az intézmény működéséről, amelyeket addig nem mertek. Fény derül a visszaélésekre és a Gudbjergre

bezárják. Elmer az alufólia ruhás „úrutazással” ahhoz nyer időt, hogy ne lehessen a nyomokat eltüntetni, míg az ellenőrök megérkeznek.

Az úr és a Hold értelmezése mint szimbólum

A legfontosabb motívum a *Der kommer en dag*-ben az úrutazás. Ehhez szorosan kapcsolódik az úr, a Hold, a hajó szimbóluma. Az úrutazás jelentősége Elmer és a többi gyerek lelki fejlődésében már korábban kifejtésre került a tanulmányban. Röviden összefoglalva megállapítható, hogy a nehézségek leküzdését, a boldog felnőtté válást, az életutat szimbolizálja. Tágabb értelemben a lélek útját, a halált is jelenti, ezt a filmben az mutatja, hogy Elmer és Erik anyja elhunytá után Elmer szerint a Holdra kerül.

Áttérve a Hold és úr jelentéseire, megállapítható, hogy mindkettőnek van egy negatív és egy pozitív jelentéstartománya is. Elsőre különösnek tűnik, hogy a Hold az élet végső célját és a halál utáni lét helyszínét egyszerre reprezentálhatja, de a világirodalomban való megjelenései, az égitestek szimbolikája alapján ez a kettősség teljesen indokolt.

A Hold az ókori kultúrákban már biztosan jelentett halált és újjászületést is, attól függően, hogy épp növekvő vagy fogyó fázisban volt. A görög, indiai és iráni mitológia konkrétan is leírja, hogy a halottak lelke a Holdra megy és reinkarnáció esetén onnan tér vissza. A fogyó Hold az alvilág szimbóluma. A létezés határait csak az lépheti át ezekben a szövegekben, ami a Holdon túl, a Hold fölött van. Így tehát indokolt, hogy a filmben a csupán az említett égitestig tartó úrutazás nem valamilyen transzcendens eseményt, hanem életutat fog jelölni, szimbolizálni, a hajóút 20–21. századi megfelelőjeként. A filmben a negatív és a pozitív jelentéstartomány jelölése egyforma, nem megkülönböztethető, hiszen a képi világ nem köti azokat holdfázisokhoz, csupán magához az égitesthez.¹²

¹² Cirlot. *i.m.*

A *Der kommer en dag*-ben a Hold mindenképpen értelmezhető halálmotívumként, de újjászületést is jelent, tehát a szimbólum, mint hagyományosan, itt is kétpólusú. Mi más lenne a nehézségeken való túllépés, a boldog felnőtté válás a Gudbjerg után, mint irodalmi értelemben vett újjászületés? A Hold ebből a szempontból szimbolikájában kapcsolatban áll a termékenységet megtestesítő istennővel, és alapvetően a nőiséget jelenti a nappal, a férfiassággal szemben.

A Hold a 20. század előtti irodalomban a hagyományos jelentéseivel, a nőiséggel, a termékenységgel, a halállal kapcsolatban jelent meg legtöbbször, de a 20-21. századi sci-fi regények és a filmművészet egyre gyakrabban ábrázolták úti célként, ezzel lehetővé téve, hogy az űrutazást az életút szimbólumaként értelmezhessük. Jó példa lehet a hagyományos értelmezésre Wordsworth egy sora, *Evening walk* című verséből: „the interlunar cavern of the tomb”¹³ (Wordsworth, 2002, 75), amely a sírt a hold fogyatkozásával hozza kapcsolatba (Ferber 2007, 129–131).

A harmadik fontos szimbólum az űr, amely a *Der kommer en dag*-ben reményteli, ismeretlen, felfedezésre váró, messzi tengerként realizálódik. Főleg a pozitív jelentésmező kerül előtérbe, szemben a világirodalmi hagyománnyal, melyben az űr legfőképp negatív jelentésekkel bír, legfőképp kiüresedést, félelmet, egyedülletet és a csendet lehet vele kapcsolatba hozni. Az űr hagyományosan a kozmosz és káosz közti átmenetként jelent meg, illetve fogalmát rokonították az idő fogalmával.¹⁴ Madách *Az ember tragédiájának* űrszínében¹⁵ a jövőről alkotott egyik vízióját ábrázolja, melyben az űr legfontosabb tulajdonsága az üresség, ezért is kénytelen az ember visszatérni a Földre. Érdekes módon a *Der kommer en dag*-ben még akkor sem jelenik meg a jelentésmezőben az üresség fogalma, mikor az űr motívuma kapcsolatba kerül a halál motívumával. A film a vitatott fogalmat véleményem szerint nem hagyományosan, hanem az űrutazás lehetősége által adott modern értelemben, a tenger analógiájaként használja. Főleg azért

¹³ A fogyó vagy növekvő Hold barlangját, Nap által nem világított részét használja a sír, nyughely allegóriájaként.

¹⁴ Cirlot. *i.m.*

¹⁵ Madách 2003, 137–141.

is mondható ez, mert a tenger szimbóluma is kapcsolatba hozható a pozitív jelentéstartományon felül a halálszimbolikával is.

Összefoglalás

A jelen tanulmány célja az volt, hogy bemutassa az űrutazás szimbolikáját a Jesper W. Nielsen által rendezett, *Der kommer en dag* című filmben. Ennek érdekében részletes elemzést készítettem az űrutazáshoz, az űrhöz kapcsolódó motívumok megjelenéséről a műben, illetve az ehhez kapcsolódó legfontosabb szimbólumok: az űr és a Hold jelentéseiről általánosan és irodalmi, filmes közegben.

A tanulmány írása során a következő konklúziókra jutottam:

– A *Der kommer en dag* azért alkalmas különösen a téma kutatására, mert az űrutazás, űrkitatás a cselekményben nem játszik szerepet, mégis folyamatosan megjelenik a filmben, a főhős, Elmer életútjával párhuzamba állítva. A képi világ szimbólumai is az űrutazás tematikájára építenek.

– A műben az űrutazás mint szimbólum jelenthet életutat, a boldogabb jövő felé való előrelépést, így rokonítható az irodalomban gyakori hajóútszimbólumokkal, -allegóriákkal.

– Az űrnek és a Holdnak mint szimbólumnak a *Der kommer en dag*-ben megjelenik a pozitív és negatív jelentéstartománya is, amelyek közül a 20. század előtti művészetben főleg a negatív, ürességet kifejező jelentéstartomány van jelen. Ez kapcsolatban áll a 20–21. század vívmányaival az űrkitatás terén.

A konklúziókn kívül a tanulmány kérdésfelvetésként is szolgálhat arra nézve, hogy az utóbbi másfél évszázadban hogyan alakult át az űrutazás mint motívum a filmekben és irodalmi művekben. Kérdés, hogy nyerte valamilyen egységes, szimbolikus jelentést, illetve, hogy ha van ilyen, akkor hogyan alakult az az idők során és miben hatott ki a hozzá kapcsolódó szimbólumok, mint a Hold vagy űr saját jelentéseire.

Hivatkozások

- Cirlot, Juan Eduardo. *Dictionary of symbols*. Ford. Jack Sage. London: Taylor & Francis e-Library, Routledge, 2001.
- Ferber, Michael. *A dictionary of Literary Symbols*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Guillou, Jan. *Könyörtelenek*. Ford. Dobosi Beáta. Budapest: Animus, 2016.
- Larsen, Jørgen Elm, Møller, Iver Hornemann. *Socialpolitik*. København: Hans Reitzels Forlag, 2004.
- Madách Imre. *Az ember tragédiája*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 2003. 137–141.
- Wordsworth, William. *Evening walk*. = *The Earliest Wordsworth: Poems, 1785–1790*. London: Routledge, 2002.

Internetes források:

- <http://www.lib.latrobe.edu.au/research/ageofinquiry/biogs/E000162b.htm>
(Utolsó megtekintés: 2018.04.11.)
- <https://www.netflix.com/watch/80124093?trackId=13752289&ctx=0%2C0%2C62c220c3-22f7-44fd-b6a5-0db487f90477-104193141%2C%2Cv> (Utolsó megtekintés: 2018.03.31.)
- <https://danskefilm.dk/film.php?id=2303> (Utolsó megtekintés: 2018.04.11.)
- http://denstoredanske.dk/Samfund,_jura_og_politik/Jura/Kriminalret,_speciel/revselsesret (Utolsó megtekintés: 2018.04.11.)
- <http://conceptualfiction.com/whenscifiwup.html>. (Utolsó megtekintés: 2018.04.11.)

NYELVÉSZET

A dán és magyar nyelvpolitika összehasonlítása

1. Bevezetés

Magyarország és Dánia számos történelmi, nyelvöldrajzi és nyelvpolitikai hasonlóságot mutat. Mindkét ország jelentős területtel és stabil közép-hatalmi státusszal rendelkezett a középkor folyamán, és hasonló szerencsétlen történelmi fordulatokat (katonai vereségek, területvesztés) figyelhetünk meg az újkorban. Dánia esetében Skåne elvesztése Svédország javára (roskildei béke, 1658), Norvégia függetlenné válása (1814), majd Schleswig-Holstein Németországhoz való csatolása a német egység idején (bécsi béke, 1864) a hatalmi státusz elvesztéséhez, gazdasági válsághoz, társadalmi ellentétekhez, illetve a nemzeti identitás átalakulásához („kis ország”) vezetett. Magyarországon a török hódoltság korszaka, a Habsburg-korszak, az 1848–49-es szabadságharc bukása, illetve a trianoni béke (1921) járt hasonló következményekkel. A 20. század során már mindkét ország háttérbe szorult a nagyhatalmakhoz képest, és a fegyveres konfliktusokban is másodlagos szerepet játszottak (II. világháború). A területi veszteségek nyelvöldrajzi változásokat is hoztak: Magyarország soknemzetiségű országból nyelvileg homogén területté vált, Dánia is elveszítette a német, illetve svéd anyanyelvűek lakta régiókat.

Tanulmányomban a fenti közös pontokat alapul véve igyekszem következtetéseket levonni a két ország nyelvpolitikáját, nyelvművelését és nyelvstratégiáját illetően. Vizsgálatom alapjául a nyelvtörténet, nyelvújítási mozgalmak, a nyelv státuszváltozása, az országok történelmének fordulópontjai, illetve a jelenlegi nyelvműveléssel és a nyelv ápolásával foglalkozó mozgalmak, szervezetek munkája (különös tekintettel a nemzetközi szavak, anglicizmusok kezelésére) fog szolgálni.

A következő kérdéseket igyekszem megválaszolni:

Milyen hasonló tendenciák figyelhetők meg a magyar és a dán nyelvművelés, nyelvpolitika és nyelvtervezés terén a 21. században? Milyen nyelvtörténeti és nyelven kívüli hatások (pl. más nyelvekkel való kapcsolat és a hozzájuk vezető történelmi események) érték a magyart és a dánt, amelyek a mai állapothoz vezettek? Mik a hasonlóságok a korpusz- és státusztervezési problémák kezelésében?

2. Fogalommagyarázat

A nyelvpolitikának, nyelvstratégiának és nyelvi tervezésnek angol és német nyelvterületen számos megfelelője és meghatározása van (pl. language politics, language policy, Sprachpolitik, politische Sprachwissenschaft stb.). Jelen esetben a Balázs Géza (Balázs 2002) által említett sémát veszem alapul. miszerint a *nyelvpolitika* „a nyelvészek és más társadalomtudósok által az anyanyelv és az idegen nyelvek használatát szabályozó tevékenység” (idem, 14). Ennek szinonimája a *nyelvi tervezés*, alterülete pedig a *nyelvgeopolitika*, vagyis „a nyelvpolitikának egy adott körzetre vonatkoztatott sajátos része” (idem, 15).

A *nyelvstratégia* fogalmkörébe tartoznak „a nyelvpolitika sajátos területei”, például az anyanyelv- és idegennyelv-oktatás, valamint a nyelv használatára vonatkozó szabályok. Szintén a nyelvpolitika hatáskörébe tartozik a *nyelvművelés*, amely „képzett nyelvészek által művelhető, anyanyelvre vonatkoztatott”. A *Nyelvművelő kézikönyv* (1985, 349)

szerint: „Az alkalmazott nyelvtudománynak az az ága, amely a nyelvhelyesség elvei alapján, a nyelvi műveltség terjesztésével, a nyelv egészséges fejlődését igyekszik biztosítani”. A nyelvművelés egyik ága az ún. nyelvtisztaságot/nyelvi purizmust (a nyelv idegen elemektől való megtisztítására törekvő mozgalom) követő *nyelvvédelem*, amit a nyelvműveléssel ellentétben nem szakemberek, hanem laikusok végeznek. A nyelvművelés módszertana sokrétű, ide tartozik a nyelvbővítés (új szavak alkotása vagy átvétele idegen nyelvekből), ugyanakkor a nyelvtisztítás, a magyarosítás és az idegen szavak kerülése is.

A nyelvpolitika két fő ága a *korpusztervezés*, illetve a *státusztervezés*. A korpusztervezés a nyelv felépítésével (lat. corpus = test) foglalkozik, vagyis a szókinccsel, illetve kiejtéssel. Ebbe a kategóriába tartozik azoknak a szavaknak a listázása, amelyek használata ajánlott, vagy éppen nem ajánlott. A korpusztervezés extrém esetei közé tartozik a nyelvi purizmus és a nyelvtisztítás is, pl. a német/angol jövevényszavak elleni küzdelem és azok lefordítása, vagy pedig más szóval való helyettesítése. A státusztervezéshez tartozik a nyelv társadalomban elfoglalt szerepének szabályozása, pl. a hivatalos ügyintézéskor használatos nyelv kijelölése, iskolákban oktatott nyelvek kiválasztása, kisebbségi nyelvek helyzetének meghatározása (Jørgensen 2003).

Fontos megemlíteni a *lingvicizmus* fogalmát is, amely „a nyelvi alapon meghatározott embercsoportok közötti diszkriminációt” jelenti. Ez vonatkozhat a különböző nyelveket beszélő embercsoportok közötti diszkriminációra, ugyanakkor előfordulhat egyetlen nyelv különböző változatait beszélők között is. Tehát lingvicizmusnak tekinthető a határon túli magyarság anyanyelvi oktatásának visszaszorítása, ugyanakkor a standard változat és a tájszólások vagy rétegnyelvek szembeállítás is (Kontra 2005, 175).

3. A magyar nyelvpolitika

3.1. Nyelvtörténeti ttekints

3.1.1. A magyar nyelv sttusvltozsai

A magyar nyelv i. e. 1000 körül vált független nyelvvé. Az őshazából a Kárpát-medence irányába történő vándorlások során bizánci, illetve perzsa történetírók munkáiból tudjuk nyomon követni a magyar nép történetét, ezeken kívül a jövevényszavak segítségével is tudunk az életmódjukkal, illetve a kulturális fejlettségi szintjkkel kapcsolatban következtetéseket levonni. A török jövevényszavak (törvény, bika, sereg, tábor) mg elsősorban nomád, a szláv eredetűek (király, nádor, megye) viszont már letelepedett, (részben) fldmvelsbl l társadalomra utalnak. A honfoglalás (895–900) idején még erős dialektális tagoltság volt jellemző a magyar nyelvre, a törzseknek megvolt a saját nyelvjrsuk. A keresztnyseg felvétele idején (973, Géza fejedelem ekkor küldött követeket Quedlingburgba) a magyar és a latin nyelv szembenállása a jellemző: az írásbeliség (kancellária, okmányok) nyelve a latin, amely akkoriban a *lingua franca* (kzvettnyelv, kzlekednyelv) szerepét töltötte be. Közvetítő nyelvre elsősorban azért volt szükség, mert a Kárpát-medence területén jelents számban voltak nemzeti kisebbségek, többek között szerbek, horvátok, szlovákok és románok.

A magyar nyelv ezzel szemben *lingua vernacula* (vernakuláris nyelv: „kisebb régiókban, nemzetiségek lakta területen, a mindennapi életben használt nyelv”, Nádor 2002, 29.) szerepét töltötte be, a többi nemzetiségi nyelvvel egyetemben. Ekkor még nem volt írott, sztenderdizált (szabályozott) változata, a kodifikáció (törvénybe foglalás) kezdeti lpselei a magyar nyelvtan leírása, az első irodalmi törekvések, melyek később alkalmassá tttk a magyart az államnyelv, kormányzási nyelv szerepére (fontos mrfldkvet jelentett Werbczi István *Hármas-könyv/Tripartitum* [1514] című műve, amely az első magyar nyelvű törvénykönyv).

Magyarország három részre szakadása (1541) után jelents volt egyrészt a török jövevényszavak hatása, másrészt a magyar és a német

nyelv oppozíciója. A Török Birodalom területén nem törekedtek a helyi nyelvek elnyomására, ezért a vernakuláris státusz a hódoltság területén változatlan maradt. A német viszont egyre inkább kiszorította az oktatásból és a hivatalos ügyintézésből a latint. II. József nyelvrendeletének (1784) az volt a célja, hogy a németet tegye hivatalos nyelvvé, ezáltal „a soknyelvű Habsburg Birodalmat [...] egységesítse” (ibid, 57.). Ez az intézkedés felháborodást okozott a magyar nemesség körében, ami miatt II. József halála előtt 1790-ben vissza is vonta a nyelvrendeletet.

A 19. században egyre erősebbé váltak a függetlenséggel, nemzeti önállósággal kapcsolatos törekvések, aminek fontos része volt a nyelv önállósodása és hivatalossá tétele. A nyelvújítás időszaka (1790–1820) is erre a korszakra datálható. A magyar nyelv ügyében több országgyűlési vita után végül komoly előrelépés történt: az 1844. évi országgyűlésen elfogadták a magyar nyelv hivatalos státuszát. Ez a törvénycikk viszont további ellentétekhez vezetett: a kisebbségek sértve érezték a nyelvi jogaikat és ezáltal a szabadságukat. A megoldatlan nemzetiségi kérdés miatt később komoly problémák merültek fel (a szabadságharc, illetve a trianoni béke utáni felosztással kapcsolatban).

A területi változások következtében két jelentős változást figyelhetünk meg a 20. században: egyrészt a magyar, mint kisebbségi nyelv kialakulása, másrészt egy nyelvileg homogén terület létrejötte az új Magyarországon. Az elcsatolt régiókban az eddigi kisebbségi nyelvekből (szlovák, román, szerb, horvát) többségi nyelvek váltak, ez a fordulat újabb szembenállást eredményezett, és felvetette a határon túli magyarok nyelvoktatásának, nyelvhasználatának, illetve nyelvművelésének kérdését.

3.1.2. Magyar nyelvtörténet és nyelvművelés¹

Ebben a fejezetben a magyar nyelv történetére szeretnék kitérni a teljesség igénye nélkül, a nyelvművelést, az írásbeliséget és a standardizációt figyelembe véve. A nyelvek történetében rendkívül fontos szerepet

¹ A fejezetet a következő szakirodalmi munkák feldolgozásával állítottam össze: Korompay 2005.

jszik az írásbeliség kialakulása. A magyar nyelv történetének jelents része viszont nyelvemlkten kor, az uráli, finnugor, ugor korra nézve nem állnak rendelkezésre az írásrendszer meglétét gzol források, a latin írásbeliség előtti időkre vonatkozóan is csak feltételezések állnak rendelkezésre. A magyar trzsok a Kazár Birodalomban (Kr. u. 7–9. század) valsnleg már találkoztak az írással, ugyanis ezen a területen a vallási sokszínűség (bizánci egyház, iszlám, zsidó vallású vezető réteg) miatt a latin, a cirill, a héber, az arab, illetve a rovásírás is jelen volt. A honfoglaló magyarok később is kerültek szláv népekkel kapcsolatba, ezlta valsnleg a cirill írással többször is találkoztak.

A magyar trzsok vándorlásaik során kapcsolatba kerültek bizonyos népekkel, akiktől az új eszközökkel, technikákkal és tudssal együtt az ezekre vonatkozó szavakat is átvették. Ilyenek voltak a magyar-török, illetve magyar-rni kapcsolatok, amelyek többször között az llattenyszs, növénytermesztés, kézművesség öltözködés és új társadalmi berendezkedések fogalomcsoportjaiba tartozó kifejezésekkel gazdagították a magyart. A honfoglalás után megnő a szláv jövevényszavak rnya. Ez a hatás többször között a szláv papok hittérítő munkájának, a magyar-szláv uralkodói dinasztiak kapcsolatának és a szláv nyelvterületen folyó magyar hadjratoknak volt köszönhető (Zsilinszky 2005, 200–203).

Az llamalapítssal együtt járt a latin írásbeliség elterjedése, a 11. század elején szórványemlékek (glosszák, magyar nyelvű mondatok latin szövegekbe ágyazva), később teljes szövegek, illetve a szerzetesrendek és kancellriak munkájának köszönhetően magyarul íródott könyvek is megjelentek, smuk azonban csekély volt a latin nyelvű könyvekhez képest. Az els problémát a magyarra jellemző hangok latin bettkkel való jelölése jelentette, ugyanis a magánhangzók esetében a rövid-hosszú hangok oppozcijra, a mássalhangzók terén a zngssg szerinti szembenállásra, valamint a palatális mássalhangzókra (ty, gy, ny, ly) nem létezett latin betűs jelölés. Erre a problémára kétféle megoldást alkalmaztak: a *digrafok* (bettkombincik) használatát, továbbá a *diakritikus jelekkel* (mellékjelekkel) való ellátást, ezek közül a magánhangzók esetében a mellkjelezs, a mssalhangzknl a bettkombincik maradtak fenn. Az els kodifikációs ksrletekig

(*Magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai*, 1832) bizonyos hangok jelölése a kancelláriai helyesírások szerint váltakozott (pl. cs-ch, c-k, v-u).

A német kölcsönszavak aránya a 12. században erősödött meg. A királyi udvarban szolgáló német lovagok és hittérítők munkája nyomán, illetve a tömeges német bevándorlás hatására német kölcsönszavak jelennek meg a hadviselés, céhes ipar, pénzügyek és az udvari élet szóhasználatában. A német mellett a latin nyelv hatása volt a legjelentősebb, elsősorban az egyházi és iskolai életben, a gyógyászatban, az államigazgatás és az egyház terén. E két nyelv jelentőségét támasztja alá a tény, hogy a magyarba átvett tükörszavak nagy része latin, vagy pedig német minta alapján készült. Ezen kívül a francia, olasz és román nyelvekből is érkeztek kölcsönszavak, bár jóval kisebb mennyiségben (idem, 384–390).

A török hódoltság idején természetesen a török nyelvvel való kapcsolat volt a legerősebb, ezt mutatja a hétköznapi élet, az étkezés, ruházkodás és lakberendezés szókészletének török eredetű állománya. E kölcsönszavak egy része azonban a török kiűzése után elavulttá vált, és kivészett a nyelvhasználatból. Továbbra is erős maradt azonban a latin hatás, továbbá a Habsburg-dinasztia hatalomra kerülésével fontos szerep jutott a németnek, ami később hivatalos nyelvvé is vált hazánkban (idem, 625–630).

A magyar nyelv műveléssel kapcsolatos törekvések a 16. században indultak, amikor a latinnal szemben felmerült az anyanyelv ápolásának szükségessége. Érdeemes megvizsgálni az „anyanyelv” eredetét: a latin nyelvű előzménye (*materna lingua*) 1119-ben bukkan fel, bár ebben az időszakban inkább a *patrius sermo* („apanyelv”) és a *lingua nostra* („honi nyelv, a mi nyelvünk”) használatos. A magyar kifejezés valószínűleg a német Muttersprache tükörfordítása, az „édes anyanyelv” pedig „szóhatáreltolódással is keletkezhetett: édesanya nyelv → édes anyanyelv” (Balázs 2002, 58). A nyelv művelés előfutárai Sylvester János és Pesti Gábor voltak. Előbbi írta a magyar és a latin nyelvtant összehasonlító *Grammatica Hungarolatina*-t (1539), lefektette a magyar grammatikai szaknyelv alapjait (vocativus = hívó, nomen = névértvaló), és javaslatot

tett a hónapok neveinek magyarosítására is, utóbbi pedig Aiszóposz műveit fordította magyarra (1536).

A nyelv művelés a 17–18. században bontakozott ki. Ezt a korszakot a neológusok és ortológusok szembenállása jellemezte. A neológusok szerint a nyelv tudatosan alakítható, míg az ortológusok azt vallották, hogy a nyelv „úgy jó, ahogy van”, nem szabályozható és alakítható. Ennek az időszaknak a legjelentősebb programpontja a latinnal szemben való fellépés, a nyelvtanok, fordítások és lexikonok létrehozása volt. A nyelvújítás (1772–1872) idején a nyelvbővítést tartották fontosnak (szóösszetételek, idegen szavak lefordítása, régi szavak felélesztése). A 19. század második felében az ortológus irányzat kerekedett felül, ezáltal a nyelvi purizmus, a nyelvtisztítás, a germanizmusokkal szembeni harc és a nyelvtanírás került előtérbe. Az irodalmi életben is fontosnak tartották a nyelv ügyét. A 20. században viszont az írók és költők egyre inkább elfordultak a nyelv műveléstől, a nyelvi eszközöket inkább öncélúan használták (durva nyelvi hibák, kódváltások). A nyelv művelésnek új kihívásokkal kellett szembenéznie, többek között az erősödő angol hatással, ehhez kötődik a sport nyelvének magyarosítása. A szocializmus ideje alatt az orosz hatás (kölcsönszavak száma) viszonylag csekély, elsősorban a közvetlen katonai jelenlét hiánya, a nyelvek közötti különbség, illetve a passzív szembenállás miatt nem voltak erőszakos törekvések az orosz nyelv bevezetésével kapcsolatban (szemben többek között a litván helyzettel). Az 1970-es, 1980-as években szintén az angol hatás növekedett, valószínűleg a tiltott nyugati kultúra (zene, öltözködés) és életvitel iránti érdeklődés miatt.

A 18-19. századra megnőtt a németellenesség, és ezáltal a német nyelvi hatással szembeni fellépésre való igény, ez azonban Bécs kulturális jelentősége, az ország nagy arányú német anyanyelvű lakossága, a német iskolai oktatása és széleskörű ismerete miatt továbbra sem csökkent. A német mellett megjelentek az első angol jövevényszavak is, ezen kívül (főképp latin-görög eredetű) nemzetközi szavak áramlottak be a magyarba. A 20. századra egyértelművé vált az amerikai angol „egyeduralma” (idem, 732–737).

Az 1945 utáni időszak nyelvművelés szempontjából eredményesnek tekinthető, sorra jelentek meg a nyelvészeti témájú lapok, ezen kívül rádió- és tévéműsorok is feldolgozták ezt a témát, azonban a rendszerváltás utáni időszak jelentős változásokat hozott, és a 2000-es évek elejére az érdeklődés elkezdett csökkenni. Az információ áramlása, a tömegkommunikáció létrejött, a globalizáció és a technikai fejlődés újabb feladatokkal állítja szembe a nyelvművelést. Ennek hatására létrejött a Magyar Nyelvstratégiai Intézet (2014) a nyelvművelés és nyelvoktatás koordinálásának céljából, viszont sokan kétségbe vonják ennek az intézménynek a létjogosultságát, illetve arról is viták folynak, hogy Magyarországnak szüksége van-e egyáltalán nyelvstratégiára.

3.1.3. Történelmi fordulatok a magyar nyelvpolitikában

A magyar nyelv egyik legjelentősebb státuszváltozása 1844-ben zajlott le, amikor hivatalos státuszt kapott a Magyar Királyság területén. Korábban lingua vernacula-ként, vagyis közvetítőnyelvként működött.

Komoly státusztervezési kihívás elé állította Magyarországot a trianoni békeszerződés (1920), amelynek következtében az elcsatolt területek lakossága nyelvi kisebbségbe került. A magyar, mint kisebbségi nyelv helyzete máig égető kérdés, ugyanis Románia és Szlovákia területén kezdetben inkább a magyar anyanyelvűek asszimilációjára törekedtek, nem pedig a nyelvi jogaik támogatására. A határon túli magyarok anyanyelven történő oktatása, hivatalos ügyintézése és az élet egyéb területein történő nyelvhasználatát érintő problémák továbbra sem tekinthetők megoldottnak.

3.2. A magyar nyelvstratégia kérdése 1995-től napjainkig²

A rendszerváltás utáni rövid fellendülés után egyre inkább csökkent az érdeklődés a nyelvművelés iránt, a közvélemény a nyelvművelőket a *preskriptív* nyelvészekkel azonosítja, akik „nem *feltárják*, hogy a magyarok miként beszélnek, hanem *megszabni kívánják*, hogy miként

² A fejezetet a következő szakirodalmi munkák feldolgozásával állítottam össze: Kontra 2005, 175–202.

beszéljenek”. Ennek köszönhetően a közvélemény az *előíró* szemléletet tartja fontosnak, a „helyes” vagy „helytelen” formulák használatát az iskolázottsággal, műveltséggel és intelligenciával (vagy épp annak hiányával) köti össze. A fenti okokból kifolyólag a magyar társadalomra (a legtöbb európai ország társadalmához hasonlóan) jellemző a *lingvicizmus*, vagyis a nyelvi diszkrimináció.

1995-ben vita indult a magyar nyelvműveléssel kapcsolatban, amit Tolcsvai Nagy Gábor „Lehetőségek és kötelességek a magyar nyelvi tervezésben”, illetve Balázs Géza „Egy lehetséges magyar nyelvstratégia körvonalai” című cikke váltott ki. Az előbbi „a magyar nyelvvel kapcsolatos empirikus kutatások”-at, illetve a „nyelvközösség tagolódását, plurális értékrendjét jól képviselő adat”-ok gyűjtését szorgalmazza, az utóbbi pedig a „nyelvi geopolitika (magyar nyelvi geopolitika), a nyelvi tervezés, a nyelvi stratégia, a nyelvművelés és nyelvi ismeretterjesztés, valamint a nyelv- és kultúrokológia” összehangolását tartja fontosnak. Mindkét cikk említést tesz a „laikus”, „stigmatizáló”, „dilettáns”, „alkalmi”, „érzelmi” nyelvművelés, tehát az erősen preskriptív szemlélet elvetéséről, valamint egy olyan intézmény létrehozásáról, „[amely] e (nyelvi tervezéssel kapcsolatos) feladatokat képes végrehajtani, ill. a meglévőket alkalmassá teszi minderre”.

2014-ben erre a célra jött létre a Magyar Nyelvstratégiai Intézet (MANYSI), melynek létjogosultsága és szükségessége erősen vitatott a nyelvészek körében. A legtöbb kritika azért érte az intézetet, mert a feladatai, célkitűzései nehezen értelmezhetőek. Ezek között szerepel a „nyelvi gazdagság megőrzése” és a „magyar nyelvi értékvesztés” elleni küzdelem. A kritikusok szerint viszont a nyelvjárások megőrzésének előfeltétele a használat, amit nem lehet szabályozni és irányítani, itt a nyelvjárási szavak, kifejezések gyűjtése, vagyis a leírás (dokumentálás) lenne kézenfekvőbb. A „nyelvi értékvesztés” fogalma pedig nehezen értelmezhető, egyesek szerint ilyen nem is létezik (Fejes 2014)³. Szintén bírálatok érték az intézetet amiatt, hogy több jelentősnek mondható kérdés, pl. a helyesírás szabályozásáról, a törvények, hivatalos közlemények megfogalmazásáról és lektorálásáról,

³ Utolsó megtekintés: 2018. 04. 04.

illetve a szótárak összeállításáról nem esik szó. Az pedig már csak hab a tortán, hogy Kenesei István a Magyar Narancsnak adott interjújában (Hamvay 2004)⁴ említi, hogy az intézet neve helyesen Magyar-nyelv-stratégiai Intézet lenne, mert „nem a magyar nyelvstratégiáról, hanem a magyar nyelv stratégiájáról van szó.”

Végül felmerül a kérdés, hogy Magyarországnak szüksége van-e egyáltalán nyelvstratégiára. A NYEST ezzel kapcsolatos cikke⁵ szerint „nyelvstratégiára szükség lehet olyan országokban, ahol összetett a nyelvi helyzet”. Példaként említi Írországot, ahol az ír (gael) nyelv erősen veszélyeztetett, mert az ország másik hivatalos nyelve, az angol egyre inkább kiszorítja a használatból. Ezen kívül Észtország is szóba kerül, ahol „egyfelől az államnyelvet nem vagy nem megfelelő szinten beszélő tömegeket kell integrálni a társadalomba, miközben védeni kell az államnyelv nyelvjárásait”. Magyarországon viszont a társadalom nyelvileg homogén, nem áll fenn a többnyelvűség, és nem is éri olyan külföldi hatás, ami ártalmas lehetne a nyelv használatára. Ezzel szemben ellenérvként lehetne felhozni az alábbi feladatok fontosságát: határon túli magyarok anyanyelvi oktatásának és ügyintézésének támogatása, bizonyos tudományos területekkel (információs technológia) kapcsolatos magyar szókinccs kidolgozása, a helyesírás szabályozása, illetve az iskolai nyelvtanoktatás fejlesztése. Viszont más országokban (Németország, Csehország, Finnország, Svédország, Norvégia) nincsen külön nyelvstratégiai intézet, mégis viszonylag sikeresen oldják meg a nyelvpolitikával kapcsolatos feladatokat.

3.3. Korpusztervezési problémák

3.3.1. Anglicizmusok a magyarban

A magyar és az angol nyelv között legkorábban a reformkorban alakulhatott ki kapcsolat, ekkor még a brit angolból származó kölcsönszavakról beszélhetünk. Anglia szerepe ebben a korban gazdasági és kulturális

⁴ Utolsó meglekintés: 2018. 04. 04.

⁵ „Ahol van értelme a nyelvpolitikának”. URL: <https://www.nyest.hu/hirek/ahol-van-ertelme-a-nyelvstrategianak>. Utolsó meglekintés: 2018. 04. 04.

életben volt jelentős, ezért az átvett kifejezések is ezekről a területekről származnak. A hírközlés fejlődésével és az információ egyre gyorsabb áramlásával a földrajzi elszigeteltségének ellenére is képes volt hatást gyakorolni az angol nyelv a magyarra. Az átvételek másik forrása a magyar nemesek angliai útjairól szóló beszámolók voltak.

Az amerikai angol hatása 20. század kezdetétől erősödött meg, ennek hátterében a magyar kivándorlás, az USA nagyhatalmi törekvései és az amerikai kultúra robbanásszerű elterjedése álltak. Az angol nyelvi hatás azonban nem „közvetlen nyelvi kapcsolaton” alapult, mert a kölcsönzött szavak Európa más nyelveiben is elterjedtek, nemzetközi kifejezésekké (internacionalizmussá) váltak. A magyarba elsősorban a németen és a francián keresztül jutottak el angol kifejezések, mint pl. a sport, a szabadidős tevékenységek, az üzleti élet és az étkezés terminológiája, a tudományos és műszaki szaknyelvek. Más szavak a „médiá (reklám) útján” jutottak el hazánkba, árucikkek megnevezéseként, ezért nem is volt szükség közvetítőre, pl. futball, koktél (Zsilinszky 2005, 733–734).

Egyes szaknyelveken belül mindig is törekedtek hazánkban a magyarosításra, ilyen volt pl. a sportnyelv 1931-ben (edző, hajrá, hátvéd, les), ehhez kapcsolódott később a 21. században a számítástechnika nyelvének lefordítása (merevlemez, egér, meghajtó). Az újabb magyar korban az angoltól való átvételek szintén közvetettek, nemzetközi kifejezések. Ezek leginkább a zenéből (dzsessz), a film- és szórakoztató iparból (videó, show, thriller), a gazdasági és üzleti életből (lízing, lobb, menedzsment) és a műszak, vagy pedig tudományos szaknyelvből (donor, klón, kód) származnak. Korábban a nemzetközi kifejezések szinte kizárólag latin-görög eredetűek voltak, napjainkban jelentős részük angol eredetre vezethető vissza (idem, 809–810).

Nádasdy Ádám egy 2004-ben megjelent cikkében a fentiekkel szemben azzal érvel, hogy az angolnak csupán közvetítő szerepe van a kölcsönzött szavak terén, ezeknek nagy része továbbra is latin eredetű. A fent említett területek (sport, üzleti élet, szórakoztató ipar) terminológiáján kívül az angoltól átvett szavak valójában latin eredetűek, ezt bizonyítja többek között a latinos kiejtés (integráció, tolerancia, videó, producer

stb.). Ebből azt a következtetést vonja le, hogy az „igazi, latinnak vagy másnak nem tekinthető angol szavak, tehát az anglicizmusok száma a rendes magyar nyelvhasználatban jóval csekélyebb” (Nádasdy 2004)⁶. Rendes nyelvhasználat alatt Nádasdy a nem szak- vagy rétegnyelvi szóhasználatot érti, mert ezekben sűrűbben fordul elő az „eredeti” angol kifejezés (road, shop, pub, cordless). Az angol eredetű kifejezés szaknyelvhez, illetve szövegtípushoz kötött, gyakrabban fordulnak elő ilyen szavak a vizuális média, a reklámpiar és tudományos területek terminológiájában. Emellett pedig kevés a magyarban az angol mintára készült tükörfordítások száma (fókuszál – *to focus*, realizál – *to realise*, nem igazán – *not really*), márpedig „[a tükörszavak száma] különösen akkor nő meg, ha az idegen nyelvi hatás intenzív és hosszasan tartó” (ibid.), mint pl. korábban a német és a latin esetében. Az anglicizmusok terjedésének legjelentősebb korlátja az angoltudás hiánya, míg korábban a német szavak könnyebben terjedtek el a köznyelvi szóhasználatban, mert a magyar lakosság nagy része beszélt németül. A fent említett szempontok következtében az anglicizmusok a magyar központi szókincsnek, szóhasználatnak nem szerves részei.

Az anglicizmusok osztályozásának fontos szempontja, hogy mennyire integrálódtak a magyarba (Rada 2016). Az integráció kritériumait elsősorban a fonetika-fonológia (a kölcsönszavak kiejtése, hangsúlyozása, az idegen hangok kezelése), a helyesírás, valamint a morfológia (toldalékolhatóság, kombinációs lehetőségek) szolgáltatják. A fent említett cikk szerint az anglicizmusok nagy része kiejtésben (angol hangzók magyarral helyettesítése: pírszing, thriller, az első szótag hangsúlyozása), írásban (az eredeti írásmód helyett a fonetikusabb, kiejtést jobban tükröző magyar szabályok szerint (*bite* – bájt, *surf* – szörf) és morfológiailag (klikkel, chatel) beilleszkedett a magyarba. A Nádasdy által említett hátráltató tényezők mellett Rada hozzáteszi, hogy az anglicizmusok elterjedését a két nyelv tipológiai (agglutináló/izoláló) és genealógiai (finnugor/indoeurópai) különbségei, ezen kívül a közvetlen angol-magyar nyelvi kontaktus hiánya is akadályozza.

⁶ Utolsó megtekintés: 2018. 04. 04.

Mindezek ellenére a nyelvművelés ellenzi az angol kölcsönszavak használatát, és veszélyt, „nyelvi értékvesztést” lát az anglicizmusokban. Ez nem elsősorban a nyelv felépítésére (korpusztervezés) vonatkozik, hanem a két nyelv egymáshoz viszonyított státuszának, presztízsének, a High- és Low-Variety viszonyának problematikájára (státusztervezés). Az 1990-es években heves viták folytak mind laikus, mind nyelvész körökben arról, hogyan kell kezelni az anglicizmusok használatát. Végül a magyarosítás mellett döntöttek mind a szaknyelvi, mind a köznyelvi berkeken belül. A számítástechnika, a pszichológia és az orvostudomány területén ez a folyamat végbe is ment, még angol-magyar informatikai szótárt is adtak ki. A köznyelvben a magyarosítás viszont nem ment akadálytalanul, ugyanis az idegen szavak megítélése, presztízse gyakran jobb, mint a helyettük létrehozott szóalkotásoké, a túlzott nyelvi tudatosság és az idegen szavak kerülése is idegen hatást kelthet. 2001-ben még törvényt is hoztak a televízió, rádió és reklámszövegek nyelvhasználatával kapcsolatban, melynek értelmében ezek használhatnak idegen eredetű szavakat (ez viszont a logókra és a cégnevekre nem vonatkozik). Ez a törvény viszont rendszeres ellenőrzés hiányában nem képvisel komoly visszatartó erőt.

A nyelvművelők aggályai ellenére valószínűleg nem jelent veszélyt az angol hatás a magyarra. A történelem során már több idegen nyelv is gyakorolt komoly hatást a magyarra az aktuális politikai, hatalmi és katonai viszonyok következtében (pl. szláv, török, német, latin), ennek ellenére a magyar megőrizte függetlenségét, valószínűleg az angollal szemben is sikerül megállnia a helyét. Ehhez viszont az anglicizmusok nyelvpolitikailag megfelelő kezelése szükséges, amihez a fenti cikk két szempontot említ: a köznyelv szókincsének gazdagítását, illetve az angol mint idegen nyelv oktatásának fejlesztését. Ha ezek a feltételek teljesülnek, könnyebben lehet az idegen szavakat elemezni és opcionálisan magyar megfelelővel helyettesíteni, illetve a használatukat szabályozni.

3.3.2. A magyar helyesírás

Ehhez a problémához kapcsolódik a helyesírás kérdése. A *Magyar Helyesírás Szabályai* 12. kiadása 2012-ben jelent meg, jelenleg ez a leg-

aktuálisabb helyesírási szótár. Megjelenését követően vita alakult ki, mert a NYEST cikke (Fejes 2016)⁷ szerint nem előzte meg „széles körű szakmai egyeztetés” (ibid.), kevés konkrét változtatást hoz, „többféle írásmódot is lehetővé tesz” (ibid.), ezért a fenti cikk alapján akár a tizenegyedik kiadás kiegészítésének is lehetne tekinteni. A magyar helyesírás leggyakrabban idézett problémája valószínűleg a [j] hang kétféle jelölése (<j> és <ly>). Az utóbbi betű korábban az „l” palatalizált változatát (ł) jelölte, ami mára szinte kiveszett a magyarból, csak a palócban és néhány erdélyi nyelvjárásban használatos. Az <ly> megszüntetése mellett érvelők szerint amellet, hogy már nincs megkülönböztető funkciója a kétféle jelölésnek, fölösleges, sőt egyenesen ártalmas a <ly>/<j>-szabályok tanulásával tölteni az időt, ugyanis nincs egyértelmű szabályszerűség arra, hogy mikor melyiket használjuk. Az <ly> megtartását szorgalmazók viszont azt hangsúlyozzák, hogy a magyarok többsége hozzá van szokva ehhez az írásmódhoz és ragaszkodik hozzá, mintha fontos nyelvi hagyomány lenne, miközben a fent említett cikk szerint a <ly>/<j> oppozíciója „önkéntesen kiválasztott nyelvtörténeti tény, ráadásul mindenféle összefüggésből kiragadva”. Az <ly> melletti érveként érdemes említeni, hogy a kivezetésével a kiadott könyvek elavult helyesírásúvá válnának. Ez azonban valószínűleg nem okozna nehézséget a megértésben, mint ahogy régebbi szövegekben az sem jelent problémát, hogy a <c>-t <cz>-nek írják. A helyesírást tanulók körében a <ly>/<j>-vel írandó szavak mellett az összetett szavak esetében az egybeírás-különírás, valamint a kötőjeles írásmód tekinthető problematikusnak, ugyanis az erre vonatkozó szabályok következetlenek. A magyar nyelvstratégiát kritizálók szerint a MANYSI feladata lenne a helyesírás szabályozása is, azonban ez nem szerepel a programpontok között.

A magyar helyesírás másik gyakran idézett problémája az egybeírás és különírás kérdése (Lackó és Mártonfi 2004). Az erre vonatkozó szabályok mondattani eredetűek, a nehézséget az okozza, hogy a megfelelő alkalmazásukhoz különbséget kell tenni szó szerkezetek és szóösszetételek között, ami nem egyszerű feladat, mert „szókapcsolatok és az

⁷ Utolsó megtekintés: 2018. 04. 04.

összetételek között nyelvtani értelemben nem húzható meg éles határ”. Tovább nehezíti a helyzetet a hagyományos írásmódból eredő kivételek sokasága, amelyek gyakran maguk is rendszerjellegűt öltenek. A számítógépes szövegszerkesztők helyesírási ellenőrzése sem tudja mindig felismerni a hibákat, mert az összetett szavak írásmódja kontextustól is függ, a számítógép pedig „csupán korlátozottan tud szövegösszefüggést értelmezni”. A fent említett cikk szerzői szerint a helyesírási szabályzat nem tárgyalja megfelelő részletességgel az egybeírás-különírás problematikáját, annak ellenére, hogy ez a téma sok esetben gondot okoz a nyelvhasználóknak.

3.3.3. Státusztervezési problémák hazánkban

A státusztervezéssel kapcsolatos kérdésekhez tartozik többek között a dialektusok helyzete, illetve a magyar mint kisebbségi nyelv állapota. Ezek rendkívül összetett problémák, és számos további kérdést vetnek fel, amelyekre nem szeretnék részletesen kitérni, hanem a két fent említett pontot fogom vázlatosan, a teljesség igénye nélkül szemléltetni.

A NYEST cikke szerint hazánkban a nyelvjárások beszélői hátrányos megkülönböztetésben, megbélyegzésben részesülnek, mert a köztudatban a dialektusok a standardizált köznyelvvvel szemben „parasztosnak” számítanak. Ez a hozzáállás, valamint a „nyelvi egységesítés politikája” (Szabó 2011),⁸ a tömegkommunikáció fejlődése és a Hochsprache használata a médiában hozzájárult ahhoz, hogy a dialektusokat egyre kevesebben beszélik, azok egyre inkább visszaszorulnak. A fenti cikk írója hangsúlyozza, hogy Magyarországon nem fontos a nyelvet egységesíteni, mert az egyes nyelvjárások beszélői kölcsönösen értik egymást, ugyanakkor egyes dialektusok visszaszorulásával, több nyelvjárás egybeolvadásával és hasonló jelenségekkel a nyelv története során mindig kell számolni. Mindenesetre nem szabad a nyelvjárást használókat diszkriminálni, kijavítani vagy éppen pellengerre állítani, mert a nyelvhasználat fontos része az identitásnak és az összetartozás érzését is növeli.

A magyar mint kisebbségi nyelv problematikája igazán a trianoni békeszerződés után vált jelentőssé (Nádor 2002). A Szlovákiában,

⁸ Utolsó megtekintés: 2018. 04. 04.

Romániában, Szerbiában és Horvátországban élő magyarok nyelvi jogait eleinte korlátozták, ezáltal az itt élő magyaroknak nem volt lehetőségük az anyanyelvi oktatásra és ügyintézésre sem, ez pedig asszimilációhoz, a többségi nyelvhez való alkalmazkodáshoz vezetett. Az ilyen jellegű problémák manapság is konfliktusokhoz vezetnek a többségi és a kisebbségi nyelv beszélői között, ezáltal megoldandó probléma elé állítják a magyar nyelvpolitikát. Gyökeres változtatás azonban csak a két nemzet kooperációjával érhető el.

4. A dán nyelvpolitika

4.1. Nyelvtörténeti áttekintés⁹

4.1.1. Nyelvtörténet és nyelvművelés

A dán nyelv napjainkban kb. 5,5 millió anyanyelvi beszélővel rendelkezik, akik elsősorban Dániában, Izlandon, Grönlandon és Németországban (Schleswig-Holstein tartományban) beszélik, ez utóbbi csoport hivatalosan kisebbségi státusszal bír. A dán az indoeurópai nyelvcsaládon belül a germán nyelvek északi germán csoportjába tartozik, legközelebbi rokonai a svéd és a norvég. Az északi germányságon belül elfoglalt helyét többféle szempont alapján lehet meghatározni: a 11–12. században lezajló nyelvi és íráshagyománybeli fejlődések következtében elkülönül a nyugati (ónorvég, óizlandi) és a keleti (dán, svéd) csoport, majd a 12. század második felében jelentkező, speciálisan a dánra jellemző hangtani változások (mássalhangzó-gradáció) miatt különbséget teszünk északi (svéd, norvég), valamint déli (dán) csoport között. Földrajzi szempontból különbséget kell tennünk inzuláris (izlandi, feröeri) és kontinentális (dán, svéd, norvég) skandináv nyelvek között.

A skandináv nyelvek korszakolására több elmélet is létezik svéd, norvég, illetve dán részről, abban viszont minden oldalról egyetértés

⁹ A fejezetet a következő szakirodalmi munkák feldolgozásával állítottam össze: Ács és Baksy 2013.

mutatkozik, hogy a viszonylagos egység (köz-skandináv nyelvállapot) a vikingkor végével egy időben (11. század második fele) kezdett felbomlani. Ekkoriban megnőtt a skandináv nyelvterület a vikingek portyázásai miatt (a dánok főleg nyugati és déli irányban terjeszkedtek, Anglia és a Frank Birodalom felé). Ebből a korszakból kevés skandináv eredetű írásos emlék maradt fenn, ezek közül a legjelentősebbek a rúnasorok (a 16 jelből álló Futhark). Ezen kívül Angliában a földrajzi nevek árulkodnak északi (elsősorban dán) jelenlétről: -by és -thorpe-ra végződő helységnevek: Derby, Danthorpe. A vikingkorban már megindul az egyes skandináv nyelvek differenciálódása, ami a hangtani fejlődéseken kívül a szókincsben is kimutatható: mindegyik skandináv nyelvben megjelenik az új vallás, a kereszténység terminológiája, de a norvégban és az izlandiban óangol, míg a dánban és a svédben német közvetítéssel.

A utolsó viking portyák után a letelepedett életmód kerül előtérbe, kialakulnak a skandináv nemzetállamok és a kereszténységgel elterjed az írásbeliség (latin ábécé). Az egyre szembetűnőbb nyelvi különbségek ellenére ebben a korban még jól működött az interskandináv kommunikáció, a skandinávok a nyelvüket valószínűleg egységesnek érezték, ennek megnevezése a „dönsk tunga” (dán nyelv) volt, valószínűleg azért, mert a hozzájuk legközelebb élő népek (angolok vagy szászok) közvetlenül csak a dán törzsekkel kerültek kapcsolatba. A vikingkor után a skandináv nyelvterület csökkenni kezdett, a korábban meghódított területeken a skandináv eredetű lakosság vagy kihalt, vagy pedig nyelvileg beolvadt a meghódított lakosság nyelvébe.

A vikingkorban lezajlott nyelvi változások következtében alakult ki a keleti és nyugati nyelvjáróterület, az 1100-as években viszont a dán különült el a svédétől és norvégtól olyan mértékben, hogy a későbbi nyelvtörténetírás ebben a korszakban már önálló nyelvként kezelte: korai középdán (1100–1350). Az elkülönülés hátterében minden bizonnyal a szomszédos nyelvekkel való intenzív kontaktus áll. Dániát a földrajzi elhelyezkedése miatt gyakran érték külső, ebben a korban elsősorban alnémet, később felnémet nyelvi hatások. A déli-skandináv nyelvi újítások itt jelentkeztek a legnagyobb mértékben, és innen

terjedtek tovább észak felé, ezeknek kedvezett a soknyelvű környezet, a virágzó alnémet-dán kereskedelmi kapcsolatok és a Hanza-városok jelenléte. A dán nyelvnek ekkor még alig volt íráshagyománya, az oklevelek elsősorban latinul íródtak, ami az alnémet mellett lingua franca-ként működött. Az alnémet hatás a szókincsben és nyelvtani szerkezetben egyaránt megfigyelhető, a kölcsönszavak sokasága leginkább azzal magyarázható, hogy az alnémet ekkoriban szerkezetileg közelebb állt a dánhoz, ezért nem érződött idegennek, valamint a presztízse is magasabb volt, ezért a kereskedelem sikerességéhez és a társadalmi elismeréshez elengedhetetlen volt az ismerete. Ez a hatás a skandináv eredetű szavak alnémettel való felcseréléséhez vezetett, amelynek eredményeképpen a központi skandináv nyelvének szókincse ma kb. 40%-ban alnémet eredetű, könnyen lehet olyan dán nyelvű szöveget alkotni, ahol csak a kötőszavak vezethetők vissza skandináv gyökerekhez.

Miután a dán nyelv mind beszélt (1000 körül), mind írott (1300 körüli kéziratok tanúsága alapján) formája elkülönült a svédétől, szembe kellett néznie a latin, illetve az alnémet hatással. Mindkét nyelv presztízse magas volt, előbbi a kereszténység és az írásbeliség elterjedése miatt, utóbbi a Hanza-városok kereskedelmi szerepének köszönhetően. Ezen kívül az uralkodók, a nemesek és a papság is a latint, vagy az alnémetet használta, az anyanyelvi irodalom aránya csekély volt. A skandináv népek számára idegenül hangzó latin mellett a misszionáriusok gyakran használták saját anyanyelvüket (Dánia esetében az alnémetet), a dán és az alnémet akkori állapotából adódó hasonlóság miatt valószínűleg a két nép kölcsönösen megértette a másikat (Ács és Baksy 2010, 87–92).

Az alnémet hatás a 14–15. században is rendkívül erős volt. Dánia földrajzi helyzete miatt különösen erős kapcsolatot alakított ki az alnémet területekkel, amit a kereskedelmi kapcsolatok és a délről érkező bevándorlás tovább erősített. Ez a kontaktus a szókincsben is megmutatkozik, ugyanis a központi skandináv nyelvek közül a dánban a legnagyobb a német eredetű szavak aránya, amelyek az óészaki kifejezéseket kiszorították. A kölcsönszavak többek között a gazdaság, az új találmányok és a jogrendszer terén fordulnak elő nagy számban.

A dán-almémet nyelvi kapcsolat erősségét bizonyítja, hogy nemcsak tartalomszavak, hanem funkciószavak, nyelvtani elemek (pl. szóképző elemek: prefixumok és szuffixumok) is átkerültek a dánba. Feltételezhető, hogy a két nyelv hasonlósága miatt a németek és a dánok között kialakulhatott szemikommunikáció (mindkét fél kölcsönösen érti a másikat a saját anyanyelvét használva, közvetítőnyelv segítségével nélkül). A nagyobb kereskedővárosok lakossága valószínűleg kétnyelvű volt, és a dán oldalon az üzlet sikeressége és az alnémet magasabb presztízse miatt mindenki igyekezett a nyelvet elsajátítani (idem, 148–152).

Kurt Braumüller az alnémet hatás időszakát „Hanza-korszaknak” (Hansezeit), az ezután következő időszakot, melynek során a felnémet veszi át a vezető szerepet, „reformációs korszaknak” (Reformationszeit) nevezi (Braunmüller 2012, 37–38). Ekkor, a 15. században a dán nemesség és polgárság elég jól értette a németet ahhoz, hogy a kölcsönözött szavak gyorsan beépüljenek a nyelvhasználatba. A felnémet szavak az egyetemek terminológiájában és a katonai szaknyelvben vannak jelen, az utóbbi területen a dán seregben szolgáló német zsoldosok miatt. A templomi szertartások szóhasználata viszont érdekes módon érintetlenül maradt.

A skandináv középkor (1350–1550) végén a papír elterjedésének és a technológiai fejlődésnek köszönhetően fellendült a könyvnyomtatás (Dániában jelentkezett először), az olvasás és az anyanyelvi oktatás (egyházi iskolák mellett megjelennek a polgári iskolák, elsősorban a kereskedővárosokban). A reformáció és a bibliafordítások következtében a nem-sztenderd beszélt nyelvet egyre inkább felváltja az irodalmi sztenderd. A dán nyelv azonban még mindig a köznépre korlátozódott, a városlakók, a nemesi réteg és a királyi udvar is nagyrészt német származású, a dán nyelv helyzete az 1400-as évek közepe táján erősödik meg. A latin egyre inkább háttérbe szorul, az adminisztráció nyelve 1400-ban már a dán. A vallásos jellegű iratok mellett teret hódítanak a történelmi tárgyú írások, a didaktikus-ismeretterjesztő, valamint a szórakoztató irodalom. Az írott nyelvi sztenderd megteremtésében fontos szerepet játszott a bibliafordítás (1532). A dán (írott) nyelv presztízse 1500-ra megnövekedett, egyre gyakrabban

használták a közigazgatásban és egyéb területeken. Luther bibliafordításának és a Németország felől érkező bevándorlóknak (főleg kereskedők és kézművesek) köszönhetően az alnémet helyett egyre inkább a felnémet gyakorol hatást a dánra a 16. századtól. A kölcsönszavak jelen voltak az oktatás (egyetemek) szóhasználatában, a foglalkozásnevek és egyes szaknyelvek (pl. katonai nyelv) területén, a hitvilág szavai viszont érdekes módon nem változtak a reformáció során. A felnémet az irodalmi nyelvre is hatott, Dánia nemessége és polgársága nagy arányban tudott németül.

A 17. század kultúrnyelve a német mellett a latin volt, ennek hátterében a humanizmus ideológiája állt. A beszélt dán nyelv presztízse ezzel szemben továbbra is alacsony volt, és (Svédországgal ellentétben) csökkent az anyanyelv iránti érdeklődés, ami valószínűleg a korábbi katonai vereségek és a politikai hatalom elvesztése (polgárháború, a kalmari unió felbomlása, Svédország elleni háborúk) által okozott nemzetiöntudat-válság miatt következett be. Ugyanakkor a 17. század végén ismét megnövekedett a dán nyelv iránti tudományos érdeklődés, ám az ezzel kapcsolatos iratok jellemzően latinul készültek. A latinnal párhuzamosan a francia kölcsönszavak is megszorodtak a dánban (főleg az írott nyelvben), ezzel szemben az első purista mozgalmak követői megpróbálták az idegen hatást új szavak alkotásával ellensúlyozni. Erre a „dánosításra” azért is volt szükség, mert a lakosság egyre nagyobb része tudott írni-olvasni, megnőtt az igény a művelődésre, ezzel együtt fontossá vált a tudományos és irodalmi szövegek közérthetővé tétele. A puristák eleinte német mintákat követtek a szóalkotásban, és ellenezték az elavult, óészaki eredetű szavak „újjáélesztését” (Ács és Baksy 2010, 144–149). A kor egyik jeles kutatója, Rasmus Bartholin (1625–1698) tanulmányaiban szorgalmazza a dán használatát a kultúra és a tudomány területein és a szaknyelvek anyanyelvi terminológiájának megalkotását. Követelése Ludvig Holberg norvég származású irodalmár idejében teljesültek. Holberget a dán írott nyelv megújítójának tartják, aki a nyelvet egyenrangúsította, a latinnal, franciával és némettel egy szintre emelte, és alkalmassá tette arra, hogy irodalmi nyelvként működjön. Több nyelvi újítása is a norvég származására

enged következtetni, szóhasználat és nyelvtan szempontjából is, ezen kívül Holberg nem volt purista, ezért maga is gyakran használt francia eredetű kölcsönszavakat, ami miatt később kritika érte.

A nyelvi purizmus először a 18. században jelentkezett Dániában. Ezt a korszakot a nyelvi öntudatosság jellemezte, a nyelvművelők igyekeztek a szókincs német, francia és latin eredetű elemeit dánra cserélni, elsősorban fordítással, szóképzéssel, és a hosszú, nehézkes latin és német mondattani alakzatokat egyszerűbb szerkezetekkel való felcserélésével (itt viszont nem anyanyelvi, hanem francia mondatsémák alapján dolgoztak azok egyszerűsége miatt). A kor purista gondolkodói (pl. Frederik Christian Eilchow és Jens Sneedorff) elvetik az archaikus elemek felélesztését, ehelyett a szóalkotásban a német kifejezések lefordítására támaszkodtak, ekkor még a németet nem érezték idegennek. A 19. században ez a tendencia megfordult, ugyanis az ősi skandináv szókincs felelevenítése került előtérbe a germanizmusokkal szemben. A 19. század másik nagy feladata a dán szakterminológia megteremtése volt. Ennek háttérében a tudományágak (botanika, fizika, kémia, nyelvészet, stb) különválása állt. A szakszókincs megalkotásában Rasmus Rask nyelvész és Hans Christian Ørsted fizikus játszott fontos szerepet.

A németellenes „harc” a 20. század közepén csúcsondott ki (1948-as reformok), ekkorra nagy mennyiségű német eredetű kifejezést, szerkezetet távolítottak el a dánból, és a német mintájú írásmódot (főnevek nagy kezdőbetűje) is eltörölték. Ebben az időszakban a germanizmusok kerülése mellett az ősi skandináv szókincsfelélesztése volt a cél. A második világháború után az angol (elsősorban az amerikai angol) gyakorolt jelentős hatást a dánra, ezt a hatást méreteiben sokan a középkori alnémet korszakhoz hasonlítják. Az anglicizmusok beáramlása nemcsak az egyes szaknyelveket, hanem a köznyelvet, a vizuális és nyomtatott médiumok nyelvhasználatát is érinti. A fent említett tendencia három modernkori jelenséggel áll kapcsolatban: a nemzetközi együttműködéssel, a (nyelv)oktatás, valamint a tömegkommunikáció fejlődésével.

4.1.2. Történelmi fordulópontok a dán nyelvpolitikában

Dánia nyelvföldrajzi helyzete a 17. századtól egyre csökkent. A Svédország ellen vívott háborút lezáró roskildei béke (1658) értelmében Dánia elvesztette Skåne tartományt, ahol eleinte jelentős számú dán nyelvi kisebbség élt. Őket később a svédek megpróbálták nyelvileg beolvasztani, ennek következtében jött létre az ún. skånei dialektus, amely átmenet a svéd és a dán között.

A napóleoni háborúkat lezáró béke (1814) következtében Norvégia közigazgatásilag és nyelvileg is függetlenné vált Dániától. Ötven évvel később, 1864-ben, a német egység kibontakozása idején Bismarck igényt tartott Schleswig tartományra. Dánia háborúba bocsátkozott a poroszokkal, amiből vesztesen került ki. Ennek következtében Schleswigt Németországhoz csatolták, itt ma is 20 000 fős dán kisebbség él.

4.2. A dán nyelvstratégia és nyelvi tervezés kérdései 1955-től napjainkig¹⁰

Dániában a nyelvművelésre való igény a 17. században jelentkezett, ekkor a nyelvi patriotizmus és purizmus volt az uralkodó szemlélet. A nyelvművelők (pl. Rasmus Bartholin, a Koppenhágai Egyetem rektora) célja az volt, hogy a dán nyelv használatát kiterjesszék a vallásos, illetve a tudományos szövegekre. Ebben az időszakban a görög és latin jövevényszavak helyett német kölcsönszavak használatát javasolták. A 19. században a kölcsönszavak eltörlése mellett a pro-skandinavizmus eszméje került előtérbe (az idegen szavak északi eredetűvel való helyettesítése, a svéd, norvég és dán nyelv egymáshoz közelítése). Ez nemcsak a szókinszre, hanem a helyesírásra is vonatkozott. A németellenes és pro-skandinavista mozgalmak a 20. században is folytatódtak, az 1950-es évek után a nyelvművelőknek leginkább az erősödő angol hatással és a dán nyelv amerikanizációjával kell szembenéznie. 1955-ben jött létre a Dán Nyelvi Bizottság (Dansk Sprognæv), melynek feladata többek között az új szavak

¹⁰ A fejezetet a következő szakirodalmi munkák feldolgozásával állítottam össze: Szamos 2008, 63–66.

gyűjtése és kodifikációja, a nyelvhasználattal kapcsolatos tanácsadás, valamint helyesírási szótárak összeállítása.

Dániában szintén felmerült a kérdés, hogy van-e szükség egyáltalán nyelvstratégiára, és ha igen, mik azok a feladatok és problémakörök, amelyekkel foglalkozni kellene. Henrik Jørgensen *Sprogpolitik til Vandfanget* (Jørgensen 2003) c. értekezésében arra hívja fel a figyelmet, hogy a dán nyelvművelés több okból kifolyólag is rossz irányba halad. Egyrészt a korpusztervezés terén a kölcsönszavak elleni küzdelem helyett inkább a helyesírási problémákat kellene tisztázni (erre később még kitérek). Másrészt a státusztervezés legalább annyira égető kérdéseket vet fel, mint az anglicizmusok elterjedése a beszélt nyelvben. Ebbe a témakörbe tartozik például a dán fennhatóság alatt álló tengementúli területek nyelvi állapota, legfőképp a grönlandi helyzet. A grönlandi és a dán kormány között fennálló megállapodás alapján Dánia a grönlandi nyelvet hivatalos nyelvként ismerte el, viszont az anyanyelvoktatást a grönlandi iskolákban nem sikerült megfelelő módon biztosítani, ugyanis a tanárok nagy része dán anyanyelvű volt, nem megfelelő grönlandi nyelvtudással. A grönlandi diákok ennek következtében sem a grönlandit, sem pedig a dánit nem tudták anyanyelvi szinten elsajátítani. Ez a folyamat az 1960-as években kezdődött, de még ma is érezteti hatását. Emellett fontos feladat lenne megfelelő dán nyelvoktatást biztosítani a bevándorlóknak, menekülteknek, illetve a Dániában letelepült külföldiek gyermekeinek is. Ennek hiányában „nyelvileg, ezáltal kulturálisan és társadalmilag is elszigeteltté”¹¹ válhatnak a fent említett csoportok, ami további feszültségekhez vezet.

Következtetésképpen megállapíthatjuk, hogy a dán nyelvstratégiára igenis szükség van, a hiba valószínűleg a célkitűzések és a feladatok elosztásában keresendő, ugyanis túl nagy figyelem irányul a kölcsönszavak és az ún. „nyelvi értékvesztés” elleni küzdelemre, és túl kevés az angol szavak és kifejezések beáramlásához képest talán kevésbé feltűnő, mégis sokkal égetőbb problémákra.

¹¹ „Det er nemlig ikke billigt at skulle tæske et sprogligt, kulturelt og arbejds-mæssigt isoleret befolkningslag på plads.” Jørgensen 2003, 1. Ford. K.Á.

4.3. Korpusztervezési problémák

4.3.1. Az angol hatás elleni küzdelem Dániában

Az angol nyelv hatása (kölcönszavak, szófordulatok átvétele) fontos kérdés a dán nyelvművelés terén. Az alábbi példák alapján láthatjuk, hogy inkább a kevésbé konzervatív, elfogadó, az idegen szavak ellen harcolni nem kívánó tábor van többségben:

„Azok a folyamatok, amelyek a nyelv változását idézik elő, már ősidők óta jelen vannak.” (Ole Lauridsen, az Aarhus School of Business and Social Sciences tanára)¹²

„A dán nyelvet egyáltalán nem fenyegeti a kihalás veszélye. Éppen ellenkezőleg, a dán a világ legerősebb nyelvei közé tartozik.” (Adam Hyllested, nyelvész, Koppenhágai Egyetem)¹³

„Fölösleges attól rettegnünk, hogy a dánok egyik napról a másikra „Goddag” helyett „Hello”-val fognak köszönni egymásnak. Mert arról szó sincs, hogy a dán nyelv veszélyben volna.” (Silke Bock újságíró, a *Zetland* folyóirat szerkesztője szerkesztője)¹⁴

Emellett viszont a közvéleményben erősen él az idegen szavakkal szembeni bizalmatlanság, sokan az angolból átvett kifejezésekben a nyelv értékvesztését látják. Lise Bostrup cikkében (ibid.) ezzel szemben azzal érvel, hogy a nyelv életében természetes jelenség a kölcönszavak átvétele, a történelem során minden korszakban volt olyan nyelv, amely státuszánál fogva más nyelvekre hatást gyakorolt (a dán esetében ilyen volt a középfelnémet, a latin és a francia).

¹² „De mekanismer, der får sproget til at ændre sig, har været de samme, siden vi sprang ned fra træerne” Bostrup 2017, 8. Ford. K.Á.

¹³ „Det danske sprog er ikke ved at uddø. Langtfra faktisk. Dansk er tværtimod et af verdens stærkeste sprog” Ibid. Ford. K.Á.

¹⁴ Idézetek forrása: Bostrup 2017, 6–9.

Az angol hatás a nyelv több szintjén is érezhető (helyesírás, kiejtés, szóhasználat), legjobban mégis a szókincs terén figyelhető meg. Ennek többek között az az oka, hogy a dán nyelv fonológiailag közelebb áll az angolhoz, mint a svéd vagy a norvég, valamint az utóbbi nyelvekkel ellentétben a dánban nincs komoly hagyománya az idegen szavak lefordításának, vagy pedig saját kifejezéssel való helyettesítésének. Így például a norvégban a *brainstorming*, *selfie* és *chat* szavak helyett megalkották az *idémyldring*, *selvknipps*, *nettprat* kifejezéseket, a dán viszont ezeket változatlan alakban vette át. Ezt a jelenséget alátámasztja, hogy a Dán Nyelvi Bizottság által vezetett „Nyordsliste” (új szavak listája) 2016-ban a 30 szóból 21 olyat tartalmazott, amelyeket közvetlenül az angoltól vettek át (pl. *brexit*, *cuddling*, *trumpisme*, *postfaktuel*). Ez az elsöre ijesztő adat mégsem ad okot aggodalomra, mert a lista nem teljeskörű, és a rajta szereplő szavakat többé-kevésbé önkényesen, nem pedig rendszeres tudományos megfigyelés alapján választják. Ezen kívül a felsorolt szavak nagy része, pl. „trumpisme” és „brexit” internacionalizmusok, tehát az esetleges helyesírási átalakításokon kívül nehezen lehetne a dán nyelvbe átültetni őket.

A központi skandináv nyelvekben a névelővel nyelvtani nemet (közös, illetve semleges nem), számot, valamint határozottságot/határozatlanságot fejezhetünk ki. Határozatlanság esetén a névelő a szó előtt áll (en kvinde – egy nő, et hus – egy ház), határozottság esetén végartikulusként a szó végéhez tapad (kvinden – a nő, huset – a ház). Többes számban ugyanez a helyzet: kvinder – nők, kvinderne – a nők; huse – házak, husene – a házak. Az angol főnevek, igék és melléknevek többnyire ennek megfelelően illeszkednek a dán ragozási mintába:

en emoji	emojien	emojis/emojier	emojierne/emojiene
et like	liket	likes	likene
en manager	manageren	managere	managerne

Mint látjuk, a főnév vagy felveszi a dán főnévragozás szuffixumait (-e, -ene/-er, -erne), vagy pedig megtartja az angol többes számú alakot: *et like* → *likes*. Több esetben viszont problémát okoz a különféle alakok használata: *et screenshot* → *screenshottet/screenshots/screenshottene/screenshotsene*.

Az igékkel hasonló a helyzet:

Infinitív alak	Jelen idő (Nutid)	Egyszerű múlt (Datid)	Befejezett jelen (Fornutid)
at chatte	chatter	chattede	har chattet
at hitchhike	hitchhiker	hitchhikede	har hitchhiket
at google	googler	googlede	har googlet

A dán melléknévragozás rendszere a következő: a mellékneveket jelzői szerepben a jelzett szóval kell nemben és számban egyeztetni, ennek megfelelően közös nemben nullmorfémát (*god*), semlegesben -t végződést (*godt*), többes számban pedig -e végződést kap (*gode*). Az angol eredetű melléknevek használata nem egységes, néhány esetben a dán ragozási minta alapján ragozzuk őket: *cool-coolt-coole*, bár a legtöbb esetben változatlanul hagyják az alakot (*cool*). Ez szintén nem tekinthető új jelenségnek, a korábban átvett, latin vagy francia eredetű, mára már hétköznapivá vált melléknevek ragozása sem egységes: *konservativ-konservativt-konservative*, *de: jaloux-jaloux-jaloux*.

4.3.2. A dán helyesírás

1995 óta a dán nyelvújításban a deskriptivizmus az irányadó, a Dán Nyelvi Bizottság célja pedig a „laikusok támogatása” és a „nyelvhasználatának egyszerűbbé tétele”, ami elsősorban a helyesírással kapcsolatos. Az e téren uralkodó szemlélet szerint több olyan lehetőséget kell biztosítani, amely helyes és elfogadható, ez viszont további problémákat idéz

elő, többek között értelemzavaró lehet, pl az „inden for huset” kifejezés esetében. Az ilyen jellegű prepozíciós szerkezetekben a külön írt előjárószó (inden for) helyhatározói szerepet kap, jelentése: valamin kívül. Ebben az esetben szükséges megadni, hogy a prepozíció mire vonatkozik, viszont ha egybe írjuk (indenfor), nem kell bővítményt megadni, ilyenkor a jelentése: odabent, bent. Azonban a legújabb helyesírási reform szerint az előbbit külön és egybe is lehet írni, ezért az könnyen összetéveszthető az utóbbival.

Az egymás mellett létező alakok miatt (pl. studie/studium, gymnasie/gymnasium, bolche/bolsje) a hivatalos intézményeknek saját helyesírási szabályzatra van szükségük, amely leírja, hogy a fent említett alakok közül melyiket kell használni a következetesség kedvéért. A latin eredetű kifejezéseknek pl. elfogadott az eredeti szóalakot követő helyesírása (gymnasium, studium), de az -um végződés eltávolítása után keletkező verzió is (gymnasie, studie). Hasonló a helyzet a német kölcsönszavak hagyományos (bolche, rutchebane), valamint „dánosított” (bolsje, rutsjebane) is. Megjegyzendő, hogy a norvég helyesírás az idegen szavakat mindenképpen a saját rendszeréhez illeszti (dán station, motion – norvég stasjon, mosjon).

4.4. Státusztervezési problémák

A dán nyelvjárások három főbb csoportra oszthatók: a jütlandi (jysk), a szigeti dán (øsmål), illetve a bornholmi (bornholmsk) nyelvjárásra, ez utóbbi a határon túl, a Svédországhoz tartozó Skåne, Halland és Blekinge tartományok területén (Nielsen 2015)¹⁵. A dialektusok presztízse, megítélése váltakozott Dánia története során, a 19. század végén, 20. század elején jelentkező irodalmi irányzatok (det folkelige gennembrud, „a népi áttörés”) például a tájnyelv megőrzését, mindennapi használatát szorgalmazták, és ezt részesítették előnyben a városi polgárság nyelvhasználatával szemben. Azonban a 21. században egyre inkább a dán nyelv központosítása került előtérbe, melynek következtében sokan attól tartanak, hogy a koppenhágai nyelvjáráson alapuló

¹⁵ Utolsó megtekintés: 2018. 04. 04.

standard változat (rigsmål) teljes mértékben kiszorítja az összes többi nyelvjárást.

A korábban említett dialektusok közül egyedül a jüt, ezen belül a dél-jütlandi beszélői rendelkeznek a legkomolyabb nyelvi öntudattal, és ők azok, akik leginkább szívügyüknek tekintik a dialektus ápolását, használatát a közéletben. Ennek ellenére a dán sajtóban (Henriksen 2007)¹⁶ fontos téma a dialektusok kihalása, a dán nyelv homogenizálódása. A fenti cikk írója szerint ugyanis az egykori nyelvjárások „kihaltak vagy kihalófélben vannak”. Ebből következik, hogy a nyelvi diverzitás megőrzésének érdekében fontos feladat lenne a dialektusok kutatása, dokumentálása és az otthoni, családi környezetben kívül az élet egyéb területein való alkalmazásának elősegítése.

5. Konklúzió

Dánia és Magyarország történelme során több hasonló tendenciát fedezhetünk fel. Mindkét országban viszonylag későn jelentkezett a kereszténység, és ezzel együtt a latin betűs írásbeliség. A hatalmi viszonyok alakulása miatt mind a magyar, mind a dán alárendelt pozícióban volt a „nagyobb” nyelvekhez (pl. német, dán, francia) képest, ami nagymértékű kölcsönzést vont maga után.

A 15-16. századtól állandósuló katonai vereségek a nyelvterület csökkenéséhez, ennek következtében a nyelvi kisebbség kérdésének kialakulásához vezettek. Mint láthatjuk, a korpusz- illetve státusztervezési problémák hasonló háttérrel rendelkeznek. Felmerül tehát a kérdés, hogy a rájuk vonatkozó megoldási kísérletek is hasonlítanak-e.

Korpusztervezési szempontból hasonlóan tekinthetjük a helyesírás kérdését. Mindkét ország nyelvpolitikájában felfedezhetjük a hagyományos írásmóddhoz való ragaszkodást, ami nehézségeket okoz mind az anyanyelvi beszélőknek, mind a nyelvtanulóknak. Ebbe a kérdéskörbe

¹⁶ Utolsó megtekintés: 2018. 04. 04.

tartozik magyar vontakozásban a <ly> és <j> oppozíciója, dán vonatkozásban pedig a sokkal régebbi nyelvállapotot tükröző, archaikus írásmód. A hagyományok iránti tisztelet miatt egyik országban sem mernek radikális változtatásokhoz folyamodni, a legújabb helyesírási reformok inkább csak kisebb kiegészítésekre vonatkoznak, mint pl. a tulajdonnevek vagy éppen a kölcsönszavak helyesírására.

A másik közös pont az anglicizmusok kezelése. Mint láthattuk, egyik országban sem erős a nyelvi purizmus, az angol eredetű szavakat nem helyettesítik „hazai” kifejezések alkotásával, csupán többé-kevésbé integrálják őket a magyar, illetve a dán fonológiai, morfológiai, illetve helyesírási rendszerbe. Erre a jelenségre elsősorban a nyelvtörténet adhat magyarázatot, ugyanis mindkét nyelv szinte mindig alárendelt szerepet töltött be más, nagyobb presztízzsel és hatalommal rendelkező nyelvekkel (német, francia, latin, angol) szemben. Ezáltal a mai szókincs nagy része idegen eredetű szavakból áll, a kölcsönszavak felvétele megszokottá vált a történelem során.

Státusztervezés szempontjából a következő hasonlóságokat figyelhetjük meg: a 19-20. században Magyarországon és Dániában is standardizáló, a nyelvi egység elérésére törekedő tendenciák kerültek előtérbe, melynek következtében egyre inkább visszaszorulnak a dialektusok. A nyelvjárási szavak, kifejezések használata, valamint a köznyelvtől eltérő kiejtés stigmatizálást von maga után, a közoktatásban, hivatali életben és egyéb területeken a könnyebb érvényesülés érdekében fontos a köznyelvi standardhoz alkalmazkodni.

Az elmúlt két évszázadban elszenvedett területi veszteségek következtében a magyar és a dán nyelvterület is homogénné vált, jelentősen csökkent belföldön a kisebbségi nyelvek aránya. Az elcsatolt területeken ezzel szemben kialakult a magyar és dán mint kisebbségi nyelv, amelynek fenntartása, ápolása és egyenjogúságának biztosítása további problémákat von maga után.

A mai nyelvpolitika is hasonló tendenciákat mutat: összességében megállapíthatjuk, hogy mindkét ország nyelvpolitikájában nagyobb szerep jut a korpusztervezési problémáknak (pl. anglicizmusok kezelése, helyesírás szabályozása). Ennek háttérében valószínűleg az áll, hogy

az ilyen jellegű problémák „feltűnőbbek”, jobban jelen vannak a köztudatban, az oktatásban, a médiában és általában a közéletben.

Ezzel szemben a státusztervezési kérdések Dániában és Magyarországon is jóval komolyabb gondokat vetnek fel, és ennek megfelelő döntéseket követelnek. Ide tartozik mindkét esetben a dialektusok eltűnése, a nyelvi kisebbségek státusza, valamint Dánia vonatkozásában a dán fennhatóság alatt álló tengerentúli területeken felmerülő problémák, pl. Grönlandon a helybéliel nyelve és a dán között fennálló viszony.

Végül meg kell említenünk a nyelvstratégiai intézetek módszerei közötti átfedéseket. Sem a Dán Nyelvi Bizottság, sem a Magyar Nyelvstratégiai Intézet nem fogalmazott meg konkrét programot, az előbbi deskriptív alapon nem lép fel az anglicizmusokkal szemben, az utóbbi a helyesírási, illetve tisztán behatárolható státusztervezési kérdések helyett a „nyelvi értékvesztés” elleni harcot, illetve a dialektusok „ápolását” tűzte ki célul, amelyek egyrészt nehezen megvalósíthatók, másrészt pontosabb megfogalmazást igényelnek. Más országok (Németország, Olaszország) nyelvpolitikai helyzetéhez viszonyítva felmerül a kérdés, hogy van-e egyáltalán szükség akár Dániában, akár Magyarországon nyelvstratégiai intézetre.

Ehhez kapcsolódik a nem-nyelvészek hozzáállása a nyelvtervezési problémákhoz. Kellő nyelvi tudatosság, anyanyelvi oktatás és a nyelvvel kapcsolatos reflexió hiányában mindkét országban megjelenik a lingvicizmus, továbbá a „nagy” nyelvekhez képest kevés anyanyelvi beszélő miatt a „nyelvféltés” is, vagyis a magyar, illetve a dán nyelv eltűnésétől, háttérbe szorulásától való rettegés, elsősorban az anglicizmusok beáramlása miatt. Ha visszatekintünk a két ország múltjába, megállapíthatjuk, hogy a 21. századi angol nyelvi hatás csekélynek mondható a korábbi latin, vagy éppen német dominanciához viszonyítva, és hogy nem kell tartanunk egyik nyelv esetében sem a kihalástól. Mindezt figyelembe véve arra a következtetésre juthatunk, hogy akár Dániában, akár Magyarországon megkérdőjelezhető a nyelvstratégiai intézetek szükségessége, viszont az is nyilvánvaló, hogy a „felszíni”, könnyen észlelhető korpusztervezési problémákon túl sokkal égetőbb kérdések vetődnek fel, amelyeket érdemes nyelvpolitikai szempontból vizsgálni, illetve megoldást keresni rájuk.

Hivatkozások

- cs Péter s Baksy Péter. *A központi skandináv nyelvek történetének vzslata a kezdetektől a reformciig*. Budapest: ELTE BTK Germanisztika Intézet, 2010.
- cs Péter s Baksy Péter. *A központi skandináv nyelvek történetének vzslata a reformációtól a 20. századig*. Budapest: ELTE BTK Germanisztika Intézet, 2013.
- „Ahol van értelme a nyelvpolitiknak”. In: *Nyelv s Tudomány* (2014.04.03.). URL: <https://www.nyest.hu/hirek/ahol-van-ertelme-a-nyelvstrategianak>. Utolsó megtekintés: 2018.04.04.
- A magyar helyesírás szabályai*. 12. kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2015.
- Balázs Géza: *Magyar nyelvstratégia*. Budapest: MTA, 2002.
- Barna Imre: „Pont fordítva”. In: *Magyar Narancs* (2017.12.07.). URL: <http://magyarnarancs.hu/egotripp/barna-imre-pont-forditva-108067>. Utolsó megtekintés: 2018.04.03.
- Bostrup, Lise: „Er dit modersml okay?”. In: *Er dit modersml okay? Sprogpolitik i Danmark-og ude i verden*. Szerk: Lise Bostrup. Kopenhága: Forlaget Bostrup, 2017, 6–9.
- Braunmller, Kurt: *Niederdeutsch und Hochdeutsch im Kontakt mit den skandinavischen Sprachen. Eine Übersicht*. Szerk: Horst Haider Munske. Berlin: De Gruyter, 2012, 1–30.
- Fejes László: „Az ly fogságában”. In: *Nyelv s Tudomány* (2016. 02. 24.) URL: <https://www.nyest.hu/hirek/az-ly-fogsagaban>. Utolsó megtekintés: 2018.04.04.
- Fejes László: „Mi hiányzik a magyar nyelvstratgibl?”. In: *Nyelv s Tudomány* (2014.03.12.). URL: : <https://www.nyest.hu/hirek/mi-hiany-zik-a-magyar-nyelvstrategiabol>. Utolsó megtekintés: 2018.04.04.
- Hamvay Péter: „Nevében is kamu”. In: *Magyar Narancs* (2014.03.13.). URL: <http://magyarnarancs.hu/tudomany/nevenben-is-kamu-89157/?order-dir=novekvo>. Utolsó megtekintés: 2018.04.04.
- Henriksen, Lars: „Danske dialekter er så godt som døde”. In: *Kristeligt Dagblad* (2007.11.21.) URL: <https://www.kristeligt-dagblad.dk/danmark/danske-dialekter-er-s%C3%A5-godt-som-d%C3%B8de>. Utolsó megtekintés: 2018.04.04.
- Jørgensen, Henrik: „Sprogpolitik” In: *Vandfanget*. Szerk: Kjer, Cecilie, Schelling, Sren et al. Aarhus: Institut for æstetik og Kommunikation, 2003, 1–3.

- Kontra Miklós: „Mi a lingvicizmus és mit lehet ellene tenni?” In: *Közérzeti barangoló. (Műhely- és előadás-tanulmányok)*. Szerk: Gábrity Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa. Szabadka: MTT, 2005. 175–202.
- Korompay Klára: „Helyesírás-történet”. In: *Magyar Nyelvtörténet*. Szerk: Kiss, Jenő és Pusztai, Ferenc. Budapest: Osiris, 2005, 579–593; 679–708.
- Laczkó Krisztina és Mártonfi Attila: „A különírás és az egybeírás. Vitaanyag”. In: Laczkó Krisztina és Mártonfi Attila: *Helyesírás*. Budapest: Osiris Kiadó, 2004
- Nádasdy Ádám: „Mi az angol?”. In: *Magyar Narancs* (2002.11.14.) URL: http://seas3.elte.hu/delg/publications/modern_talking/34.html. Utolsó megtekintés: 2018.04.04.
- Nádor Orsolya: *Nyelvpolitika*. Budapest: BIP, 2002.
- Nielsen, Silas Bay: „Danske dialekter forsvinder hurtigere end nogensinde”. In: *Danmarks Radio* (2015. 12. 24.). URL: <https://www.dr.dk/nyheder/kultur/danske-dialekter-forsvinder-hurtigere-end-nogensinde>. Utolsó megtekintés: 2018.04.04.
- „Nyelvművelő kézikönyv”. 1985/II. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985.
- Rada Roberta: „Damit wir keine englische (Sprach)Kolonie werden. – Anglizismen in der ungarischen Gegenwartssprache” In: *Wort – Begriff – Diskurs. Deutscher Wortschatz und europäische Semantik*. Szerk: Kämper, Heidrun és Kilian, Jörg. Bremen: Hempen Verlag, 259–272.
- Szabó Tamás Péter: „Nyelvjárás. Érték vagy kolonc?”. In: *Nyelv és Tudomány* (2011.09.11.) URL: <https://www.nyest.hu/hirek/nyelvjaras-ertek-vagy-kolonc>. Utolsó megtekintés: 2018. 04. 04.
- Szamos Réka: „A dániai nyelvművelés”. In: *Európai Nyelvművelés: Az európai nyelvi kultúra múltja, jelene és jövője*. Szerk: Balázs Géza és Dede Éva. Budapest: Inter Kht, 2008, 63–66.
- Zsilinszky Éva: „Szókészlettörténet” In: *Magyar Nyelvtörténet*. Szerk: Kiss Jenő és Pusztai Ferenc. Budapest: Osiris, 2005, 200–203; 733–734.

MERTL Tímea

A számi helyzet változása Norvégiában

A számik földrajzi és történelmi háttere

A számik, avagy régebben a pejoratív *lapp* szóval illetett népcsoport Észak-Európa egyetlen őslakos kisebbsége. A magukat száminak vallók létszáma nagyjából hetven-százezerre tehető, és ez is eloszlik kilenc, egymástól igen eltérő dialektusra, beszélőik pedig megtalálhatók Norvégiában, Svédországban, Finnországban, és Oroszországban a Kola-félszigeten.¹ Számukról nehéz pontos adatot mondani, ami magyarázható a különböző országokban működő eltérő népszámlálási szisztémával, de azzal is, hogy nem lehet pontosan behatárolni, hogy milyen feltételek mellett mondhatja magát valaki száminak.

Habár napjainkban egyre több ember vállalja fel számi mivoltát, egészen az elmúlt évtizedekig titkolniuk kellett származásukat, ha nem akarták, hogy hátrányosan megkülönböztessék őket. Saját hazával nem rendelkező kisebbségként helyzetük mindig is az adott országtól függött, ezért jogaik ma is eltérőek lehetnek a különböző országokban. Tanulmányomban a Norvégiában élő számi lakosokra fogok koncentrálni, ezen belül is arra, hogy hogyan változott

¹ Cultural Survivor Quarterly Magazine. „Sámi facts”. 2008.

a helyzetük és a megítélésük az idők folyamán, különösen az elmúlt kétszáz évben.

A kereszténység fokozatos terjedése miatt a számi népet már a 16. században is érték különböző atrocitások Észak-Európában. Az animizmus és sámánizmus fontos része volt a számi kultúrának, vallási közvetítőiket, a sámánokat és a noaidiket (boszorkányokat) az 1600-as években üldözték, szent sámándobjaikat elkobozták és megsemmisítették (Larsson 2017). A vallási különbségek mellett a nyelvi távolság is nehezítette a számi és a skandináv népek együttélését, ami különösen a 19. századi nacionalizmus és szociáldarwinizmus terjedésével lett szembeeszkő.

Norvégia 1814-ben szabadult fel a négyszáz éves dán uralom alól és került svéd fennhatóság alá, ahol egy perszonalunió önálló tagjaként végre megkezdhette fejlődését. Mint más, addig elnyomott európai államok, Norvégia is csak a 19. században lett nagyjából önálló, ekkor erősödhetett meg nyelviileg, és ekkor bontakozott ki nemzeti identitása. A norvég nyelv egészen addig szinte nem is létezett írott formában. Az országban a hivatalos nyelv a dán volt, bár Norvégia lakosságának zöme egyszerű földművelőként élt, és a saját norvég dialektusát beszélt, ami még a dán uralom előtti korszakból maradt meg.

Az önállósodás egyik szükséges feltétele volt, hogy Norvégia elszakadjon a dán nyelvtől, és megerősítse a szinte csak vidéken megmaradt norvég nyelvet. Az országban erős belső konfliktusok dúltak a nyelvi kérdés miatt, a felerősödő nacionalizmus hatására pedig kisebbségellenes hangulat alakult ki, ami súlyosan érintette az ott élő nyelvi kisebbségeket, így például a számikat is.

Az asszimilációs politika

A számi ellen folytatott, asszimilációs politikát tárgyaló szakaszban főleg a következő két forrásra támaszkodtam: Sivertsen 2010 és Szilvási 2013.

A számik ellen irányuló norvégosító politika 1848-ban az intézményes norvégosítással kezdődött, majd 1851-ben a Lapp Alap (Szilvási Zsuzsanna fordítása, eredeti: Finnefondet) létrehozásával folytatódott, amit a norvég állam főként az iskolák fejlesztésére hozott létre, azzal a céllal, hogy a számikat így sikeresebben tudja norvégosítani.

Bár a számi nyelvet sosem oktatták a diákoknak, eleinte a kéttan nyelvű módszert alkalmazták, tehát a norvégot úgy sajátíthatták el, hogy közben a tanár a számit segédnyelvként használta fel a könnyebb érthetőség érdekében. 1880-ban fogadták el azt a törvényt, amely kimondta, hogy az iskolában a diákok csakis norvégul tanulhatnak. A tanítók fizetésemelést is kaphattak, ha főként számik által lakott területekre költöztek. A számi gyerekeknek eleinte igen nehezen ment a csak norvégul beszélő tanár megértése, amit az oktatók sokszor nem a nyelvi nehézségekkel magyaráztak, hanem a számik nehéz értelmi képességeivel.

A norvég iskolákban tanuló számi diákoknak már nem állt érdekükben az anyanyelvük megtartása. Az iskola megkövetelte, hogy a diákok bent lakjanak, ahol egy idő után már egymással is norvégul beszéltek. Ez azzal magyarázható, hogy a szabályzat megtiltotta a számi nyelv tanórán kívüli használatát, ami végül ahhoz vezetett, hogy a diákok negatív érzelmeket kezdtek társítani az anyanyelvükhöz. Otthon is a norvég nyelvhasználatot érezték természetesnek, így a szülők is erre váltottak, amikor velük beszélgettek.

Az asszimilációs politika az 1930-as évekig volt intenzív, az alapfokú oktatáson kívül korlátozták a számi lakosok földhöz vagy hivatali munkához jutását is, a fiatalokat pedig népfőiskolákban próbálták átnevelni. A teljes asszimilációs politika 1966-ban ért véget, amikor az ENSZ elismerte a kisebbségek nyelvi jogát a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egységokmányának 27. cikkében:

Azokban az államokban, ahol etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségek léteznek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival közösségben saját kultúrájukat élvezzék, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják. (idézi: Andrassy 2016, 15).

A törvénycikk tehát kimondja, a számi anyanyelvű kisebbségre irányuló asszimilációs törekvéseket meg kell szüntetni, és támogatni kell őket anyanyelvük használatában és kultúrájuk ápolásában.

A számik elismerése a politikában és a nyelvük támogatása

Habár a fentebb említett kisebbségvédelmi cikk már segítette a számi nyelv és kultúra fejlődését, a számi lakosok elismerése a politikában csak később, az 1970-es évektől kezdődött meg, az Alta folyó vízerőművének megépítése miatt támadt konfliktusok után. A vízerőmű építési tervei közt szerepelt a számiajkú Máze településről a lakosság kitelepítése, illetve olyan területek beépítése, amiket a számik már évszázadok óta legeltetésre használtak és használnak mind a mai napig. Bár a vízerőművet 1987-ben üzembe helyezték, ezt egy majd húsz évig tartó ellenállás és polgári engedetlenségi mozgalom előzte meg, az ország történetében a legnagyobb. Ebben nem csak a rénszarvasok legelőterületeit védő számik, de a környezetvédők is érdekeltek voltak. Habár az építkezést nem tudták megakadályozni, 1973-ban elérték, hogy a község kitelepítését kihúzzák a tervekből.² Ez a közös ügy ébresztette rá a számikat, hogy össze kell fogniuk, ha meg akarják menteni kultúrájukat és a nyelvüket. A norvég kormány az ekkor felmerülő problémák miatt alapította meg a Számi Jogok Bizottságát (Szilvási Zsuzsanna fordítása, eredeti: Samerettsutvalg), melynek két fő javaslata az alkotmánymódosítás és a Számi Parlament (Szilvási Zsuzsanna fordítása, eredeti: Sametinget) létrehozása volt (Szilvási 2013, 64).

A következő évtizedekben a számi lakosok jogait egyre inkább kiterjesztették: elismerték őket önálló kisebbségként, támogatják a kulturális fejlődésüket, monopóliumjoguk van a rénszarvastenyésztéshez, a kétnyelvű körzetekben a norvég és a számi településnevet is használják, növelték a számi nyelvű újságok támogatását, lehetőséget adtak

² Berg-Nordlie és Tvedt 2017.

nekik, hogy a rádióban és a televízióban is terjeszthessék a kultúrájukat, illetve az észak-norvégiai Finnmark megye természeti erőforrásai felett is szabadon rendelkezhetnek. A nyelvi kérdés pedig a következőképpen alakult:

Norvégia a lapp nyelvekre vállalt kötelezettségei a nyelv-
védelmi intézkedések megtételére a következők: a lapp nyelv
az oktatásban, az igazságszolgáltatásban, a közigazgatásban,
a médiában, a kulturális életben, a gazdasági és szociális
életben és a határokon átnyúló nyelvi helyzet tekintetében.
(Szilvási 2013, 62)

Norvégiában jelenleg négy számi irodalmi nyelv létezik: az északi, a déli, a luleäi és a kolтта számi. Az északi számi nyelvet beszélők csoportja a legnagyobb, a nyelv besorolása szerint csak veszélyeztetett, de még nem kihalásra ítélt. Ezt a változatot beszélik Finnmark megye nagy részén, különösen Kautokeinóban, Karasjokban és Tenóban. Itt a számi nyelv státusza annyira erős, hogy az alapfokú iskolákban még a norvég diákoknak is kötelező számiul tanulniuk (Bodrogi 2008, 7).

A másik három számi nyelv helyzete sokkal bizonytalanabb, ezeket az UNESCO veszélyeztetett nyelvekre vonatkozó Vörös könyve erősen veszélyeztetettnek nyilvánítja, és beszélőinek száma valóban jóval kevesebb, mint az északi számi nyelvet beszélőké. A norvégosító politika alatt a nyelvüket sokan norvégra cserélték, és a nyelv felélesztésére irányuló mozgalmak csak az 1990-es években kezdődtek el (Bodrogi 2008, 7).

A támogató nyelvpolitika törvényileg erősödik, emellett identitás-erősödést és nyelvi revitalizációt is tapasztalhatunk. Bár nem volt ritka, hogy a norvégosító politika idején felnövő számik a gyerekeknek nem voltak hajlandóak megtanítani az anyanyelvüket, tudván, hogy a számi identitással a felnövekvő nemzedéknek is át kell élnie majd ugyanazt, mint nekik, az új generációk már sokkal nyitottabban állnak a kérdéshez. Előfordul, hogy a már felnőtt unokák vissza akarnak térni a gyökereikhez, és újratanulják a nyelvet a nagyszüleiktől (Sivertsen 2010, 20).

A stigmatizáció hatása

Bár a norvégosító tendencia a második világháború után véget ért, a hatása nem múlt el nyomtalanul. Mint ahogy arra Harald Eidheim (2002) *Az etnikai identitás mint társadalmi bélyeg* című tanulmányában rámutat, a számi anyanyelvűek még a hatvanas években is szükségét érezték, hogy származásukat letagadják, illetve hogy a norvég nyelvet dominálónak tekintsék, még olyan községekben is, ahol egyértelmű számi többség volt.

A fjord-közösségben élő emberek úgy gondolják, hogy „szükséges”, és ezért „helyes”, hogy gyermekeikkel norvég nyelven beszéljenek. „Nem szabad, hogy olyan bénák legyenek, mint mi voltunk” – mondják. Még ha nincs is jelen norvég nemzetiségű ember (például a kereskedő egy helyi lapp) az emberek úgy tekintik, hogy a szituáció nyilvánosnak nevezhető. A kereskedő maga kétségtelenül egy hangadó, s ha valaki véletlenül lappul kérdez tőle valamit, nyersen válaszol norvég nyelven... (Eidheim 2002, 9).

Az író azt kutatta, hogy mennyire él a számi kisebbség körében továbbra is a korábbi stigmatizáció miatt érzett szégyenérzet és identitástagadás. Tanulmányában részletesen leírja, hogy megérkezésekor még minden megkérdezett tagadta a származását, és csak idővel engedtek fel annyira az irányában, hogy be merték neki vallani. És bár a faluban, ahol a kutatást folytatta, számi többség volt, mégis egyfajta norvég dominancia uralkodott, a saját nyelvükön csak halkan beszélgettek, és ha megjelent a közelben egy norvég, gyorsan nyelvet és témát is váltottak.

Több norvég kutatás is kimutatja,³ hogy a számik még ma is gyakran társadalmilag kirekesztve érzik magukat. Ketil Lenert Hansennek, a tromsøi egyetem kutatójának a felmérése alapján (2011), a megkérdezettek körülbelül harmincöt százaléka érzett valamilyen

³ Grønli 2011.

megkülönböztetést legalább egyszer az elmúlt két év alatt. Ez tízszerese az átlagos norvégokénak, akiknek körülbelül a három százaléka érezte ugyanezt. A felmérésben különböző állításokat fogalmaztak meg az oktatással, joggal, egészségüggyel és egyéb témákkal kapcsolatban, a válaszadóknak pedig el kellett dönteniük, hogy melyik állítással értenek egyet. Egy példa az állításokra az oktatás témakörből:

Ha a számi tanár megbetegszik, az óra elmarad.

Ha egy más tárgyat tanító tanár betegszik meg, az óra elmarad.⁴

A felmérés szerint a megkérdezettek harminc százaléka ért egyet az első állítással, de csak öt százaléka a másodikkal. A számi nyelvóra elmaradása természetesen nem egy akaratlagos megkülönböztetés, inkább azt mutatja, hogy az iskolák máshogy kezelik ezt a tantárgyat, és nem engedhetik meg maguknak, hogy több olyan tanárt is alkalmazzanak, aki számi nyelvet oktat.

Egy másik állítás szerint a megkérdezettek negyvennégy százaléka érzi úgy, hogy a korábbi diskurzusok és viták a számik helyzetéről és jogairól azt eredményezték, hogy az emberek negatívabban állnak a számikérdéshez, mint korábban. A válaszadóknak csak a tizenhét százaléka nem értett egyet az állítással.

Egy másik felmérésben Ketil Lenert Hansen, a Számi egészségügyi kutatóközpont (saját fordítás, eredeti: Senter for samisk helseforskning) egyik kutatója 2011-ben azt vizsgálta, hogy az elszenvedett diszkriminációk mennyiben befolyásolják a számik egészségügyi állapotát (Øvreberg 2011). Habár a két említett kutatás között öt év telt el, a frissebb felmérés eredménye szerint a megkérdezettek több mint egyharmada érzi úgy, hogy valamilyen formában társadalmi megkülönböztetések érik, tehát a helyzet sem nem romlott, sem nem javult a köztes időszakban. A számiajkiúk többek között kommunikációs nehézségekről számoltak be, illetve a sokaknál tapasztalható tiszteletlenségről vagy a megértés hiányáról a számi nyelvvel és kultúrával kapcsolatban.

⁴ „Dersom samisklæreren blir syk, blir undervisningen avlyst.” „Dersom lærere i andre fag blir syke, blir undervisningen avlyst.” Grønli 2006. Saját fordítás.

A megkülönböztetések különösen a számik által gyéren lakott országrészekre jellemzőek. Az ilyen területeken élőknel gyakrabban fordul elő a szorongás, a stressz és a depresszió is. Ám érdekes módon azok a számi nők, akik valamilyen megkülönböztetést tapasztaltak, mégis kevésbé érzik magukat stresszesnek, mint a magukat diszkriminálva érző norvég nők. A magyarázat erre talán az lehet, hogy a számi kisebbség a megkülönböztetést általában a nyelvközösségük elleni támadásként értelmezi, a norvégok pedig a személyük ellen irányuló diszkriminációként.⁵

A számi gyökerek felfedezése

Habár napjainkban a számi lakosság nincs olyan értelemben kirekesztve a norvég társadalomból, mint az 1960-as évek előtti időszakban, a norvégosító politika idején átélt stigmatizáció olyasfajta szégyenérzetet hozott magával, hogy sokan még jóval az asszimilációs időszak után is tagadták származásukat. Nem ritka, hogy ezt még a családon belül is eltitkolták a gyerekek elől, hogy megkíméljék őket a kirekesztéstől. Az elmúlt tíz évben egy dokumentumfilm és egy regény is feldolgozta a jelenlegi helyzetet.

Ellen Astri Lundby 2009-ben mutatta be az *Anyám titka* (saját fordítás, eredeti: *Min mors hemmelighet*) című dokumentumfilmet, amelyben elmeséli, hogyan szerzett tudomást származásáról, és hogyan értette meg fokozatosan az emögött meghúzódó okokat.

Ellen csak annyit tudott az édesanyjáról, hogy Észak-Norvégiából származik, de a számikérdés sosem merült fel köztük, hiszen az édesanyja nem beszélt szívesen a gyerekkoráról. Felnőttként Ellen elkezdte kutatni a gyökereit, több rokont és ismerőst is meghallgat ebben az ügyben, többek között a nagybátyját, aki viccel tér ki a faggatás elől, és nem ad neki egyenes választ. Az északon lakó nagyszülők korábbi

⁵ Ibid.

szomszédja pedig bevallja, hogy bár ő és a szülei is beszéltek az északi számi nyelvet, ő mégsem tartja magát száminak.

Ellen elutazik az anyja szülőfalujába is, hogy többet kiderítsen, és az interjúk készítése közben előtte is kibontakozik a második világháború előtti asszimilációs időszak. Hall a bentlakásos iskolákról, ahova a gyerekek hét-nyolc éves korukban kerültek be, és ahol megbüntették őket, ha megszólaltak az anyanyelvükön. Többet megtud a szülőkről, akik igyekeztek a gyerekekhez norvégul beszélni, és csak egymás között használni a számit, és az olyan falvakról, ahol bár a népesség kilencven százaléka számi anyanyelvű volt, a lakók mégis letagadták ezt. Az egyik női interjúalany elmeséli, hogy mi történt, amikor az édesanyjához a telefonban számiul kezdett beszélni: A vonal végén döbönt csend fogadta, majd az anyja végül azt mondta „nem beszélhetek veled számiul, hiszen mindig norvégul beszéltünk” (33).

Ellen többek közt a Számi Parlamentbe is elmegy, hogy regisztrálja magát szavazóként. Itt tudja meg, hogy bár valószínűleg hatvan-nyolcvanezer számi él Norvégiában, csak tizenháromezer bejegyzett szavazó van a számi parlamentben. A csatlakozásnak a származás mellett az is feltétele, hogy az illető beszélje a számi nyelvet, vagy ha ő nem, legalább a szülei, nagyszülei vagy a dédszülei. Ez az utóbbi a fő oka annak, hogy nem lehet pontosan tudni, hány számi élhet Norvégiában, hiszen a szálak messzire vezetnek, és még akkor sem biztos, hogy az illető felvállalja a származását, ahogy arra már volt példa a megkérdezettek között is.

A számi identitás elnyomása volt több ezer ember stratégiája a kirekesztés ellen. Az Alta-akció egyfajta mérőföldkő volt, hiszen utána már a norvég állam is máshogy tekintett a számikra és magára a számi kérdésre. Ezután szánták magukat sokan arra a fontos lépésre, hogy felvállalják az identitásukat, de sokan továbbra is rejtve maradtak, ezzel pedig igazolják, hogy az asszimilációs politika valóban stigmát égetett az emberekbe.

Helene Uri (2011) egyetemi professzor és nyelvész ugyanebben a témában adta ki a *Szavak a múltból* című regényt. Ő szintén véletlenül, egy telefonbeszélgetés folytán tudta meg váratlanul, hogy a nagy-

apja félig számi volt, ráadásul tengeri számi. A tengeri száminak hívott kisebbséget még a rénszarvastenyésztéssel foglalkozó népcsoportoknál is kevesebbre becsülték. Ennek oka természetesen az lehet, hogy a tengeri számik kisebb közösségeket alkottak a tengerparti norvég községekben, az Észak-Norvégiában élő számiajkúak pedig általában döntő többségben voltak a saját lakhelyükön, ami dominánssá nem, de jobban megbecsültté tette őket (Uri 2011, 64).

A regényben két párhuzamos szál fut: az egyikben egy norvég nyelvész, Ellinor Finnmarkba utazik a számi nyelvet kutatni, a másikban pedig az író dokumentálja a kutatását a családjával kapcsolatban, illetve kommentálja az éppen készülő regényét. A kettőből kibontakozik egy a számi kérdést sok szemszögből bemutató egység.

Ellinor, Ellenhez hasonlóan, elkezd interjúkat készíteni magukat száminak valló lakosokkal a nyelvi kérdésről, és ő is ugyanazokat a történeteket hallja:

Csak norvégul beszéltünk otthon. Mama nem akarta, hogy nekünk is ugyanolyan hátrányokat kelljen elszenvednünk, mint neki.

A dédnagymamám mesélte az édesanyámnak, hogy az iskola első három évében egy szót sem értett. A tanárnő délvidéki volt, és a dédnagymamám jóformán egy fél szót sem hallott norvégul, mielőtt elkezdte volna az iskolát.

Olyan volt, mintha elvágták volna a zsinórt, amely összeköt a rokonsággal. Anya, apa, nagyszülők, mindenki más tudott egymással beszélni azon a mágikus nyelven, csak mi nem értettük, min nevetnek, mitől lesznek szomorúak. Elvágták a múlttal összekötő zsinórt. De ennek így kellett lennie. (Uri 2011, 88–89).

Fontos kérdés a könyvben a számi közösségeken belüli konfliktusok kezelése is. Megemlíti valamiféle ködös ősi viszályként a községben két fontos család szembenállását, ami az egész közösséget megosztotta, hiszen valamelyik család mellett állást kellett foglalni, mintha tényleg

két ellenséges törzsről lett volna szó. Holott a konfliktus forrása tulajdonképpen a nyelvi kérdés volt, az, hogy az egyik család nem tartotta fontosnak, hogy a gyermekeinek megtanítsa a számi nyelvet, és hogy továbbra is ápolja a számi hagyományokat. Ezt a számi kultúra fátylavivői természetesen nagy sértésként fogták fel, talán bizonyos mértékig árulónak tartották azokat, akik továbbra sem voltak büszkék az identitásukra.

Bár a könyv a számik bemutatása végett sok „számiklisét” vonultat fel (a helyszín, számi tárgyak, sámánizmus, hidegség, bizalmatlanság, a számi férfi ősi, elemi vadsága), mégis rávilágít az ősi kultúra és a modern világ békés együttélésére. Ellinor hiába hiszi, hogy a feltálat vacsora hagyományos számi étel, amikor számi barátnőjénél vendégeskedik, kiderül, hogy igazából egy angol recept alapján készítették. A főszereplő számi hölgy talán számi csizmát hord, de a vállára egy divatos francia sálat terít. És így igaz, egy számit ma már nem csak úgy lehet elképzelni, mint egy népviseletbe öltözött rénszarvasterelőt, aki joikot énekel és dobol. Belőlük ugyanúgy akármi lehet, mint egy teljesen hétköznapi norvég állampolgárból, már nincs törvényekkel korlátozva a jövőjük, a stigmák jórészt megszűntek.

A számi kérdés a kulturális életben és a mindennapokban

A számi anyanyelvűek most már a kulturális életben is fontos szerepet vállalnak, hiszen az 1950-es évektől kezdve egyre többen költöztek be a városokba, sőt a legnagyobb számi közösség például Oslóban található, ahol egy 2005-ös felmérés szerint körülbelül ötezerre tehető a számuk (Sivertsen 2009, 8). Általában a városokban is létrehoznak kisebb számi közösségeket, és aktívan beleszólnak a művelődési életbe, gyakran megtalálják a saját módszerüket arra, hogy a számi identitásukat képviseljék és a kultúrát minél több emberrel megismertessék. Jó példa erre Mari Boine és több ismert joik énekes is, akik általában

a hagyományos számi joik mellé helyeznek egyéb popkulturális elemeket is a dalaikba.⁶

A joik Európa egyik legősibb népdalformája, a számik szavak nélkül dalolt éneke, egy kapocs a kereszténység előtti sámánizmussal. A joik mindig az érzelmeket jeleníti meg, amit különböző dolgok váltanak ki belőlünk, és mivel nincs szövege, ezért azt is szokták mondani, hogy nem szól egy konkrét témáról, hanem megénekel egy érzelmet. Jellemző, hogy sosem zárul le teljesen, mindig lehet tovább folytatni akár egyedül, akár a közösséggel, és hangszerrel sem feltétlenül igényel.⁷

A mai joikok már gyakran különböznek a hagyományos énekektől, jellemző rájuk a hangszerkíséret és gyakran modern elemeket és dallamokat adnak a tradicionális formához. Erre a modernizálásra jó példa Ellen Astri Lundby másik dokumentumfilme a *Joikláz* (saját fordítás, eredeti: *Joikefeber*, 2014), amely a rendező lánya, Ylva Soriano Lundby ismerkedését mutatja meg nem sokkal korábban felfedezett számi gyökereivel, különösképpen a joikkal. A lány északra utazik, hogy az ott lakó számi énekesektől elsajátítsa a joikolást. Az út eredménye egy zenei klip lesz, a *Tim Tam Tam*, amely egy körülbelül százötven éves joik sajtóságos feldolgozása modern dallamokkal és k-pop (koreai popzenei) elemekkel.

Habár a számik hozzáállása pozitív, amikor Lundby joikfeldolgozásáról, Mari Boine modernizált joikjairól vagy éppen a svédországi Jon Henrik Fjällgren 2014-es produkciójáról van szó a svéd tehetségkutató műsorban, a *Talang Sverigé*ben, azokkal szemben már kevésbé támogatóak, akik nem számi háttérrel próbálnak ismerkedni a joikolással. Ez a helyzet az elmúlt évben többször is vitát indított a norvég médiában. 2017 januárjában egy hathetes sorozat indult a norvég állami tévécsatornán, az NRK-n *Emlékezz rám* (saját fordítás, eredeti: *Muitte mu – Husk meg*) címmel. A műsor célja az volt, hogy minden héten egy norvég énekest vezessenek be a joikolás művészetébe, hogy az a mellé kirendelt tanár segítségével megalkothassa a saját joikját, amelyet a rész végén elénekelhet annak a szerettének, akinek a joikot szánta.

⁶ Ibid.

⁷ Gaski és Ledang 2017.

A műsor meglepően megosztó fogadtatásra talált a számik körében. Håkon Isak Vars, a kautokeinoi Joikbizottság tagja szerint tiszteletlenség úgy kezelni a számik ősi éneklési formáját, mint egy reklámcikket. Úgy véli, hogy ha egy nem számi háttérrel rendelkező ember tanulja meg a joikolást, annak a végeredménye csak egy hanghatás lesz, nem pedig valódi joik, mert egy másfajta háttérrel rendelkező ember sosem tudná felfogni a dalok valódi jelentőségét. Azt javasolta, hogy a hitelesség érdekében inkább valódi számikról és a joikkal való kapcsolatokról kellene tévéműsört készíteni. A műsört támogatók ellenben úgy gondolják, hogy épp itt volt az ideje demisztifikálni a joikot, és úgy bemutatni, mint egy zenei stílust, amelyet bárki kipróbálhat, és amely szólhat mindenkinek, nem csak egy kiválasztott népcsoporthoz egy dokumentumfilmben.⁸

Októberben ismét aktuális lett a kérdés, amikor a norvég tehetségkutató műsor, a *Stjernekamp* a három döntős versenyzőnek a joikot jelölte ki mint kötelező műfajt. Ismét felmerült: joga van-e valakinek elsajátítani egy őslakos nép hagyományait? Ebben a kérdésben már Mari Boine is felszólalt, aki támogatja a joik szélesebb körben való népszerűsítését. Szerinte ha a műsor tisztelettel kezeli a műfajt, és az énekesek számi mentort kapnak, aki segíti őket a felkészülésben, akkor ennek a fejleménynek örülni kell.

A számi kultúra védelme

Az őslakos népekhez való hozzáállás nem csak az éneklés területén megosztott. A számi népviselet kérdése legalább ekkora, ha nem nagyobb vitákat kavart. A *cultural appropriation* (kulturális eltulajdonítás: amikor egy népcsoport felhasználja más kultúrák jellegzetes jegyeit, engedély nélkül⁹) jelensége gyakran tárgyalt téma volt a közelmúltban

⁸ Mortensen és Føleide 2017.

⁹ Forrás: <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803095652789>. Utolsó megtekintés: 2018. 05. 21.”

a norvég médiában, miután Siv Jensen, a norvég pénzügyminiszter egy olyan képet osztott meg a közösségi médiában, amelyen indián népviseletre hasonlító jelmezben van. Ez a kép ismét felvetette a kérdést, hogy joga van-e egy bárkinek is felvennie egy korábban elnyomott népcsoport népviseletét, ha ő maga nem tartozik a népcsoporthoz. Sokan felháborítónak tartják, hogy az őslakosok ruhája népszerű kosztüm szokott lenni halloweenkor. A kérdésben még a Számi Tanács (Samerådet) is felszólalt, szerintük is tiszteletlenségről árulkodik, ha valaki így kezeli egy másik nép kultúráját.¹⁰

Habár a fentebbi példa egy másik őslakos néphez kötődött, a számi népviselet hamisítása és engedély nélküli használata is gyakori jelenség. Ilyen volt például az a 2010-es eset, amikor a norvég Kiwi élelmiszerlánc tromsøi ága az éves céges rendezvényen neonzöld számi kosztümbe öltöztette a dolgozóit, ami hatalmas felháborodást váltott ki a számik körében, akik szerint ez kigúnyolja és nevetségessé teszi a számi kultúrát.¹¹

Ezek a problémák természetesen nem csak a Norvégiában élő számi kisebbséget érintik, hanem jellemzőek egész Skandináviára. A tanulmány hátralévő részében Elin Anita Sivertsen kutatására fogok támaszkodni. A Számi Tanács 1953 óta négyévente szervez konferenciát az északi országokban működő összes számi szervezetnek, ahol az őket érintő ügyeket tárgyalják meg. A 2008-as rovaniemi konferencia egyik fő témája például a számi kultúra turisztikai céllal történő kihasználása és elferdítése volt.

Az északi országok lappföldi területein nagyon gyakori jelenség, hogy a piacokon és az üzletekben szuvenirként árusítják a hamisított, tehát nem számi kézművesek által gyártott tárgyakat, mint például a hagyományos számi sapkát vagy nyírfatálat. És nem csak a számi tárgyakat árulják szuvenirként, de a számik is turistalátványossággá váltak az elmúlt évtizedekben. Ez különösen jellemző a finnországi Rovaniemire, ahol a híres mikulásváros található. A mikulásváros tematikája egyértelműen a számik köré van építve: hagyományos

¹⁰ Reisjå, Knezevic és Breivik 2017.

¹¹ Manndal 2010.

számi kunyhóban lehet kávé inni, számi ruhát és késeket lehet venni, ki lehet próbálni a rénszarvasszánt, sőt, még számi keresztlést is lehet rendelni, amit hamisított számi kosztümbbe öltözött finnek vagy oroszok bonyolítanak le, a cél pedig mindig a turisták vonzása.

A 2008-as konferencia mellett a számi fiatalok demonstrációt is szerveztek az alábbi jelszóval: „Burn fake!”. A demonstrációval arra akartak rámutatni, mennyire hamis képet festenek a számikról a turizmusban. Közel százötven különböző piac meglátogatása után kimutatták, hogy a számi eredetűnek mondott termékek nyolcvannyal százalékat nem számik készítettek, illetve hogy a számi képeslapok nagy része csak a népcsoporthoz kapcsolódó sztereotípiákat ábrázolja.

Céljuk természetesen nem a számi-turizmus teljes felszámolása lenne, de szeretnék ésszerű keretek között tartani, hogy inkább az előnyök érvényesüljenek. Megoldásnak azt tartanák, hogy a jövőben csak számik dolgoznának az őket érintő turizmusban, illetve olyanok, akik erre engedélyt kaptak egy számi intézménytől. Mivel évről évre egyre több turista látogatja Lappföldet, nehéz megtalálni azt az arany középutat, ami tényleg autentikusan mutatja be a számi kultúrát. Ha sikerülne a számi turizmust a kultúra hamisítása és elferdítése nélkül folytatni, az sokat segíthetne a kultúra megőrzésében és a számi identitás erősítésében, ez most a Számi Tanács egyik legfontosabb célkitűzése.

Összegzés

Látható, hogy a számi nép helyzete és megítélése rengeteg változáson ment át az elmúlt kétszáz év alatt. A kezdeti erős megkülönböztetésektől kezdve a politikai jogok megszerzésén és az elismerésen át egészen odáig jutott, hogy divatos és egzotikus lett. Habár még mindig érhetik a számikat megkülönböztetések, és előfordulhat, hogy nem mindig kezelik tisztelettel a hagyományaikat, mégis elmondható, hogy a helyzetük az elmúlt évtizedekben csak erősödött, joguk van az

anyanyelvükön tanulni akár a felsőoktatásban is, sőt, a számit most már a társadalmi élet szinte minden területén használhatják. A legtöbb számi nyelvnek már nem a túlélés az egyedüli célja, hanem az erősödés, és a kultúra újragondolása különböző formákban, például a zene terén. Habár sok számi nyelv létezik, melyek egymás számára gyakran érthetetlenek, az elmúlt évtizedekben a számik mégis megtanultak összefogni és együtt küzdeni jogaik elismeréséért, és azért, hogy ezentúl emelt fővel mondhassák: számi vagyok.

Hivatkozások

- Andrássy György. „Nyelvi jogok”. In: *Iskolakultúra* 26.01 (2016), 94–95.
- Berg-Nordlie, Mikkel és Tvedt, Are Knut. „Alta-saken”. In: *Store Norske Leksikon* (2017.09.06.). URL: <https://snl.no/Alta-saken>. Utolsó megtekintés: 2018.01.07.
- Eidheim, Harald. „Az etnikai identitás mint társadalmi bélyeg”. In: *Politikai antropológia*. Szerk. A.Gergely András. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, 2002, 4–16.
- Gaski, Harald és Ledang, Ola Kai. „Joik”. In: *Store Norske Leksikon* (2017.06.06.). URL: <https://snl.no/joik>. Utolsó megtekintés: 2018. január 7.
- Grindem, Karianne. „Joik på «Stjernekamp»: - Vi er selvfølgelig klar over at dette er et betent spørsmål”. In: *Dagbladet* (2017.10.21.). URL: <https://www.dagbladet.no/kultur/joik-pa-stjernekamp--vi-er-selvfolgelig-klar-over-at-dette-er-et-betent-sporsmal/68806685>. Utolsó megtekintés: 2018.01.07.
- Ism. szerz. „Cultural Appropriation”. In: *Oxford Reference*. URL: <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803095652789>. Utolsó megtekintés: 2018.05.21.
- Ismeretlen szerző. „Sámi facts”. In: *Cultural Survivor Quarterly Magazine* (2008.12.07.). URL: <https://www.culturalsurvival.org/publications/cultural-survival-quarterly/sami-facts>. Utolsó megtekintés: 2018.01.06
- Kerekes Viktória. „A társadalmi stigmatizáció vizsgálata a fiatalkorúak delikvenciája tekintetében”. In: *Sectio Juridica et Politica*, 24.02 (2011), 405–419.

- Larsson, Carl-Göran. „Vakre er de ikke”. In: *NRK* (2017.06.24.). URL: https://www.nrk.no/sapmi/xl/_vakre-er-de-ikke_-1.13560415. Utolsó megtekintés: 2018.01.07.
- M. Bodrogi Enikő. „Nyelvi jogok Norvégiában”. In: *Ünnepi íráások Havas Ferenc tiszteletére*. Szerk. Bereczki András, Csepregi Márta, Klima László. Budapest: Urálisztikai Tanulmányok 18. ELTE Finnugor Tanszék, 2008, 94–109.
- Mannal, Roger. „Kiwi-kofta engasjerer”. In: *NRK* (2010.09.12.). URL: <https://www.nrk.no/sapmi/delte-meninger-om-kiwi-kofta-1.7289193>. Utolsó megtekintés: 2018.01.07.
- Mortensen, Robin és Føleide, Anita. „Kritiserer «Muitte mu»: – Prostituerer den samiske kulturen”. In: *NRK* (2017.04.17.). URL: https://www.nrk.no/finnmark/kritiserer-_muitte-mu_-_prostituerer-den-samiske-kulturen-1.13425508. Utolsó megtekintés: 2018.05.21.
- Øvrebeg, Elisabeth. „Samer stresses av mobbing”. In: *forskning.no* (2011.06.27). URL: <https://forskning.no/samfunnsmedisin-stress-etnisitet/2011/06/samer-stresses-av-mobbing>. Utolsó megtekintés: 2018.01.08.
- Reisjå, Mari; Knezevic, Milana és Breivik, Espen. „Urfolk oppgitt over Siv Jensens kostymevalg”. In: *NRK* (2017.10.14.). URL: <https://www.nrk.no/norge/kommentarfeltet-koker-av-siv-jensens-indianerkostyme-1.13733496>. Utolsó megtekintés: 2018.01.07.
- Sivertsen, Elin Anita. „Samisk ungdom – mellom tradisjon og modernitet? Unge samers identitet”. Oslo: Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitet i Oslo, 2009, 5–37.
- Straumsheim Grønli, Kristin. „Samer føler seg diskriminert”. In: *forskning.no* (2006.06.04.). URL: <http://forskning.no/etnisitet/2008/02/samer-foeler-seg-diskriminert>. Utolsó megtekintés: 2017.04.21.
- Szilvási Zsuzsanna. „Norvégia számipolitikája és a számik nyelvi helyzete”. Pécs: PTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, 2013.
- Szilvási Zsuzsanna. „A számi kisebbség nyelvhasználatának szabályozása Norvégiában”. In: *Pro Minoritate* 03.09 (2013), 60–79.
- Uri, Helene. *Szavak a múltból*. Ford. Vaskó Ildikó. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2011.

NÉPRAJZ

Mi a néphit?*

Jelen cikk szerzője az Izlandi Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának munkatársaként mintegy negyed évszázada gyűjt információt idős emberektől – akiknek legidősebbje 1900 környékén született – gyerek- és fiatalkorukról, az akkori mindennapi életről; így segítve az 1960 körül megkezdett, többek között munkafolyamatokkal, szokásokkal, hagyományokkal és hittel kapcsolatos néprajzi gyűjtést.

Ezzel párhuzamosan az osztály munkatársai igyekeznek legjobb tudásuk szerint felelni a témában felmerülő, igencsak szerteágazó kérdésekre. Sok külföldi érdeklődik a híres izlandi „néphitről”, az izlandiak rejtett népbe (huldufólk) vagy szellemekbe vetett, általánosnak gondolt hitéről, amellyel kapcsolatban megerősítést várnak. Ily módon több ízben is megfogalmazódott bennem a lelkiismereti kérdés, vajon mikor mondok igazat, illetve egyáltalán igazat kell-e mondanom a témában.

A néprajzi kutatás keretében az adatközlőket hitükről is megkérdeztük, a döntő többség válasza alapján pedig kételkedni kezdtem abban,

* Árni Björnsson (1932–) neves izlandi néprajzkutató, számos könyv szerzője, 1969 és 2002 között az izlandi Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának igazgatója. A tanulmány eredeti megjelenésének adatai: Árni Björnsson: „Hvað er þjóðtrú?” In: *Skírnir*, 170 (1996), 79–104. A kötetben közölt szöveg Rác Kata fordítása.

hogy a *néphit* (þjóðtrú) szó ilyen értelmű használata szerencsés. Meggyőződésem szerint a kellemes hangzás ellenére ez a szóválasztás sajnos meglehetősen félrevezető.

A szó jelentéstörténete

A *néphit* szó mai jelentése alig régibb száz évesnél, a kifejezés egészen a 19–20. század fordulójáig „államvallás” (ríkistrú), „államegyház” (þjóðkirkja) értelemben volt használatos. Ellentétének a ma babonát jelentő *hjátrú* szó számított, amely akkoriban annyit tett, „további hit”; ahogyan az ugyancsak *hjá*- előtaggal képzett *hjákona* mind a mai napig „női szeretőt”, vagyis „további nőt” jelent. A szó írásban először a reykjavíki Dómkirkjan templom későbbi lelkésze, Gunnlaugur Oddsson 1822-es földrajzkönyvében fordul elő, amelyben a skandinávok vallásával kapcsolatban többek között az alábbiak állnak:

Minden norvég, a dánokhoz hasonlóan, a Luther Márton-féle vallást vallja, amelyet mindkét országban III. Keresztély vezetett be, és amelyet Norvégia alkotmánya államvallásként említ.¹

Benjamin Franklin biográfiájának 1839-es, Jón Sigurðsson által készített izlandi fordításában a következő megfogalmazással találkozunk: „Az Egyesült Államokban nincs törvénybe foglalt államvallás, mindenféle hitközösség él ott együtt, egymástól való elválasztás nélkül.”² A *Lanzttíðindi* izlandi folyóirat egyik 1850-es számában az izlandi alkotmányjavaslattal kapcsolatban beküldött megjegyzések között az alábbiakat találjuk: „A 2. szakasz értelmében az evangélikus-lutheránus vallás Izland államvallása, amelyet a 4. szakasz

¹ G. O. Oddsen. *Almenn landaskipunarfræði* II, Koppenhága 1822, 360.

² *Tvær ævisögur*, Koppenhága 1839, 37.

értelmében a király köteles védeni, akkor is, ha ő maga azt nem vallja. Ezen állammivallás megtartásának áráról nem esik szó.”³ Páll Melsteð 1870-es újkori egyetemes történelmében azt írja: „A skótok 1638-ban Covenant néven szövetséget kötöttek vallásuk, a presbiteriánus állammivallás, és szabadságuk védelmére, ami egy évvel később viszálykodáshoz és királyellenes fegyveres harcokhoz vezetett.”⁴ Arnlfjótur Ólafsson az akureyri *Fróði* lapban 1884-ben hosszú írást jelentet meg „A hazai vallásszabadságról” (Um trúbragðafrelsi hér á landi) címmel, amelyben így fogalmaz:

A 47. szakasz felsorolja azok jogait és kötelességeit, akik az állammivallástól eltérő vallást gyakorolnak. [...] Az *államegyház* szó használata megerősíti, hogy a hatalom a királyság helyett a társadalom kezében van, a királyi vallást felváltja az állammivallás. [...] A lutheránus hagyomány olyannyira összenőtt népünk gondolkodás- és életmódjával, hogy nem tartok mást elképzelhetőnek, mint hogy az mindörökké honfitársaim állammivallása marad.⁵

Konrad Maurer óészaki jogtörténetről szóló művének 1899-ben a *Lögfræðingur* izlandi folyóiratban megjelent, Izlandra vonatkozó részében a következőket olvashatjuk: „A kereszténységet 1000-ben fogadta el az izlandi népgyűlés az ország állammivallásaként.”⁶ Világosan látszik tehát, hogy 1900-ig elsősorban „állammivallás”, illetve „államegyház” értelemben volt használatos a *néphit* szó.

A *Þjóðtrú* új jelentése, a „néphit”, illetve a „néphit tanulmányozása” először Ólafur Davíðsson természettudós és népmesegyűjtő 1884-es, édesapjának írt magánlevelében jelenik meg:

³ *Lanztíðindi* 1850/16, 66.

⁴ Páll Melsteð. *Nýja sagan* I, 2. kötet, Reykjavík 1870, 15.

⁵ *Fróði* 1884, 260–261.

⁶ *Lögfræðingur* 1899, 3.

A népmesék, találós kérdések, mondókák stb. a vessző-paripám. Különös, hogy leginkább a természet és a néphit tanulmányozása vonz. Azt hihetnénk, ezekben épp annyi a közös, mint Jehovában és Belzebubban, de valójában gyakran azt tapasztaljuk, hogy az ember lelkében csodával határos módon extrema se tangunt [a szélsőségek találkoznak egymással].⁷

Ugyanezt 1886-os, Jón Árnason népmese gyűjtőnek írott levelében is említi: „Semmi nem hoz jobban lázba, mint az izlandi néphit tanulmányozása. Bárhányszor megemlítik, szavaimnak nem tudok megálljt parancsolni.” Nyilvánosan 1888-ban használja először a *þjóðtrú* szót „néphit” értelemben, az *Izlandi népi játékok* (Íslenzkar skemtánir) című mű előszavában több ízben; majd a Gísli Konráðsson és Magnús Grímsson népmese gyűjtők emlékére írt 1894-es és 1895-ös nekrológokban.⁸

A *þjóðtrú* szót „néphit” értelemben következőként Ólafur Daviðsson egy ismerőse, Sæmundur Eyjólfsson vallástudós és mezőgazdász használja nyomtatásban, aki a *Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags* irodalmi folyóirat 1891-es számában, „Néphit és népmesék” (*Þjóðtrú og þjóðsagnir*) című cikkében a következőket írja:

Igen, sokáig azt hangoztatták, hogy a néphit és a népmesék amolyan jelentéktelen szóbeszéd, mellyel egy magára valamit is adó, művelt ember nem bíbelődhet. Csupán ebben az évszázadban tért egynémely tudós más véleményre. Az utóbbi száz évben vált ismeretessé, hogy a néphit és a népmesék gazdag és értékes kincset hordoznak magukban, mely előásandó, hogy feledésbe ne merüljék.⁹

⁷ Ólafur Daviðsson. *Ég læt allt fjúka*, Reykjavík 1955, 121.

⁸ *Úr fórum Jóns Árnasonar II*, Reykjavík, 1951, 281. – Ólafur Daviðsson. *Íslenzkar skemtánir*, Koppenhága 1888–1892, 2, 4, 31–32. – *Sunnannfari IV*, 26; V, 58.

⁹ *Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags* 1891, 97, vö. 107.

A *Þjóðtrú* szó új jelentése csupán egy évtized leforgása alatt leváltotta a régit, és a 19–20. század fordulója óta változatlan maradt. Az eredeti jelentés nyomtatásban azóta csak elvétve volt látható. Jól mutatja a jelentésváltozást a következő két, közvetlenül a századforduló előtt, illetve után, hat év különbséggel íródott szövegrészlet a seyðisfjörðuri *Bjarki* lapból. Az első, az amerikai társadalomról szóló bekezdés Þorsteinn Erlingsson tollából származik, 1896-ból:

Az amerikaiaknak nincs törvénybe foglalt államvallása, így a hívőknek közös, a túlvilági paradicsomba vezető útjuk sem. Mindenki saját belátása szerint választhatja a neki leginkább tetszőt, hiszen az amerikaiak ebben is szeretnének élni versenyhez való jogukkal.

A második részletet Sigfús Sigfússon 1902-es sagakiadásának recenzense írta, aki az *Ármanns sagá*ról, illetve az *Atli Ótrygsson sagá*járól azt mondja: „Mindkét saga kísértetiesen hasonlít a *Bárðarsagá*ra, és ha másért nem is, a néphit szempontjából meglehetősen értékes.”¹⁰

1908-ban megjelenik Oddur Björnsson *Néphit és népmesék* (*Þjóðtrú og þjóðsagnir*) című könyve, amelynek előszavában a néphitet a népi hagyományokkal kapcsolatban említi. A kötetet Jónas Jónasson frá Hrafnagili rendezte sajtó alá, aki a *Skírnir* folyóirat 1915-ös évfolyamában található, „Halhatatlanság és második élet” (Ódauðleiki og annað líf) című írásában, valamint az 1934-ben kiadott *Izlandi népszokások* (Íslenskir þjóðhættir) kötet gondolkodásmódról és vallási életről szóló fejezetében Oddur Björnssonhoz hasonlóan beszél a néphitről. Az először 1925-ben, illetve 1931-ben megjelent, szellemekről és különböző szárazföldi lényekről szóló meseválogatásának előszavában a *néphit* szót Sigfús Sigfússon népmesegyűjtő szintén új, mai jelentésében használja. 1940-es, *Az izlandi népmesékről* (Um íslenskar þjóðsögur) című kiváló könyvében így tesz Einar Ól. Sveinsson is. Ettől az időszaktól kezdve mondhatjuk tehát, hogy a szó ilyen

¹⁰ *Bjarki* 1896. október 9., 3; 1902. október 10., 2.

értelmű, természetfeletti jelenségek leírásával kapcsolatos használata majdhogynem törvényszerűvé vált.¹¹

A jelentésváltozás okai

A fentiekből látszik, hogy a *néphit* szó itt tárgyalt, a századforduló környékén bekövetkezett jelentésváltozását az 1903-ban 41 évesen elhunyt Ólafur Davíðsson, illetve az 1861-ben született és 35 évet megérő Sæmundur Eyjólfsson indította el. Mesterük az a Jón Árnason volt, aki gyűjtéseivel megalapozta a néprajzi kutatásokat, aki azonban a *néphit* kifejezést sem népmeséiben, sem pedig a hozzájuk írt elő- és utószókban nem használta.

Bátran vette elő a *babona* legkülönbözőbb, pejoratív izlandi szinonimáit: *bábiljur*, *hégiljur*, *hindurvitni*, *hjátrú*, *kreddur*, *kerlingabækur*. Ezek közül az első kifejezések eredeti jelentése „lárifári”, „különös történet”, illetve „távoli elbeszélés”, míg a *hjátrú* keresztény színezetű szó: az Íráson alapuló, egyetlen igaz vallástól eltérő vallásokat illeték vele, amelyek követői az izlandi újortodoxia térnyerésével, Magnús Stephensen főszolgabíró 1833-as halála után, büntetésre számíthattak.¹²

Joggal tehetjük fel a kérdést, hogy Jón Árnason tanítványai vajon miért kerestek már ismert jelenségeknek új nevet. Először úgy tűnhetett, eufemisztikus kifejezésről van szó, amelynek Ólafur Davíðsson a fentebb említett szavak becsmérő hangvétele miatt láthatta szűkségét, elvégre nemes szellemi alkotásokat voltak hivatottak megnevezni, amelyeket Jón Árnason „a nép költészetének” hívott. Ólafur

¹¹ *Þjóðtrú og þjóðsagnir*. Második, javított kiadás, Akureyri 1977, 1–11. – Jónas Jónason. „Ódauðleiki og annað líf.“ *Skírnir* 1915, 44; *Íslenzkir þjóðhættir*, Reykjavík 1934, 389, 406, 408, 416, 418–419, 423, 427, 436. – Sigfús Sigfússon. *Íslenskar þjóðsögur og sagnir*. Javított kiadás. Reykjavík 1982–1993. II, 3; III, 3–4. – Einar Ól. Sveinsson. *Um íslenskar þjóðsögur*, Reykjavík 1940, v, 128, passim.

¹² Asgeir Blöndal Magnússon. *Íslensk orðsifjabók*, Reykjavík 1989, 35, 313, 328. Vö. Pétur Pétursson. *Church and Social Change*, Reykjavík 1990, 87–146.

Davíðsson vezethette be tehát a kellemes hangzású *néphit* szót, a *népmese* (þjóðsaga) mintájára.

Ez utóbbi kifejezés sem tekint vissza hosszú múltra. Először egy 1837-es hírben olvasható, amely Jón Espólin évkönyveiről jelent meg a *Skírnir* folyóiratban. Itt egy-egy nép történelmére vonatkoztatva használják, majd ez a jelentés él tovább az utána következő évtizedben.¹³

Jón Árnason javaslata ezzel szemben az, hogy illessék a szóval az általa összegyűjtött történeteket. Konrad Maurernek írt 1860-as levelében így fogalmaz:

Gyűjteményemre soká várni nem kellhet, ám milyen névvel illessem? Nem gondolja, hogy a *Köznépi ősi tanok* (Alþýðleg fornfræði) megfelelő lehet, hiszen külön tanok foglaltatnak benne? Az elején, hol történelmet tárgyalok, a fejezetnek neve „Az izlandiak népmeséi“ (Þjóðsögur Íslinga) jó volna vajon?¹⁴

Korábban olyan szavakat használt, mint *köznépi történetek* (alþýðsögur) vagy *mondák* (munnmælasögur). Az óészaki tudományokkal foglalkozó társaság 1846-os ismertetőjével összhangban először a *Köznépi ősi tanok* (Alþýðleg fornfræði) címet gondolta adni gyűjteményének, amely eredeti elképzelése szerint a különböző történeteken kívül hagyományok és játékok leírásait, verseket, hittel kapcsolatos szövegeket és egyébeket tartalmazott volna. Mindez Jón Árnason halála után részben rokona, Ólafur Davíðsson könyveiben valósult meg.¹⁵

Az izlandi *népmese* (þjóðsaga) szó a skandináv *folkesagn*, angol *folk tale*, illetve német *Volkssage* kifejezések talán kevésbé jól sikerült fordításának tekinthető, hiszen az említett nyelvek különbséget tesznek

¹³ *Fjölnir* III 2,29. Vö. *Skírnir* 1845, 26; *Reykjavíkurlpósturinn* II, 137.

¹⁴ *Úr fórum Jóns Árnasonar* I, 200.

¹⁵ *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri*. Közreadja Jón Árnason. Javított kiadás. Reykjavík 1954–1961, II, xxxiv. – *Úr fórum Jóns Árnasonar* I, 129, 143, 200. – *Íslenzkar gátur, skemtaniir, víkivakar og þulur* I–IV. Közreadja Jón Árnason és Ólafur Davíðsson. Kopenhága 1888–1903.

nép (folk), vagyis a tulajdonképpeni köznép, és *nemzet* (nation), azaz egy-egy állam lakói között. Az izlandi *þjóð* ezek bármelyikét jelentheti, hiszen Izlandon az izlandiakon kívül egyáltalán nem élt más nemzet. Így tehát természetes, hogy az alábbi összetételekben az *országos* (lands-) vagy *állami* (ríkis-) helyett a *nemzet/i* (þjóð-) előtag szerepel: *Nemzeti Könyvtár* (Þjóðarbókhlaða), *Nemzeti Színház* (Þjóðleikhús), *Nemzeti Múzeum* (Þjóðminjasafn), *Nemzeti Levéltár* (Þjóðskjalasafn), *nemzetgazdaság* (þjóðarbúskapur), *Nemzetgazdasági Hivatal* (Þjóðhagsstofnun).

A tekintélyes történetgyűjtemény összeállítása során Jón Árnason meggyőződhetett arról, hogy egész Izlandon ugyanazok, vagy legalábbis nagyon hasonló történetek különböző változatai keringtek, amelyeket a köznép és a hivatalnokok egyaránt ismertek – hiszen adatközlői főleg gazdák és lelkészek voltak. Így tehát találóbbr a *népmesék* kifejezés, mintsem a *köznépi történetek*, különösen ha a hivatalnokok nem köznépként tekintettek magukra. Sem Jón Árnason maga, sem pedig legfőbb munkatársai, Guðbrandur Vigfússon és Jón Sigurðsson, nem javasolta a *néphit* szót címként, talán mert úgy gondolták, az oda sorolt jelenségek kevésbé a nemzet közös tulajdona, mint a történetek. Sejtették azt is, hogy a köznép semmivel sem volt babonásabb a tanult rétegnél, így a *köznépi hit* (alþýðutrú) kifejezést sem használták.

Népmesék és hit

Az elképzelés, miszerint létezik egy általános és egységes izlandi néphit, minden bizonnyal a különböző népmeséken alapszik, amelyeknek azonban nem feladata, hogy tanúskodjanak az élő néphitről. Természetüktől fogva sokkal inkább a kikapcsolódást, szóbeli szórakozást szolgálják; találunk köztük és bennük gyerekvicceket, nevelési tanácsokat, figyelmeztetéseket, humort, példázatokot, bölcseléseket, költészetet és esztétikumot. Mindezt a legelső népmese gyűjtők is

tudták, akik mondákat és egyéb, tanító vagy szórakoztató jellegű köznepi anyagot gyűjtöttek.

Izlandi népmese gyűjteményéhez írt előszavában Jón Árnason kijelenti: nem hisz ezeknek a történeteknek. Majd, ahogy korábban említettük, szeretetteljesen és tisztelettudóan megjegyzi, hogy azok „a nép több évszázados költészete és szellemi alkotása”, valamint hogy a mondakincs megmutatja „a nép képzelőerejét, amely szüntelen alkot és költ”. Az előszó azonban 1862-ben nem került nyomtatásra, mivel azt a lipcsei nyomtatásért felelős Guðbrandur Vigfússon elmondása szerint túl későn kapta meg. Az 1864-ben megjelenő második kötethez írt utószó is túl későn jutott a nyomdász kezébe, így a könyv végére Maurer rövid utószava és az általa összeállított névjegyzék került. A Jón Árnason-féle utószóban a következők olvashatók:

Tán nincs, ki oly vak volna, hogy higgyen ama szájról szájra terjedő történeteknek, mik több ízben kicsavartattak, költemény mind. [...] Mindnyájunk számára ismeretes, mi a félrehallás, képzelgés, álom, s azt, mily természetesen cseng a jól megválasztott szó, s mily kevés hibázik, hogy egy elsőre természetesnek ható, kicsiny történet – mint Vergilius mondja Tama istennőről – hirtelen megnőjék, s mikor legkevésbé számítunk rá, varázstörténet kerekedjék belőle.

Jón Árnason láthatóan attól tartott, hogy a népmesék megjelenésével az emberek egyre babonásabbá válnak, hiszen hajlamosak mindent elhinni, ami nyomtatásba kerül. 1864. április 24-ei keltezésű levelében „megkésétt” utószavával kapcsolatban a következőket írja Konrad Maurernek:

Kíváncsian várom utószavát; az enyémtől eltekinthetünk, bár törekedtem benne kivilágosítani, nem igaz történetek ezek, miattam biztosan nem; hiszen a köznép a nyomtatott szót szinte szentírásnak véli.

Hasonlóan vélekedett Árnason egyik adatközlője, Guðmundur Einarsson á Geitaskarði is, aki meglepéssel olvasta a népmese-gyűjtemény harmadik kötetét, 1864. július 24-ei levelében azonban a történetek igazságtartalmával kapcsolatos kétségeinek ad hangot:

Megtévesztheti az izlandi köznépet, kik nagy kedvvel tanulmányozzák a történelmet, s végül nem tudják elválasztani a helyeset a helytelentől. Így esett sagáinkkal és történelemtudományunkkal is (vö. Ormur Stórálfsson és mások történetei). Ám nem arra gondolok, mikor valós emberek csodatevéséről számoltatik be, kik szellemekkel küzdenek, életüket ontják ki és hasonlók, hisz ez babonaság, s az is marad, miből nekünk, izlandiaknak (ahogy más korok más népeinek) jutott némi, kivált ismeretes költői hajlamunk okán.¹⁶

Korábbi századok hiedelme

Láthatjuk, hogy a 19. század derekán számos izlandi, illetve külföldi népmese-gyűjtő és egyéb népi témákkal foglalkozó tudós szorult helyzetbe került: felvilágosult keresztény realistaként nem támogatták a korábbi századoknak tulajdonított hiedelmek újjáéledését vagy megtartását; ugyanakkor sajnálták is azok elsovadását, hiszen belátták, hogy azt a „népi tudományok” gyűjtése is megsínyli. Érdeemes közelebbről megvizsgálni, hogy a korábbi századokban *általános* volt-e a szellemhit.

Úgy tűnik, az izlandi honfoglalás utáni első időkre ez nem volt jellemző, bár az Edda-versekben találkozhatunk álfokkal, a Próza-Edda Gylfi káprázatáról beszámoló részében pedig szó esik égben lakozó

¹⁶ *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri* I, xvii, xxiii; II, xxxviii, 561. – *Úr fórum Jóns Árnasonar* II, 47–50, 54–55.

fény-álfokról és földben élő sötét-álfokról. A régmúlt idők mesésebb sagái beszélnek trollszerű lényekről is, a nemzetségságák, így például a *Grettis saga* vonatkozásában viszont legfeljebb keveréklényekről lehet szó. Bár az említett nemzetségságák közül többen (*Eyrbyggja saga*, *Laxdæla saga*, *Grettis saga*, *Svarfdæla saga*, *Vörös Eirík sagája*, *Hávarðar saga*, *Flóamanna saga*) megjelennek kísértetek, ez a vonás inkább kivétel, mintsem általános jellemző.

A 13. és 14. század többé-kevésbé valós eseményeken alapuló sagáiban, a *Sturlunga sagában* és a püspökságokban nem szerepelnek álfok vagy trollok, kísértetből is csak eggyel találkozunk: Selkollával, akit Guðmundur püspöknek végül sikerül megölnie. Szépszerével akadnak azonban ezekben a történetekben látomások, előjelek és jóslatok, amelyeket a nemzetségságából is ismerünk. A *rejtett ember* (huldumaður) szóval 15. századi kéziratokban találkozhatunk először, míg a *rejtett nép* (huldufólk) és a szintén rejtett emberekre utaló *ljúflingar* kifejezésekkel csak a 17. században.¹⁷

Oddur Einarsson 16. századi püspök latin nyelvű Izland-leírásában említést tesz olyan kísértettörténetekről, amelyek igencsak hasonlóságot mutatnak a világ különböző tájain ismert, testet öltő szellemekről szóló elbeszélésekhez. Megjegyzi, hogy „a nép úgy tartja, a földben lakozik egy istentelen faj”, amely több kisebb csoportból áll; majd a rejtett nép és a trollok legelső leírása következik, amely egészen összecseng a mintegy három évszázaddal későbbi, Jón Árnason gyűjtéséből származó népmesékben található jellemzésekkel.

Einarsson először azt írja: „a nép úgy tartja” (Arbitratur vulgus esse), majd arról számol be, hogy a rejtett lények létezését „néhányan felvetik” (ut quidam conjiciunt), de a valamennyire is tanult emberek

¹⁷ Alvissmál, 10., 12., 14., 16., 18., 20., 22., 24., 28., 30., 32. vísa; Lokasenna, 30. vísa. – *Edda Snorra Sturlusonar*. Közreadja Finnur Jónsson. Koppenhága 1931, 25. – Ísl. fornrit IV, 93–95, 148–152, 215; V, 39–40, 69; VI, 298–301; VII, 112–123, 175–177, 184, 200; IX, 174–190, 207; XIII, 255, 285. – *Biskupa sögur* II. Koppenhága 1878, 77–78, 80–82. – *Jarlmanns saga ok Hermanns*. Koppenhága 1963, 49. – *Fornaldarsögur Norðurlanda*. Reykjavík 1944, III, 399. – *Annálar 1400–1800*. Reykjavík 1922–1988, I, 218–219; V, 290. – *Munnmælasögur 17. aldar*. Közreadja Bjarni Einarsson. Koppenhága 1955, 18, 35.

szemében mindez „sátáni csíny, csalás és ámitás”. Szavai tehát nem vonatkoznak szükségszerűen a nép egészére. Igaz hitű keresztény, mi több, leendő püspök lévén egyetlen babonás ember is túl soknak tűnik számára.¹⁸

Más okból kifolyólag ugyan, de hasonlóan vélekedhetett Árni Magnússon is, aki elsősorban az eszére hallgatott, az ostobaság minden formáját pedig a lehető leghatározottabban elutasította; így meglehetősen felháborodott, amikor látta, mennyien komolyan veszik a pusztá tudásszomjból feljegyeztetett, szellemekről, trollokról és a rejtett népről szóló történeteit. Pormóður Torfasonnak írott 1690-es levelében szokásához híven lekicsinyli a régmúlt idők sagáit, ezeket a lapszálen tett epés megjegyzésében a Gullbráról és Jóra í Jórúkleifről szóló trolltörténetekhez hasonlítja, amelyeket „minden izlandi elhisz”.¹⁹

Az izlandi reformációt követően a 16–18. században, illetve a felvilágosodás korában alkotó tudósok írásaikban gyakran lekicsinylik a „népet” vagy „köznépet”, valamint e két fogalmat nemritkán egybemossák, ami a korábban élt emberekkel kapcsolatos jelenkori általánosításokra is jellemző. Példaként Eggert Ólafsson útinaplóját említhetjük a 18. század közepéről, amelyben a szerző arról is részletesen beszámol, némely hivatalnokok hogyan használták mások hiszékenységét saját maguk dicsőítésére és saját érdekeik érvényesítésére.

Nem lehet véletlen, hogy a különböző csodás és főleg természetfeletti jelenségekbe vetett hit éppen a 17. században és a 18. század elején volt a legelterjedtebb Izlandon. Persze semmi különös nincs abban, hogy az ember înséges időkben gondjaira fantáziadús megoldásokat keressen – ezt teszik manapság a már-már képtelen spekulációkba bocsátkozó üzletemberek is, akik rögtön gyümölcsöző pénzügyi csodákat várnának. Nagyon is igaza volt tehát Jón Espólinnak, aki a 17. századról mintegy 150 év távlatából így ír: „Majd mindenki

¹⁸ Oddur Einarsson. *Íslandslýsing*. Reykjavík 1971, 47–49; vö. *Qualiscunque Descriptio Islandiae*. Hamburg 1928, 14–15.

¹⁹ Arne Magnusson. *Brevveksling med Torfæus*. Koppenhága 1916, 66.

pogányságokban és babonaságokban hitt, és tudatlanságában nem látta, mi igaz és mi nem.”²⁰

Ennek oka azonban aligha keresendő általános tudatlanságban, sokkal inkább a nyilvános nyomásgyakorlásban: a reformáció megfosztotta az embereket annak reményétől, hogy kapcsolatba léphetnek a szentekkel, amiben pedig évszázadokon át hittek. A szentgyónás a mai pszichoterápiás gyógyító beszélgetés funkcióját láthatta el, gyakorlásának beszüntetése a legkülönbözőbb természetfeletti elképzeléseknek kiváló táptalajt nyújtott. Délről, Európából pedig főleg ügyvédek és lelkesek által propagált varázslatos gondolatok érkeztek. Persze néhány emberöltőnek el kellett telnie, mire a gondolatok bevezetéséből és kötelezővé tételéből fakadó félelem elmúlt.²¹

Az újkorban világossá vált, hogy az emberek a náluk korábban élőket mindig is pogánynak tartották, és úgy gondolták, pogány hitük az ő idejükre tulajdonképpen kihalt. Jón Espólin kortársa, Magnús Stephensen szerint például a 18. század végére a szellemek jóformán kihaltak. Ugyanakkor a törvényen kívüliek állítólagos létezése ellenére nem félt fegyvertelen utazni az izlandi felföldön, hiszen gyerekkorában Fjalla-Eyvindur és Halla még életben voltak.²²

Az Izland iránt elkötelezett német jogtörténész, Konrad Maurer, 1858 nyarán beutazta a szigetet, és mondákat gyűjtött. Jón Árnason izlandi népmeséinek 1862-es kiadásában is nagy szerepe volt; két évvel korábbi saját, német nyelvű könyvének előszavában pedig az izlandi köznépi történetekről a következőket mondja:

Ahogy nálunk, Németországban, úgy Izlandon sem hisznek már a köznépi történetek nagy részében, kivált a mitoló-

²⁰ Eggert Ólafsson. *Ferðabók*. Reykjavík 1974, 275–282. – *Árbækur Espólins* VII, Kopenhagen 1825, 15; vö. Hilmar Garðarsson. „Upplýsing gegn hjátrú“. *Sagnir* 1989, 38–45.

²¹ Vö. Ólafur Davíðsson. *Galdur og galdramál á Íslandi*. Reykjavík 1940–1943. – Jónas Jónasson frá Hrafnagili. *Íslenzkir þjóðhættir*, 404–405.

²² Magnús Stephensen. *Eptirmæli átjándu aldar*. Leirárgörðum 1806, 594. – Ebenezer Henderson. *Iceland or the Journal of a Residence in that Island during the Years 1814 and 1815*. Edinburgh 1819, 427.

giaiakban. Legfeljebb egy-egy idos asszony vagy csodabogar, mint a nemreg odaveszett purkeyi gazda, Ólafur Sveinsson, vallja még álfok, trollok és más gonosz lények létezését. Ám akad még történet szellemekről, varázslatról és egyebekről, miben az egyszerű, muveletlen emberek, ahogy nálunk is, a mai napig hisznek.²³

Jónas fra Hrafnagili ezzel szemben a pogány-ság kihalását a 20. század elejére teszi:

Eltunt az emberek régi hitének és hiedelmének nagyja, hacsak nem lakozik még belőle némely vidéken, eldugot-tabb tanyán. Sorra halnak meg, kik tudhatoi a régi bölcses-segeknek, és nincs, ki ezeket pótolja. A fiatalok az öregeket megvetik, balgának tartják, és nem látják, hogy népüket így fontos tudomány anyagától fosztják meg, mit a világon más-hol gyujtenek.²⁴

Sigurdur Nordal 1971-es írása alapján Maurer az izlandiak védelmé-re vetette papírra imént idézett szavait a 19. századi elapadó pogány-ságról, Jon Árnason pedig saját gondolatainak adott hangot, amikor azt mondta, a népmeséket nem tekinti így történeteknek:

Olyannyira igaz barátja volt [Konrad {Maurer}] az izlan-diaknak, hogy került mindent, mi őket szégyenbe hozná. [...] Jon [Árnason] persze egész életében jóval babonásabb volt, mint azt onnonmaganak bevallotta, Maurerrol nem is beszélve.²⁵

Nordal azonban nem sorakoztat fel észérveket, csupán érzéseire hagyatkozik. Az ehhez hasonló kijelentések pedig nagyon is jellemzőek

²³ *Islandische Volkssagen der Gegenwart*. Lipcs 1860, viii.

²⁴ Jónas Jónasson. *Islenzkir þjodhettir*, 389.

²⁵ Sigurdur Nordal. *Þjodsagnabokin* I. Reykjavík 1971, xlix–li.

az utóbbi évszázadban sulykolt újromantikus szemléletmódra: a meggyőződéses újromantikusok egyenesen azt *kívánták*, hogy az emberek babonások legyenek, vagy legalábbis szerették volna hinni, hogy a múltban azok voltak. Mindez a lehető legtermészetesebbnek, romlatlannak és főleg szórakoztatónak tűnt.

E tanok mentén a szellemek és a rejtett nép létezésében a nép, a köznép *hisz* és mindig is hitt. Gyakran hozzátették: aki nem ismeri be természetfeletti erőkre vetett hitét, csupán fél, hogy kinevetik. Az ehhez hasonló feltételezések azonban nem nyugszanak általános érvényű kutatásokon, így erősen megkérdőjelezhetők. És micsoda ellentmondás, hogy bárki a megszegyenüléstől tartson, ha a többséghez hasonlóan tesz! Aki nevetségessé válása felett szorong, sokkal inkább attól tart, nehogy más legyen, mint a többiek, nehogy kitűnjön a tömegeből.

Tényként kezelhetjük, hogy a misztikus jelenségekben hívő emberek általában jobb társaság, mint a normálisnak nevezettek, és így nagy kár, hogy nincs belőlük még több. Mivel a köznép döntő többsége hihetett az ilyesféle csodákban, és mert kívánatos e képzelőtehetség megtartása, szinte kötelező a természetfeletti elképzeléseket tisztelettelően a *néphit* szóval illetni, nem pedig más, negatív felhangú kifejezéseket használni rájuk.

A rohamos technikai fejlődések korában nemzetközi jelenségnek számító okkultizmus Izlandon az utóbbi generációkra erőltetett szemléletmód miatt – a 17. századtól eltekintve – talán még soha nem örvendett a maihoz hasonló népszerűségnek. Beilleszkedni nem kívánó emberek széles tömegei határolódnak el a társadalomtól; van, aki a kábítószerekben keres vigaszt, mások az interneten keresztül próbálnak érintkezni a világ túlsó felén lakókkal, megint mások pedig domokban, sziklákban, gleccserekben és idegen bolygókon élő misztikus lényekkel és erőkkel igyekeznek kapcsolatot teremteni.

A Néprajzi Osztály kutatása

Tanulmányom elején már említettem az Izlandi Nemzeti Múzeum izlandi folklórral kapcsolatos szisztematikus gyűjtését, amelyet évtizedekkel ezelőtt kezdtünk meg. Ez idő alatt a múzeum néprajzi osztálya több ezer, 70 és 90 éves kor közötti adatközlővel vette fel a kapcsolatot az ország valamennyi településéről. Közülük a legidősebbek a 19. század legvégén születtek, nagyszüleik pedig, akik még élénken éltek emlékezetükben, a 19. század elején.

Csodás elemekkel átszótt elbeszélések helyett a mindennapi élet történeteit gyűjtöttük, mégis minden egyes témakörnél felmerült a kérdés, vajon kapcsolódik-e hozzá hiedelem, lett légyen szó tőzegvágásról, állattartásról, gyapjúfeldolgozásról, világításról és tűzrakásról, szénakaszálásról, halállal és temetkezéssel kapcsolatos szokásokról, ünnepekről, vagy bármi másról.

Lassan kirajzolódott, hogy a megkérdezett idősök körében jóval 10% alatti azoknak a száma, akik komolyan hisznek a rejtett lények létezésében. Nem voltak többen azok sem, akik saját tapasztalatból ismerték volna a mindennapos munkálatokhoz kötődő hiedelmeket, hacsak nem szórakozásként tekintettek rájuk. Mindez először meglepőnek tűnt, hiszen másokhoz hasonlóan az én fejemben is az a kép élt, hogy régen mindenki, az idősök pedig mind a mai napig hisznek a rejtett lényekben és babonákban.

Legtapintatosabb adatközlőink, abból kiindulva, hogy a Nemzeti Múzeum munkatársai művelt emberek, kerülték a bántó szavak használatát. Ennek ellenére úgy tűnt, némelyikük már unja a néphittel kapcsolatos kérdéseket. A legtöbben azt válaszolták, hallottak vagy olvastak már különböző természetfeletti jelenségekről, és még ismernek is olyat, aki hisz bizonyos lényekben, de azokat leggyakrabban komolytalan kontextusban hozták szóba. Mindezek ellenére csak egészen kevesen zárták volna ki a természetfelettség létezésének lehetőségét. Ezt a hozzáállást nevezhetjük szkepticizmusnak vagy racionális óvatosságnak, de hitnek aligha.

A *hit* szót természetesen „vallás” és „meggyőződés” értelemben használom, nem pedig többé-kevésbé zavaros nézeteket vagy elképzeléseket értek alatta. Máskülönb az Apostoli hitvallás valahogy így kezdődne: „Abból indulok ki, hogy a mindenható Isten mennynek és földnek teremtője. Feltételezem, hogy az Ő egyszülött Fia Jézus Krisztus.”

Az 1970-es évekbeli közvélemény-kutatás

Ha jobban megfigyeljük, látszik, hogy a Néprajzi Osztály által megkérdezettek véleménye összhangban van Erlendur Haraldsson pszichológus 1974-es felmérésének eredményével. A gyakran hallott állításokkal ellentétben a 1904 és 1944 között született adatközlők mindössze 7%-a vette biztosra a rejtett nép létezését, és csak 9%-uk hitt egyértelműen a kísértetekben. 10%-uk szerint viszont mindkettő teljességgel elképzelhetetlen. Ennél jóval többen vették komolyan a látomásokat, előjeleket és jóslatokat, vagy tartották éppen elképzelhetőnek a halott rokonokkal való kapcsolatfelvételt. A megkérdezettek döntő többsége (70%) azonban többé-kevésbé bizonytalan volt. Így tehát továbbra is kiterjedt szkepticizmusról beszélhetünk, nem pedig hitről.

Az utóbbi években gyakran hivatkoztak erre a felmérésre az izlandi hiedelemvilággal kapcsolatban, sokszor meglehetősen vakmerően: a médiában előfordult olyan értelmezés is, miszerint az izlandiak 50–80%-a hisz a szellemekben és a rejtett népben. Erre az eredményre pedig úgy jutottak, hogy a viszonylag kevés igazi rejtettnép- és szellemhívőhöz hozzávettek mindenkit, aki hisz az álmokban, előjelekben, álfok és trollok lakta területekben, a halottakkal létesített kapcsolatban, gyógyítóokban, asztrológiában; ide számolták továbbá azokat is, akik nem utasítják el teljesen a természetfeletti jelenségek létezésének lehetőségét.

Ez a módszer természetesen meglehetősen abszurd, hiszen a bizonytalan válaszokat megerősítésként értelmezi; arról nem is beszélve, hogy egymástól független dolgokat egy kalap alá vesz és összead. Valószínű például, hogy a rejtett nép létezésében hívők szintűen hisznek az álmokban; lényegesen bizonytalanabb viszont, hogy aki ad a látomásokra, higgyen az álfokban is – a felmérésből mindez egyértelműen kiolvasható.²⁶

Szkepticizmus

Az egyre változó izlandi természet megtaníthatta a sziget régi lakóit kételkedni abban, hogy bármi is állandó vagy változatlan legyen, hiszen akármelyik pillanatban történhetett valami hihetetlen: szigetek emelkedhettek ki a tengerből vagy tűnhettek el, vulkáni hamu vagy láva boríthatta be földjeiket egyik napról a másikra, településeket sodorhatott magával az olvadákvíz, vagy egész falvakat törölhetett le a térképről egy-egy földrengés. Elképzelhető, hogy aki ilyen körülmények között nő fel, annak fülében Luther „Erős vár a mi Istenünk” című zsoltárfeldolgozása szinte ironikusan cseng.

Az izlandiak részben valószínűleg ezért nem szeretik egyértelműen elutasítani a természetfeletti jelenségek létezését. Generációról generációra abba nőttek bele, hogy semmit sem szabad túl biztosra venniük. Jobbnak tűnt, ha a hihetlent nem zárják ki azonnal, és bizonyítottan tökéletlen értelmükön kívül valami másra is hagyatkoznak. Illett tiszteletben tartani a régi figyelmeztetéseket, amennyiben azok senkinek sem voltak túlzott terhére, még akkor is, ha az emberek nem igazán hittek bennük vagy értették a lényegüket. Adtak tehát a „Soha nem lehet tudni” íratlan szabályára, és előbb vagy utóbb még a felvilágosodás megrögzött követői is a 18. század közepi Eggert Ólafsson szavaihoz hasonló kijelentésekbe bocsátkoztak:

²⁶ Erlendur Haraldsson. *Bessa heims og annars*. Reykjavík 1978, 7–30.

[...] nem szabad hinnünk a történeteknek ördögről és varázslatról, miket gonosz képzelet s babona szült, ám nem jelenthetjük ki egyszer s mindenkorra: szellemek, mikkel vigyázni tanácsos, márpedig nem léteznek. Így téve Isten szavában kétkednénk, s igen nagyot vétenénk, pusztán mert balga elménkkel s tökéletlen gondolatainkkal fel nem foghatjuk, mit mindenható teremtőnk az ember elől elrejteni kívánt.²⁷

Ahogy azt fentebb jeleztem, hasonló szkepszis uralkodhatott, amikor Jón Árnason megkezdte népmesegyűjtését a 19. század közepe felé. Igyekezett az ország minden tájáról keríteni valakit, akitől mondákat hallhatott vagy olvashatott. Névszerűsített adatközlőből végül kevesebb mint négyszáz akadt, ami a lakosság fél százaléka. Ennek ellenére néhány évtized alatt összeállt a világ egyik legkiválóbb népmesegyűjteménye.

Óvatlanság volna mégis az izlandiak mondanakincsét és mesélésben lelt örömét általános néphitnek titulálni. Huszadik századi példaként meg kell említeni Þórbergur Þórðarson író, aki mestersége teljes birtokában számolt be azokról a természetfeletti jelenségekről, amelyekben ő maga is hitt. Þórðarson közel sem tekinthető tipikus izlandinak, élénk elbeszélései miatt mégis sokan úgy tartják, Suðursveit vidékén Dél-Izlandon többen hisznek a szellemekben, mint az ország egyéb részein.²⁸

Gyerekkori emlékek

A hosszú életű elképzelés, miszerint régebben jóval babonásabbak voltak az emberek, valószínűleg kíváncsi gyerekektől és a kérdéseikre

²⁷ Eggert Ólafsson. *Ferðabók*. Reykjavík 1974, 281.

²⁸ További példákért lásd pl. *Árbók Ferðafélags Íslands* 1993, 25.

felelő, találékony felnőttektől származik. Bár ezek a kérdések gyakran megválaszolhatatlanok, néhányan mégis megpróbálják a lehetetlent, és a tudásszomj csillapítására vagy saját maguk meglegedésére különböző magyarázatokkal állnak elő, miközben nemritkán régi történetekhez nyúlnak vissza.

Nem utolsósorban igaz ez a figyelmeztetésekre: a valamilyen veszélyről szóló, eredetileg a gyerekek óva intésére kitalált, csattanós történetek később saját életet élhetnek. Egy-egy ilyen történet vagy játékos köntösbe burkolt tilalom nevelés szempontjából gyakran hatásosabb, mint a pontos szabályok, konkrét figyelmeztetések vagy tudományos magyarázatok. Erre kiváló példa Thorbjørn Egner norvég író fognyúvó manókról szóló meséje, a *Káriusz és Baktusz*.²⁹

Kisgyerekként először mindig elhisszük, amit hallunk, és van, hogy csak jóval később, öregkorunkra jövünk rá, hogy nagymamánk vagy bácsikánk, aki sosem hazudott szánt szándékkal, maga is elhitte mindazt, amit kiskorunkban mesélt nekünk. Egyszer én is hasonló helyzetben találtam magam, így engedtessek meg, hogy elmeséljek egy személyes történetet:

Van egy öt éves unokám. Szokásához híven meglátogatott az év utolsó napján, amikor is köztudott, hogy a rejtett nép új lakhelyet keres magának. Az unokám bújócskázni szeretett volna. El is bújt, én pedig, ahogy keresésére indultam, azt kérdeztem félhangosan: „Hát hol lehet az én unokám? Csak nem elvitték az álfok? Vajon adnak cserébe álfgyereket?” Utána viszont felmerült bennem, hogy nyolcvanéves korában biztosan azt mondja majd az unokáinak, hogy az ükapjuk hitt a rejtett népben.

A népmesék és szokások eredete

A népmeséket eredetileg ismeretlen szerzők vagy mesélők hívják életre, egészen különböző okokból; a történetet előadó személy alkotóvágya

²⁹ Vö. Árni Björnsson. *Íslenskt vættatal*. Reykjavík 1990, 160.

jó esetben találkozik a szórakozni és izgalmakat átélni kiváló hallgatóság igényeivel. Kezdetben – a mai kalandregényekhez vagy horror- és kalandfilmekhez hasonlóan – szórakoztatás céljából meséltek, a történeteket újra és újra felidéztek, adott esetben az eredetinelő jobb mesélők, így azok egészen hosszú életet érhetnek meg, sőt végül meg is jelenhettek nyomtatásban.

A népmesék, mondák és szokások eredete nagyon sokféle lehet. Gyakran nehezen megmagyarázható természeti jelenségek értelmezéséhez nyújtanak segítséget. Rianáskor például a jég sokszor sírásra, vonyításra emlékeztető hangot ad ki, amit így az adott tóban vagy tengerben élő tengeritehénnek kezdtek tulajdonítani. Ha a megfigyelő képzelete egy kicsit is élénk, a lávamezők sziklaiban fény és árnyék játéka közepette sok mindent vélhet felfedezni, és akár trollokról szóló történetet is kitalálhat magyarázat- és szórakozásképpen.

Jó néhány évvel ezelőtt a Hrafninnusker sziklától az Álftavatn tó felé sétáltam, amikor is megpillantottam egy hosszú szoknyás, magas öregasszonyt vállán kendővel. Egy nyolcéves forma gyerekkel tartott felém. Először azt gondoltam, biztosan rosszul látok, megdörzsöltem a szemem, de továbbra is olyan valóságosnak tűnt a látvány, hogy a következő negyedórán azon töprengtem, vajon mit kereshet egy idős asszony ilyen öltözetben a felföldön. Végül kiderült, hogy mégiscsak sziklaalakzatról volt szó, de mit hittem volna, ha egyszer csak például leszáll a köd, és sosem derül ki, hogy optikai csalódás volt az egész? Vajon hogyan mesélném most a történetet? Mit mondott volna az élénk képzeletű megfigyelő?

Az izlandi táj gyakran szorul magyarázatra, sok esetben pedig nehéz különbséget tenni költői és tudományos magyarázat között. Miért vannak szakadékok a hegyvonulatokban? Hogyan kerül víz a völgy közepére? Hogyan néhol egy-egy sziget vagy kőoszlop árválkodik az óceánban? Sokakat a végtelennek tűnő felföld tölt el félelemmel: vajon teljesen elhagyatott vidék, vagy lagnak ott törvényen kívüliek? Hogy állhatnak a hegytetőn rég lerombolt házak maradványai? És hogyan tűnhetnek el emberek az izlandi tájban nyomtalanul?

A helynevek elsősorban a tájékozódást szolgálták, segítettek az embereknek hazatalálni, vagy a juhászokat, tehenészeket és más munkásokat útba igazítani. Lakatlan vidékeken a területi felosztásról árulkodtak, utazónak és a juhok betelelését irányító főjuhásznak egyaránt. Továbbélésükben pedig a róluk szóló történeteknek nagy szerepe volt.

Magyarázatra szorulnak például a bonyolultabb, nyakatekert földrajzi nevek, mint a több helyen fellelhető *Ígultjörn* (Ígul-tó), amely egy sorozatgyilkosról szóló régi vers belső rímelése („ekur hann þeim í ígultjörn“) miatt jött létre. Az *ígull* szó az iszapzsurló ritkán használatos neve, amellyel más szúrós vízínövényeket is illetnek. Ezekbe a gyerekek és állatok könnyen beleakadhatnak és megfulladhatnak. Egy másik ismert magyarázatban az Yglutjörn tóban lakó Ygla nevű szörnyel találkozhatunk, ami, ahogy fentebb már említettem, sokkal alkalmasabb a gyerekek figyelmeztetésére, mint egy természettudományos levezetés.

A nykur mitológiai vízilőről elnevezett, szintén több helyen megtalálható Nykurtjörn tóval, a sziklával, és egyéb, természetfeletti lények által lakott vidékekkel kapcsolatban is óva intik a gyerekeket; sok esetben pedig a túlhalászással, a madarak vagy általában a természet védelmével kapcsolatos intelmekről van szó (pl. a Þingvellir nemzeti parkban található Skötutjörn tóról szóló történetben). Egy-egy szokás eredeti oka elavul és elfelejtődik, magát a szokást mégis tovább ápolják, és olykor új magyarázatokot is kovácsolnak.³⁰

Nemegyszer pusztá alkotóvágyból vagy egészen más szükségletből születnek az ilyen és ehhez hasonló történetek. Gyerekkoromban én magam is gyakran találtam ki meséket a közeli dombokban és sziklákban lakó rejtett népről, amikor szénakaszálás idején vigyáznom kellett a kisebbekre. Egyből könnyebben ment a gyerekfelügyelet, de évtizedekkel később azt vettem észre, hogy az idő közben felcseperedett „kisebbség” ezeket a történeteket továbbmesélték gyerekeiknek és unokáiknak, mintha csak „néphitmesék” (þjóðtrúarsögur) lettek volna.

Nem szabad alábecsülni a mesélő humorának, stílusának, túlzásainak és kétértelműségének erejét sem. Rengeteg humoros történetet

³⁰ Vö. Árni Björnsson. *Íslenskt vættatal*, 11, 73, 162.

találunk a népmesék és sagák között, a kutatók viszont nem minden esetben tudják eldönteni, valóságról vagy a képzelet szüleményéről van-e szó. Közismert ilyen példa az óészaki naptár szerinti tél porri hónapjának első reggelén egy szál alsónadrágban az udvaron szaladgáló gazda hosszú életű, ám eddig igazolatlan története. Egy másik, a böjti hústilalomról szóló kitalált történetet a tanítók a legnagyobb komolysággal magyaráztak iskolákban és a rádióban.³¹

Félreértett humor az *Egils sagá*ban is akad, például amikor a sagakutatók minden áron nemesebb értelmet akarnak tulajdonítani annak, hogy Yngvar és Skallagrímur ugratja a hároméves, állítólag berúgott Egillt. Természetesen előfordulhat, hogy a kis Egill a történeteket mind komolyan veszi és még öregkorában is igazként éli meg, hacsak nem tekintjük az egész sagát a mesélő viccelődésének.³²

Magyarázatot követelhetnek az idegennek ható szavak is, mint például a Keleti-fjordokból származó *vökustaur* kifejezés, amely az éjjeli virrasztás alatt kapott ételre utal. Valaki félreértette, és azt hitte, gyapjúfeldolgozás során használatos szemhéjtámaszt jelent, majd ez az új jelentés a népmesék megjelenésével az egész országban elterjedt. Szemorvosok szerint egy ehhez hasonló támasz alkalmazása teljességgel hasztalan lett volna. Ennek ellenére hiába javították ki a félreértést azóta számtalanszor, az emberek mégis a hibás értelmezést választják, elvégre az sokkal viccesebb.³³

A 17. században lefordított naptárakkal együtt időjósítás szempontjából nevezetes napok is eljutottak Európából Izlandra. Ezek némelyikére bizonyára lehetett adni, úgymint a pálfordulás vagy a gyertyaszenteles ünnepével kapcsolatos jóslásokra, a merőben más izlandi időjárás viszonyokat ismerő meteorológusok és naptárírók szerint azonban mindez hiábavaló volt. A külföldi időjóslatok különböző útmutatókban mégis fennmaradtak, és bizonyára volt, aki valamennyire komolyan is

³¹ *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri* II, 550–551, 562, 565, 574. – Árni Björnsson. *Saga daganna*. Reykjavík 1993, 444, 527–528.

³² *Íslenzk fornrit* II, v–xvi, 80–83.

³³ *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri* II, 568–569. – Jónas Jónasson. *Íslenzkir þjóðhættir*, 113. – Árni Björnsson. „Vökustaur“. *Árbók Fornleifafélagsins* 1975, 47–68; *Saga daganna* 335–337.

vette őket. Így kerülhetett be közülük néhány a 19. században néprajzi múzeumokba, mint furcsaság. Manapság az izlandi „néphit” jeles példaként emlegetik őket a médiában.³⁴

A rejtett népről és törvényen kívüliekről szóló történetek mögött sokszor egy jobb világ álmoképe vagy kielégítetlen szerelmi vágy bújik meg, míg a szörnyekről szólókkal a gyerekeket ijesztgették, hogy azok ne rosszkodjanak. Az álfok, amikor elloptak egy-egy embergyereket, helyébe kis álfot tettek. Az ilyen cseregyerekekről költött mesék háttérben egy bizonyos életkor elérése után észrevehető fejlődési zavarok állhattak. Ezek a történetek arra is figyelmeztettek, mennyire vigyázni kell a kisgyerekekre.

A kísértettörténetek némelyike arra tanított, hogy a sírokkal és a halottak csontjaival óvatosan kell bánni; más történetek nehezen magyarázható természeti jelenségek eredetére próbáltak fényt deríteni. Épületek alatt például akkora robajjal repedhet meg éjszaka a fagyos föld bizonyos időjárás viszonyok között, hogy csak úgy recseg-ropog bele a ház, egészen addig, amíg a nap újra fel nem melegíti a talajt.³⁵

Az állatorvoslás általánossá válása előtt, amikor váratlanul elpusztult egy-egy jószág, sokan úgy gondolták, valamiféle mágia állhat a háttérben. Rengeteg kísértettörténet született például az 1760–70-es járvánnyal kapcsolatban. Ezek szellemeiben szerencsétlen sorsú visszamaradott gyerekekre vagy nincstelenekre ismerhetünk, akiknek boszszúvágyára így magyarázatot kapunk – szomszédjaik együttérzésével és rosszakaróik zavaros lelkiismeretével egyetemben. Ihlettek továbbá vándorszellemeket zavaros elméjű vagy iszákos emberek is.

A népes felsorolás ellenére nem szabad megfélemleni a számtalan őszinte szellemhívőről, akik a legnagyobb komolysággal állítják, hogy észleltek már valami természetfelettit. Nehéz eldönteni, igazuk van-e, és mi, többiek, akiknek sosem volt ilyesmiben részünk, tévedünk-e. Én a magam részéről azt venném a legjobb néven, ha igazuk lenne, hiszen

³⁴ Árni Björnsson. „Pálsmessa og kyndilmessa”. *Árbók Fornleifafélagsins* 1982, 154–170; „Tímatál”. *Íslensk þjóðmenning* VII, 95–96.

³⁵ Páll Einarsson. „Skarkárin á Látrum og skyldulið hans”. *Náttúrufræðingurinn* 1990, 264–272.

mennyivel kellemesebb volna tudni, hogy Izland csak úgy hemzseg a szellemektől. Azt viszont nyugodt szívvel kijelenthetjük, hogy ezek a remek és sok szempontból irigylésre méltó emberek a legkevésbé sem azonosíthatók a teljes lakossággal.

Hallottunk olyanokról is – jómagam ráadásul egészen közletről –, akik feltételezett mágikus képességeikkel próbáltak tiszteletet kivívni maguknak. Eggert Ólafsson például már a 18. században említ ilyesmit. Manapság egészen sok látó keresi kenyerét különös tehetségével, amire jó példa az Elliðaárdalur völgyében, az Öskjuhlíð dombon, a hafnarfjörðuri lávamezőn stb. állítólagosan felbukkanó föld-álfok, gnómok és virág-álfok tömkelege, hiszen ezek a lények először alig több, mint negyed évszázada jelentek meg Izlandon, és így az amerikai hippimozgalom eredményének tekinthetők.

Minden ilyen és ehhez hasonló jelenség tovább bátorítja azokat, akik természetüktől fogva szívesen találnak ki történeteket, amelyeket költés és mesélés közben még el is hisznek. Minél erősebb egy-egy mesélő költői vénája, annál hatásosabbak és sikeresebbek lesznek elbeszélései. Bizonyára kiváló történetekkel ajándékozta volna meg a világot Halldór Laxness is, ha a regényírás korszaka előtt születik – nevét viszont valószínűleg nem ismerné senki.

A történetek terjedése

Érdeemes megvizsgálni, lejegyzésük és nyomtatásuk előtt hogyan juthattak el a mondák az ország különböző részeibe, és hogyan ölthettek menet közben újabb és újabb formát. Ebben az izlandi gazdasági és társadalmi berendezkedés minden bizonnyal fontos szerepet játszott.

Izlandon mindig is meglehetősen elszórva éltek az emberek. Reykjavík 18. századi alapítását megelőzően még csak kis falvak sem léteztek a szigeten; a templomokon kívül alig voltak közösségi összejövetelek tartására kinevezett épületek, községháza is csak néhány helyen akadt.

Nem tartottak színelőadásokat vagy táncesteket; az ilyesféle társasági életet a 17. századtól az egyház, a 18. század közepétől pedig maga a király tiltotta. Szórakozásra így az otthonokban volt lehetőség, ahol az összegyűltek meséltek és szavaltak egymásnak, énekeltek, felolvasást tartottak, és zenét hallgattak.

Az izlandiak sokat is utaztak: minden évben nagy távolságokat tettek meg a halászati időszak kezdetén és végén, máskor pedig gyakran otthonuktól messze eső tanyákon vállaltak szezonális munkát; tavasszal és ősszel vásározni indultak. Utazásuk sokszor igencsak hosszúra nyúlt, ilyenkor pedig fogadók és vendégházak híján sátorban vagy tanyákon szálltak meg. A vendéglátásért cserébe pénzt nem tudtak adni, de ezt nem is várták tőlük. Hogyan fizettek hát mégis?

Néhányan, amikor a hazaúton visszatértek egy-egy gazdához, halat csempészték a házba, de volt, aki útravalóját osztotta meg a háziakkal, vagy kézműves tárgyakat adott nekik. Gyakran segítettek az utazók a gyapjúfeldolgozásnál, az ügyes kezűek az építkezésnél. Akinek szép hangja volt, énekelt, szavalt, vagy felolvasott, a többiek távoli otthonukról vagy utazásukról számoltak be, néhányan meséltek. Ez utóbbi jó fizetségnek számított, hiszen a mesélők nagy népszerűségnek örvendtek, és így lelkes közönségre is találtak. A mai értelemben vett média és szórakoztatás megjelenése előtt a mesélés jelentette a legnagyobb kikapcsolódást. Aligha férhet kétség ahhoz, hogy a szükséges utazások, valamint a fogadók és készpénz hiánya a történetek elterjedésében nagy szerepet játszott.³⁶

A nemzetközi hírnév okai

A fentiekből látszik, hogy az izlandi lakosságnak – a 17. századtól eltekintve – mindig is csak viszonylag kis hányada (kb. 10%-a) hitt valóban a szellemekben, a rejtett népben vagy egyéb természetfeletti lényekben.

³⁶ Vö. Lúðvík Kristjánsson. *Íslenzkir sjávarhættir* II. Reykjavík 1982, 389, 392, 398.

Felmerül tehát a kérdés, hogyan szereztünk mégis nemzetközi hírnevet e téren, miért kapunk számtalan, hiedelemvilágunkkal kapcsolatos kérdést a külföldi sajtótól?

Egyrésztől egy ország lakosságának 10%-a nem is olyan kis arány. Izland esetében 25 ezer emberről van szó, amihez hozzájön további több tízezer izlandi, akik egyértelműen a természetfeletti jelenségek létezését se nem vallják, se nem tagadják. Ez a keresztény beállítottságú külföldi újságírók szemében egyenesen pogányságnak számíthat, hiszen a Bibliában se szellemeket, se rejtett népet nem találunk.

Másrésztől a természetfeletti hívók könnyen találnak maguknak közönséget: előszeretettel keresik fel őket mesegyűjtők, írók, és az utóbbi időben újságírók, akik a sűrke hétköznapok helyett szívesebben számolnak be efféle jelenségekről. A sajtó képviselőit ma is egészen lázba hozza a mágikus történetek furcsa világa, amelyről a többség valós véleményével mit sem törődve adnak hírt. Így tükrözhetik tehát a médiában látott-hallott számok a természetfeletti jelenségekben hívók valós arányának sokszorosát.

Harmadrésztől az izlandiak, ha hisznek akárcsak az álfokban, szellemekben vagy egyéb lényekben és mágikus erőkben, magukat többnyire a természetfeletti hívók csoportjához tartozónak vallják. Errefelé az ilyesmibe vetett hit büszkeségre ad okot, olyan is van, aki színleli, mert pontosan tudja, hogy így könnyebben kerülhet a média célkeresztjébe. Ez a hozzáállás nagyban eltér a más nyugati és keresztény országokban megfigyelhetőtől: ott hasonló hiedelmeiket leginkább rejtegetik az emberek, hiszen az ellenkezik az egyház és az úgynevezett civilizált világ tanításaival. Néprajztudósok és újságírók jóvoltából több országból is érkeztek hasonló hírek az utóbbi évtizedek során.³⁷

Negyedrésztről az állítólag széles körben vallott, természetfeletti vetett hit turistacsalogató izlandi exportcikké avanszált. Az idegenforgalom ma Izland egyik legfontosabb gazdasági ágazata, így szinte szabotáznak vagy árulásnak minősülne, ha valaki kételyének adna

³⁷ Lásd pl. Linda Dégh. *Narratives in Society*. Helsinki 1995, 218–224. (FF Communications 255).

hangot a feltételezésekkel kapcsolatban. Talán jobb is, hogy a *Skírnir*³⁸ nem közli a megjelentetett tanulmányok összefoglalását idegen nyelven.

Turistanéprajz

A turistáknak kitalált néprajzi jelenségek ékes példája a feltételezés, miszerint Izlandon úgy építik az utakat, hogy azok kikerüljék a rejtett nép lakhelyeként szolgáló dombokat és az álfok lakta sziklákat. Ennek háttérben valójában az áll, hogy régebben, a lovas kocsis közlekedés idején, áson és kapán kívül nem nagyon akadt más szerszám, így az egyenes utakra törekedés helyett a dombokat és sziklákat inkább kikerülték, hogy azokat ne kelljen széttörni; majd az autózás első évtizedeiben is még ezeket a régi lovas útvonalakat használták.

Később, a második világháború után, buldózerek és markológépek segítségével már jóval könnyebb volt egyenes és széles utakat építeni. Ekkor viszont úgy tűnt, némely természetkedvelőt és költőt különös viszony fűzi egy-egy dombhoz vagy sziklához – az érzés ismerős lehet, ha láttuk már, hogyan forgatják fel a gyerekkorunkban úgy a szívünk-höz nőtt helyeket. Az útépités esetében természetesen az esztétikai érzék és az egyszerű, egészséges természetvédelem is szerepet kap, bár ilyen érvekkel talán nehezebb a munkásokat meggyőzni. Sokkal könnyebbnek bizonyult azt mondani, hogy a szóban forgó dombok a rejtett nép lakása, még akkor is, ha ilyesmiről senki sem hallott korábban. Ha az útépités során valaki ráadásul megsérült, vagy a szerszámokban kár keletkezett, nem is volt szükség több tanúra vagy bizonyítékra.

A hasonló, álfok lakta sziklák egyik legismertebb példája a Reykjavík külvárosában, Grafarholt és Keldur között, kettéhasítva heverő szikladarab. 1970 végén–1971 elején útépitéskor eltoltak három különböző méretű sziklát eredeti helyükről, amikor is a három közül

³⁸ A tanulmány eredetileg az Izlandi Irodalmi Társaság által kiadott *Skírnir* folyóirat 1996-os évfolyamának tavaszi számában jelent meg (a ford.).

a legnagyobb, a Grásteinn (szürke kő) kettéhasadt. Bár Grafarholt lakói a kőben tanyázó álfokról korábban nem hallottak, 1971 nyarán, amikor három útépítő munkás megsérült, mégis szárnyra kapott a hír, miszerint a követ a balesetek és a rejtett nép figyelmeztetései miatt mégsem mozdítják el, inkább az utat vezetik el előtte. Ezt a történetet hallja azóta minden egyes turista.³⁹

Hjaltalínsholtban, Grundarfjörður nyugati részén, a Grundargata utcánál található a Stóristeinn (nagy kő) névre hallgató szikla. Egy 1909-ben született, világeletemben ezen a vidéken élő férfi elmondása szerint nem ismert egyetlen, a sziklához kapcsolódó álförténetet sem. Környezeti megfontolásból viszont annak idején a helyi építési bizottság néhány tagjában felmerült, hogy el kellene távolítani a követ. Győzött a javaslat, a parcella pedig a 81-es számot kapta. Ekkor viszont a városvezetés kétségének adott hangot a szikla elmozdításával kapcsolatban, miszerint az állítólag álfok otthona, amelynek immáron saját házszáma is van. Azóta pedig egész turistacsoportok állnak meg Grundarfjörðurben, hogy megcsodálhassák és lefényképezhessék az egyedülálló, saját házszámossal álfotthont – útközben pedig természetesen pénzt is költenek.⁴⁰

Félrevezető szóhasználat

Bár a *néphit* szó könnyen az ember szájára jön, mindkét eleme enyhén szólva félrevezető, ha csak az izlandi nyelvre oly jellemző transzparen-ciára gondolunk. A kifejezés első fele az egész népre vonatkozik, de legalábbis annak döntő többségére; a második pedig a szkepticizmus-sal vagy fantáziálással szembeállított vallásos meggyőződésre utal –

³⁹ *Vísir* 1971. július 29., 9–10.

⁴⁰ Beszélgetés a következő résztvevőkkel: Eiður Björnsson, a grundarfjörðuri építési osztály munkatársa, Friðrik Tryggvason, építésvezető, Ingi Hans Jónsson és Pétur Konráðsson. Grundarfjörður 1995. december 8. és 11.

mindkét esetben tehát szándékos túlzásról vagy a századfordulóról származó újromantikus ábrándról van szó, amely így a szellemes kisebbség költői fantáziálását az egész népre értelmezi.

Kár, hogy gyerekkorunk egy ilyen kedves szava így fel tudja boszszantani az embert – bár ez szinte elkerülhetetlen: a média, a turizmus és az úgynevezett New Age nézeteit vallók mindenféle ideiglenes vagy frissen behozott jelenségre rásütik a *néphit* bélyegét. Szomorú, hogy egyeseket megtéveszthet ez az érdekes és eredeti, vélhetően ősi gondolatokat közvetítő kifejezés. Még szomorúbb azonban, hogy azt címkeként ragasztjuk minden lehetséges behozott vagy kitalált árucikkre.⁴¹

Ezen a ponton újra hangsúlyoznám, hogy Jón Árnason a mondakincset a nép költészetének hívta, amely annak minduntalan alkotó képzelőerejéből ered. Utólagos köszönet illeti tehát mindazokat, akik mesélőként vagy közönségként hozzájárultak, hogy ez a sokszínű anyag eljusson hozzánk. Érdeemes elgondolkodnunk azon is, vajon nincs-e itt az ideje, hogy megszívleljük a köznép gondolatvilágával kapcsolatos szavakat, ha máshol nem, legalább magunk között, bármit mondjunk is végül a turistáknak.

Minden bizonnyal túl késő van már ahhoz, hogy a *néphit* szóval kapcsolatos, mintegy évszázados félreértést kijavítsuk. Engedtessek meg viszont egy baráti tanács mindazoknak, akik a témával foglalkoznak és arról írnak: ha lehet, kerüljük a szó használatát, nehogy igazságtalanok legyünk a rejtett népben és más mágikus erőkben, gnómkban vagy virág-álfokban *nem hívő*, jóllehet baráti hozzáállást tanúsító többséggel szemben. E helyett az adott szöveggörnyezettől függően beszéljünk inkább álfokba, szellemekbe, előjelekbe, jóslatokba, látomásokba vagy gyógyítókbá vetett hitről, asztrológiáról, sorsról, természetfeletti lények által lakott területekről, varázslatokról, a természet szeretetéről, ősi tanokról stb., vagy nevezzük mindezt átfogóan *természetfeletti jelenségekbe vetett hitnek* (furðutrú) – csak ne ismétlegessük unos-untalan: *néphit*.

⁴¹ Itt szándékosan nem utalok konkrét példára, hiszen a jelenség utóbbi mintegy fél évszázadra vonatkozó történelmének ismertetése nélkül igazságtalan volna egy-egy frissebb esetet kiragadni.

Szerzőinkről

Bangó Adrienn az ELTE BTK skandinavisztika szakos hallgatója és az Eötvös József Collegium Skandinavisztika Műhelyének tagja 2016 óta. Huszadik századi és kortárs svéd irodalommal, műfordítással foglalkozik, illetve alkalomadtán elmerül a svéd lexikológia és a színház világában is.

Csűr Gábor Attila 2016 óta az ELTE Irodalomtudományi Doktoriiskolájának hallgatója skandinavisztika programon. Disszertációját az ezredforduló utáni skandináv történelmi regény alakváltozatairól írja, másik fő kutatási területe pedig a 19-20. századi dán irodalom magyarországi fogadtatástörténete.

Kató Áron másodéves germanisztika (német) BA-s hallgató skandinavisztika (dán) minorral, ezek mellett honorácior státusz keretei között a „Német nyelv és kultúra a gazdasági és hivatali életben” nevű specializációt végzi. Elsősorban a nyelvtudomány, ezen belül a nyelvpolitika, a történelmi nyelvészet és a fordítástudomány a szakterületei. Idáig a Crime Scenes/Tetthelyek (ELTE, 2017.04.25–27.) konferencián adott elő szakos hallgatótársaival a skandináv krimifordításról, a VII. Eötvözet Konferencián (SZTE, 2017.04.06–07.) az anglicizmusokról a dánban, a XIX. Eötvös Konferencián (EJC, 2018.04.20–21.) a dán krimifordítás módszertanáról tartott előadást. Eddig egy publikációja jelent meg a Lise Bostrup által szerkesztett *Er dit modersmål okay?*

című kötetben 2017 novemberében. Két éve tagja a Skandinavisztika és a Germanisztika Műhelyeknek, utóbbiban egy éve látja el a műhelytitkári feladatokat.

Mertl Tímea mesterszakos hallgató az Eötvös Loránd Tudományegyetem fennisztika szakán. 2013-ban nyert felvételt az egyetemre skandinavisztika alapszakra, ahol a norvég nyelvre specializálódott, illetve minorként a finn szakot is elvégezte. Ugyanebben az évben lett az Eötvös József Collegium skandinavisztika műhelyének is tagja. 2015-ben részt vett az Eötvös Collegium által szervezett Eötvös Konferencián, illetve a skandinavisztika műhellyel kiadtak egy kötetet is kortárs skandináv írók műveinek fordításából. Alapszak alatt tanult egy félévet Bergenben Erasmus-ösztöndíjjal, a következő őszi szemesztert pedig Helsinkiben fogja tölteni. Egyetem mellett a norvég nyelv tanításával foglalkozik, illetve a jövőben szeretne szépirodalmat fordítani és idegenvezetni.

Németh Viola jelenleg skandinavisztika alapszakos hallgató az ELTE-n, választott alapnyelve a norvég. Egyetemi tanulmányait 2015 szeptemberében kezdte, ezzel egyidőben lett az Eötvös József Collegium bentlakó tagja. 2016 tavaszától 2018 tavaszáig a kari Hallgatói Önkormányzat érdekképviselője a Germanisztikai Intézeti Képviselőtben, 2016 tavaszától 2017 februárjáig a Collegium Tudományos Bizottságának operatív tagja. 2016 decemberében az intézeti Tudományos Diákkör fordulójából tovább jutva a XXXIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián adott elő Összehasonlító irodalom és kultúratudomány szekcióban. Az OTDK-n tárgyalt munkájára alapozva készítette a jelen kötetben közölt tanulmányát. 2018. január–2018. június között a norvégiai Universitetet i Bergen Erasmus+ ösztöndíjas hallgatója. 2018 tavaszán befejezett alapszakos szakdolgozatában Hanne Ørstavik norvég író *Vágy* című regényét elemzi.

Pinezits Regina Dorina 2015-ben kezdte egyetemi tanulmányait ELTE BTK skandinavisztika szakirányán, alapnyelve a dán. Az Eötvös József

Collegium Skandinavisztika Műhelyének tagja, fő kutatási területe a 19. századi dán irodalom, azon belül is Bernhard Severin Ingemann fantasztikus prózája. Ezeken kívül műfordítással is foglalkozik.

Rácz Kata fordító, tolmács, volt Eötvös collegista, az Észak folyóirat olvasószerkesztője. Germanisztika, skandinavisztika, elméleti nyelvészet és fordító-tolmács szakokat végzett az ELTE-n, izlandit az Izlandi Egyetemen, de élt és tanult Németországban is, valamint megfordult norvégiai, dániai és németországi nyári egyetemeken. Idejének legnagyobb részében irodalmi műveket, illetve tudományos és szakszövegeket fordít.

Szabó Adrienn 2016 óta az ELTE magyar alapszakos hallgatója, minorja a skandinavisztika, azon belül pedig norvég nyelvre szakosodott. Miután végzett tanulmányaival, több nyelvről is szeretne fordítani, ezek közt van az orosz és a norvég. Mítoszokat, mitikus regényeket, képregényeket kutat, „*Idő pedig nem vala*” – Kodolányi János *Vizözön című regényének időképe* címmel előadást tartott az Eötvös collegiumi magyar műhely 2017-es Juvenália konferenciáján. Ezeken kívül igyekszik aktívan részt venni az irodalmi életben, kritikák és novellák írásával.

Dr. Teplán Ágnes (1980) irodalomtörténész, műfordító, összehasonlító irodalomtörténet és skandinavisztika szakon szerzett diplomát. 2007 óta rendszeresen publikál skandináv valamint magyar és világirodalmi témájú recenziókat, esszéket és tanulmányokat, egyebek közt az Élet és Irodalom, Új Forrás, Szépirodalmi Figyelő, Tiszatáj könyvkritikai rovatában. Előadott az ELTE Anglisztika, valamint az ELTE Trauma és Gender Kutatócsoportjának konferenciáin, valamint a Skandináv Nyelvek és Irodalmak Tanszéke által szervezett Hamsun-konferencián, és a nemzetközi Small is Great konferencián. 2004 óta különböző kurzusokat vezetett, elsősorban regényelméleti és drámatörténeti szemináriumokat, az Eötvös Collegium Skandinavisztika Műhelyének alapító tanára. 2011-ben szerzett doktori fokozatot

az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának Skandinavisztika Programján. Több svéd nyelvű szépirodalmi művet, regényt fordított (Dagerman, Östergren, Jangfeldt), többek között a Pesti Magyar Színházban, az Ódry Színpadon és sok más rangos fesztiválon bemutatott Lisa Langseth *A karmester szeretője* című monodrámáját. Több nyelviskola svéd nyelvű tananyagának fejlesztésében, akkreditációjának előkészítésében, oktatási programjának kidolgozásában vett részt. Előkészületben első tanulmánykötete, az *Északi átjáró* a Napkút Kiadó gondozásában.

A skandináv tanulmányíró szeminárium oktatói:

Dr. Annus Ildikó, Csúr Gábor Attila

A tanulmánykötet szerkesztője:

Dr. Annus Ildikó

Borító és hátlap:

Veress Dávid

